

Veel is (er) nog onduidelijk gebleken

Factoren in de keuze voor vervangende subjecten in het Nederlands

SONJA VAN BOXTEL, PETER-ARNO COPPEN EN THEO BONGAERTS*

Abstract

In this paper we discuss a relative grammaticality judgement test with dummy subject constructions which we submitted to highly educated native speakers of Dutch. The test contained three types of dummy subject constructions: active sentences with “er” or “0” and a DP-subject and active and passive sentences with “het”, “er” or “0” and a sentential subject.

For all types there was a general preference pattern and one factor for which this pattern was disturbed. For active sentences with a sentential subject, the general pattern was disturbed when the subject clause was finite and the predicate contained a change of state verb. For many predicates, however, there was a great deal of variation for which no clear-cut explanation could be given. We claim that for dummy subject constructions in Dutch not all the rules are absolute.

1 Inleiding

In dit artikel presenteren wij de resultaten van een onderzoek naar zinnen met vervangende subjecten dat is uitgevoerd met 47 moedertaalsprekers van het Nederlands. Dit onderzoek maakt deel uit van een groter onderzoek naar de verwerving van grammatica door zeer ver gevorderde leerders van het Nederlands als tweede taal met verschillende moedertaalachtergronden. De centrale vraag in dat onderzoek is of het voor leerders die een tweede taal leren na het eind van een veronderstelde kritieke periode, nog mogelijk is om een moedertaalniveau in de grammatica van die taal te bereiken. Zinnen met vervangende subjecten staan bij tweedetaalleerders en -docenten als zeer moeilijk bekend en er zijn geen duidelijke regels voor te vinden die leerders uit hun hoofd zouden kunnen leren. Dat betekent dat de kennis die taalleerders hierover hebben alleen onbewust kan zijn verworven. Dat maakt deze constructies zeer geschikt voor onze doeleinden. Om te bepalen of de tweedetaalleerders een moedertaalniveau hebben bereikt vergelijken we in ons onderzoek hun resultaten met die van een controlegroep met moedertaalsprekers. In dit artikel beperken we ons tot de resultaten van die controlegroep van moedertaalsprekers van het Nederlands. Omdat er weinig theorie bestaat over de keuze van vervangen-

* Adres van de auteurs: Katholieke Universiteit Nijmegen, Afdeling Taalwetenschap, Erasmusplein 1, 6525 HT Nijmegen. E-mail: S.vanBoxtel@let.kun.nl

de subjecten door moedertaalsprekers van het Nederlands, presenteren we deze resultaten als zelfstandige informatie voor taalkundigen die geïnteresseerd zijn in de Nederlandse grammatica. Voor de vergelijking met tweedetaalleerders zie Van Boxtel, Bongaerts & Coppen (te verschijnen).

Onder zinnen met vervangende subjecten verstaan wij zinnen die naast een bijzin of zelfstandig naamwoordsgroep (van hieraf: DP) als semantisch onderwerp, ook een semantisch leeg element (“er”, “het” of “0”) bevatten dat syntactisch als subject fungeert. Dat element noemen we vervangend subject. We gebruiken “0” hier als korte aanduiding voor de afwezigheid van “er” of “het”. De theoretische interpretatie hiervan laten we in dit artikel buiten beschouwing. Deze definitie omvat drie typen constructies:¹

- 1) Actieve zinnen met “er” of “0” en een DP-subject
- 2) Actieve zinnen met “het”, “er” of “0” en een sententieel subject
- 3) Passieve zinnen met “het”, “er” of “0” en een sententieel subject

We gaan er bij al deze constructies van uit dat “er”, “het” en “0” als subject fungeren. Deze aanname ligt ook ten grondslag aan traditionele grammaticale beschrijvingen (waarin gesproken wordt van plaatsonderwerp voor type 1 en voorlopig onderwerp voor type 2 en 3) en aan veel generatief syntactische theorieën (zie bijvoorbeeld Chomsky (1995) of Radford (1997)). We zijn er ons van bewust dat er ook generatief syntactische theorieën zijn waarin gesteld wordt dat “er” in actieve zinnen met een DP-subject niet in subjectspositie gegeneerd wordt (zie bijvoorbeeld Haegeman 1995), maar we zullen daar in dit artikel geen aandacht aan besteden.

In (1)-(6) geven we enkele voorbeelden. We hebben daarbij de mogelijkheden die in de toets zijn opgenomen zonder oordelen weergegeven. De oordelen zullen worden besproken in paragraaf 3 tot en met 5. De zinnen van type 1 en 3 en de meeste zinnen van type 2 zijn met het oog op de omvang van de toets alleen getest met het vervangende subject in niet-initiële positie. Zinnen met het vervangend subject in initiële positie zijn voor ons onderzoek minder interessant, omdat de mogelijkheid tot weglating ervan dan ontbreekt.

- (1) Men beseft niet altijd dat er/0 een pinguïn een vogel is. (Type 1)
- (2) Op dit feest zijn er/0 heel veel mensen behoorlijk dronken. (Type 1)
- (3) Meestal valt het/er/0 niet mee om kaartjes voor een concert te krijgen. (Type 2)
- (4) Dennis vertelt mij net dat het/er/0 nu is gebleken dat de brand door een ongeluk is ontstaan. (Type 2)
- (5) Door bijna iedereen wordt het/er/0 jammer gevonden dat Pieter niet meer terug komt. (Type 3)
- (6) In de krant wordt het/er/0 beweerd dat hij dronken achter het stuur gezeten heeft. (Type 3)

1 Passieve zinnen met “er” of “0” en een DP-subject (bijvoorbeeld *er wordt een nieuwe cd uitgebracht*) vallen ook binnen deze definitie, maar zijn buiten beschouwing gelaten op grond van het feit dat de oordelen voor deze zinnen in een pilottest niet afweken van die voor equivalente actieve zinnen.

Voor constructietype 2 en 3 zijn er in de literatuur nauwelijks factoren voorgesteld die de keuze voor “het”, “er” of “0” beïnvloeden (behalve *factiviteit*, zie de discussie bij (7)). Ook naar de individuele variatie in de keuze voor “het”, “er” of “0” tussen moedertaalsprekers bestaat geen eerder onderzoek. Wij hebben daarom geprobeerd hierop meer zicht te krijgen door een grammaticaliteitsoordelentoets voor te leggen aan 47 moedertaalsprekers van het Nederlands. In deze toets hebben we factoren uit de literatuur en uit twee eerdere verkennende kleinschalige onderzoeken in de constructies verwerkt.

In de ANS worden voor actieve zinnen met een DP-subject en presentatief “er” de volgende factoren besproken (zie ANS 1997, paragraaf 8.6.3):²

Factoren die het gebruik van “er” tegenwerken (d.w.z. geen voorkeur voor “er”):

- waarnemingswerkwoorden met een infinitiefconstructie of beknopte bijzin (*Ik zag er iemand oversteken*)
- categoriale en generieke subjecten (*Er is een zebra gestreept*)
- bepaalde subjecten (*Er staat de auto bij de schuur*)
- gezegdes met een sterk handelingskarakter (*Er besloop een tijger zijn prooi*)
- gezegdes waarbij de referent van het onderwerp een actieve rol speelt (*Er sommeerde mij een agent af te stappen*)
- vragen om verduidelijking en raadsels (*Wat is er rond en toch vierkant?*)
- vragen met een bepaald direct object of naamwoordelijk deel van het gezegde (*Wie van u is er de dokter?*)
- zinnen met een bepaald object op de eerste zinsplaats (*Al die foto’s heeft er niemand bewaard*)

Factoren die het gebruik van “er” bevorderen (d.w.z. in principe voorkeur voor “er”):

- onbepaalde (niet-categoriale) subjecten (*Er komt een student babysitten*)
- definiete subjecten in opsommingen en bij herhaling, gewoonte en gebruik (*Er waren op de receptie aanwezig: de burgemeester, de wethouders en de meeste leden van de gemeenteraad*).
- vraagzinnen met een onovergankelijk werkwoord (*Wie komt er vanavond op dat feest?*)
- vraagzinnen met een adjectivisch naamwoordelijk deel van het gezegde (*Wie is er ziek?*)
- vraagzinnen met een onbepaald direct object (*Wie schrijft er een brief?*)
- zinnen met de vaste uitdrukking “er zijn” in de betekenis “bestaan” en het werkwoord “bestaan” (*Er is/bestaat ook een aap zonder staart*)
- onderwerp met speciale klemtoon op de eerste zinsplaats (*Een student kwam er!*)
- zinnen met een onbepaald object op de eerste zinsplaats (*Foto’s heeft er altijd wel iemand bewaard*)

Veel van deze factoren zijn terug te voeren op de factor specificiteit. Bij de meeste zinnen onder “factoren die het gebruik van “er” tegenwerken” bevindt de entiteit waar het subject naar verwijst zich al in het discussiedomein of is introductie in dat domein niet nodig

² We geven hier de factoren weer zoals die in de ANS worden besproken. Verderop zullen we hierbij enkele kanttekeningen plaatsen.

omdat al duidelijk is om wie of wat het gaat. Bij de meeste voorbeelden onder “factoren die het gebruik van “er” bevorderen” geldt het omgekeerde: het is voor de hoorder van te voren niet duidelijk over welke entiteit de spreker het gaat hebben, waardoor het onderwerp introductie behoeft door middel van presentatief “er”. De voorbeelden in de ANS van gezegdes met een sterk handelingskarakter en/of waarbij de referent van het onderwerp een actieve rol speelt zijn vaak ook transitief. Het is in dit soort zinnen daarom moeilijk te bepalen wat precies de bepalende factor is. Bovendien zijn onderwerpen van transitieve zinnen vaak makkelijker specifiek te interpreteren. Voor wat betreft “waarnemingswerkwoorden met een infinitiefconstructie of beknopte bijzin” lijkt het erop dat er ook andere werkwoorden zijn met een infinitiefconstructie, zoals laten en vinden, die hetzelfde gedrag vertonen (*Ik vind dat er hier niemand hard werkt – *Ik vind er hier niemand hard werken*).

Voor niet-vragende zinnen met het onderwerp op de eerste zinsplaats is het volgens de ANS (ANS 1997) niet duidelijk onder welke condities “er” aan- of afwezig is. Een andere factor die soms genoemd wordt voor actieve zinnen met een DP-subject is *werkwoordelijke specificiteit*. Zo verdelen Grondelaers, Spielman & Carbonez (2001) deze factor in drie categorieën: zeer specifieke werkwoorden, zoals “branden”, “zitten” en “verschijnen”, zeer onspecifieke werkwoorden, zoals “zijn” en een tussencategorie van “werkwoorden die aan één van hun conceptuele ingrediënten een minimale beperking opleggen” (Grondelaers, Spielman & Carbonez 2001:22), zoals “ontstaan”, “blijven” en “heersen.”

Met betrekking tot actieve zinnen met een DP-subject (expletief “er”) beweert Bennis (1987) dat “er” zowel met transitieve als intransitieve predikaten voor kan komen, maar niet met een definitief subject of object. Verder stelt hij dat “er” meestal optioneel is en altijd vervangen kan worden door een PP. Als “er” aanwezig is moet de uiting als nonspecifiek geïnterpreteerd worden en als “er” afwezig is moet de uiting als specifiek geïnterpreteerd worden. Vergelijk hiertoe zin (7a) met zin (7b):

- (7) a De leraar wilde dat een jongen een meisje kuste. (Bennis 1987:254, voorbeeld iia)
 (7) b De leraar wilde dat er een jongen een meisje kuste. (Bennis 1987:254, voorbeeld iib)

Over actieve zinnen met een sententieel subject staat in de ANS (1997) niet meer dan dat “het” kan voorkomen bij balansschikking, bij beknopte bijzinnen, afhankelijke mededelingen of vragen, conditionele en andere bijzinnen, betrekkelijke bijzinnen met ingesloten antecedent en bij aanloopjes (zie ANS 1997, paragraaf 20.2.2.4). Over het gebruik van “er” en “0” (als het getalsonderwerp niet voorop staat) wordt in dit verband niets vermeld. Met betrekking tot passieve zinnen meldt de ANS dat “er” wordt gebruikt bij non-factieve gezegden, zoals (8a) en “het” bij factieve gezegden, zoals (8b).

- (8) a Er wordt *beweerd* dat hij gefraudeerd heeft. (ANS 1997:1138, voorbeeld 11)
 (8) b Het wordt *betreurd* dat hij gefraudeerd heeft. (ANS 1997:1138, voorbeeld 15)

In ons verkennend onderzoek naar vervangende subjecten in actieve zinnen met een sententieel subject hebben we een toets met absolute oordelen (zie § 2.1) afgenomen bij enkele moedertaalsprekers, voornamelijk taalkundigen. Hierin kwam ook voor actieve zinnen met een sententieel subject de factor “factiviteit” naar voren.

In dit artikel zullen we aan de hand van de resultaten van de door ons gebruikte grammaticaliteitsoordelentoets bespreken welke factoren van invloed zijn op de keuze van “het”, “er” of “0”, hoe onze beschrijving afwijkt van eerdere beschrijvingen en wat ze daaraan toevoegt. Eerst zullen we ingaan op de methodologie van dit onderzoek (zie paragraaf 2). Vervolgens zullen we in paragraaf 3, 4 en 5 de drie constructietypes bespreken aan de hand van de resultaten van de toets. In paragraaf 6 ten slotte zullen we een overzicht geven van de resultaten en bespreken wat deze toevoegen aan de huidige kennis over constructies met vervangende subjecten. Bovendien zullen we daar de relatie tussen bepaalde achtergrondkenmerken van proefpersonen (met name opleidingsniveau en regionale herkomst) en individuele verschillen op de toets bespreken.

● **2 De grammaticaliteitsoordelentoets**

2.1 De toets

In de verkennende onderzoeken ter voorbereiding op het samenstellen van deze toets hebben we een aantal moedertaalsprekers (voornamelijk taalkundigen) gevraagd absolute oordelen te geven over zinnen met vervangende subjecten. Bij deze toets moesten de moedertaalsprekers van losse zinnen aangeven of ze de zin goed of slecht vonden door middel van het invullen van +, – en ?. Bij deze toetsen gaven sommige moedertaalsprekers aan dat ze grote moeite hadden met het geven van absolute oordelen over de constructies in ons onderzoek. Omdat bovendien bekend is dat absolute oordelen vaak sterk beïnvloed worden door eerdere oordelen, hebben we in de pilotfase een relatieve oordelentoets gebruikt met een driepuntsschaal. In die toets moesten proefpersonen steeds van twee zinnen aangeven welke zin ze beter vonden (A beter, even goed/even slecht, B beter). Uit de resultaten daarvan bleek dat deze over het algemeen goed werkte. We hebben er daarom uiteindelijk voor gekozen om een toets met relatieve oordelen in ons onderzoek te gebruiken. Om de data statistisch goed op intervalniveau te kunnen analyseren, hebben we gekozen voor relatieve oordelen op een zevenpuntsschaal. De proefpersonen kregen 124 testitems plus 66 afleiders. Ieder testitem bestond uit twee zinnen die alleen van elkaar verschilden in de keuze voor het vervangend subject, zoals in (9):

- (9) a Men beseft niet altijd dat er een pinguïn een vogel is.
- (9) b Men beseft niet altijd dat een pinguïn een vogel is.

Voor ieder item moesten proefpersonen onderstaande schaal invullen.

Ik vind zin A veel beter dan zin B ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ Ik vind zin B veel beter dan zin A

De toets werd afgenomen op een computer³ en de volgorde van de items was per proefpersoon gerandomiseerd. De volgorde van de zinnen binnen een item (A of B) was ook gerandomiseerd, maar was voor alle proefpersonen gelijk. Proefpersonen kregen ieder

3 Zie <http://oase.uci.kun.nl/~pacoppen/test/>

item apart gepresenteerd en moesten het juiste antwoord met een muis aanklikken. Ze hadden de mogelijkheid tot correctie, zolang ze niet op “ga verder” hadden geklikt. Er was geen mogelijkheid om terug te keren naar eerdere items. In de instructie werd aan de proefpersonen uitgelegd dat het er niet om ging hoe zij dachten dat het hoorde, maar hoe goed zij persoonlijk de zinnen vonden ten opzichte van elkaar. De reden hiervoor was dat we feitelijk taalgebruik wilden meten en wilden voorkomen dat mensen gingen proberen “wenselijke antwoorden” te geven. Ook werd hen uitgelegd dat ze het midden van de schaal konden gebruiken als ze geen voorkeur voor één van beide zinnen hadden, dus als ze beide zinnen even goed of even slecht vonden. De categorieën alsmede de soorten afleiders die zijn gebruikt en de verdeling van de items hierover zijn te vinden in de appendix. De categorieën worden besproken in paragraaf 3, 4 en 5.

Voor de zinnen met een DP-subject zijn de categorieën gebaseerd op de ANS (ANS 1997) en de resultaten van de pilottoets. Dit leverde de volgende categorieën op (zie ook de appendix):

- waarnemingswerkwoorden⁴
- categoriale subjecten
- specifieke subjecten
- nonspecifieke subjecten transitief
- nonspecifieke subjecten intransitief

Aangezien onze proefpersonen in de pilot geen verschil maakten tussen actieve en passieve zinnen, hebben we ons bij dit type met het oog op de omvang van de toets beperkt tot actieve zinnen. Er zijn een aantal verschillen tussen de categorieën in onze toets en de categorieën of factoren die in de ANS (ANS 1997) besproken worden. Ten eerste hebben we geen zinnen opgenomen waarin presentatief “er” samenvalt met een locatieve interpretatie door een PP op te nemen die een locatieve interpretatie van “er” uitsluit of erg onwaarschijnlijk maakt. De reden hiervoor is dat het dan niet meer duidelijk is of de keuze voor “er” of “0” te maken heeft met “er” als locatieve bepaling, dan wel als vervangend subject. Verder hebben we in de toets geen bevestigende of ontkennende intransitieve zinnen opgenomen waarbij de eerste zinsplaats het (getals)onderwerp bevat, zoals in (10). De belangrijkste reden hiervoor is dat de eerste zinsplaats vaak een erg onnatuurlijke plek is voor nonspecifieke subjecten. Bovendien is de syntactische motivatie voor de aanwezigheid van “er” in deze constructie onduidelijk, omdat het semantische onderwerp hier op de eerste zinsplaats staat. Ten slotte is de keuze voor “er” of “0” in deze zinnen vaak erg afhankelijk van de klemtoon en de context. In een schriftelijke toets met losse zinnen zijn die factoren niet te controleren.

(10) Een jongetje zit (*er) in deze hoek vaak met autootjes te spelen.

4 Hoewel dit misschien niet de meest geschikte naam is voor de betreffende factor (zie opmerking paragraaf 1), hebben we deze naam toch gebruikt, omdat wij deze categorie hebben overgenomen van de ANS en er in ons onderzoek alleen zinnen met waarnemingswerkwoorden in deze categorie zitten.

Ook hebben we geen vraagzinnen opgenomen, omdat uit de resultaten van de pilottoets bleek dat de proefpersonen geen verschil maakten tussen vragende en andere zinnen in hun keuze voor “er” of 0”. De invloed van het handelingskarakter van het gezegde en van de mate waarin het (getals)subject een actieve rol speelt komt terug in de factor *transitiviteit*, die in twee categorieën van type 1 is opgenomen. Ten slotte hebben we de factor *definitie van het subject* vervangen door *specificiteit (van het subject)* aangezien, onder andere uit de voorbeelden en beschrijving in de ANS zelf, bleek dat dit een preciezere omschrijving van de relevante factor was. Zo staat er bijvoorbeeld dat bepaalde constituenten wel voor kunnen komen als onderwerp bij presentatief “er” als ze vervangen kunnen worden door onbepaalde constituenten met dezelfde betekenis, zoals in (11) (zie ANS 1997:470).

- (11) Er bestaat de kans (= een kans) dat we niet kunnen komen (ANS 1997:470, voorbeeld 15)

Dit is een duidelijk voorbeeld van een nonspecifiek subject. De subjecten in de testzinnen in ons onderzoek in de categorie nonspecifieke subjecten zijn echter zowel nonspecifiek als onbepaald.

De actieve zinnen met een sententieel subject waren verdeeld over onderstaande categorieën. De oordelen zijn gebaseerd op de resultaten van de pilottoets.⁵

- Finietheid van de bijzin (niet-finiete bijzinnen): het > 0 = er
- Conditionaliteit van de bijzin: het > 0 > er
- Overgangswerkwoorden: 0 > het ≥ er
- Objectspositie bezet door een DP: het > 0 = er
- Actieven overig: het > 0 > er

De passieve zinnen met een sententieel subject waren verdeeld in de categorieën:

- Passieven met een vervangend object in de actieve pendant: het > 0 > er
- Passieven overig: 0 > er > het

Voor zowel de actieve als de passieve zinnen met een sententieel subject (type 2 en 3) zijn de categorieën gebaseerd op de uitkomsten van twee verkennende kleinschalige onderzoeken en een pilottoets.

De factor *factiviteit* kwam bij actieve zinnen met een sententieel subject wel naar voren in één van de verkennende onderzoeken (dat grotendeels bij taalkundigen was afgenomen), maar bleek bij de pilottoets toch geen invloed te hebben. We hebben deze factor daarom niet systematisch verwerkt, maar we hebben wel een aantal van de pilotzinnen uit deze categorie gebruikt voor de categorie *actieven overig* (vergelijk zin (27) en (28) in paragraaf 4). De invloed van deze factor is daarom in beperkte mate achteraf nog te detecteren. In de pilottoets hadden we ook predikaten opgenomen als “iemand dwarszitten” en “nog te bezien vallen of”, die bestaan uit een semantisch “licht” werkwoord en een nomi-

5 We hebben hier de oordelen van de groep zeer hoog opgeleide proefpersonen weergegeven. Voor de groep minder hoog opgeleide proefpersonen waren de oordelen in twee opzichten anders: voor conditionele bijzinnen maakten zij geen verschil tussen “er” en “0” en voor overgangswerkwoorden gold voor hen: 0 ≥ het.

naal complement. We hebben deze categorie in de definitieve toets niet opgenomen, omdat er veel variatie was zowel binnen als tussen predikaten.

Voor de passieven kwam uit het verkennende onderzoekje een duidelijk onderscheid naar voren tussen passieven met een voorlopig lijdend voorwerp in de equivalente actieve zin, zoals (12a) en andere passieven, zoals (13a). Binnen de categorie *passieven overig* konden op grond van de resultaten geen verdere factoren zoals *activiteit* onderscheiden worden.

- (12) a Door haar vrienden wordt het/er/0 bewonderd dat ze ook in moeilijke tijden vrolijk blijft.
- (12) b Haar vrienden bewonderen *het* dat ze ook in moeilijke tijden vrolijk blijft. (equivalente actieve zin met voorlopig lijdend voorwerp)
- (13) a Zelden wordt het/er/0 aan ouderen precies uitgelegd hoe de kaartautomaat op het station werkt.
- (13) b Zelden legt men (*het) aan ouderen precies uit hoe de kaartautomaat op het station werkt. (equivalente actieve zin zonder voorlopig lijdend voorwerp)

De testitems zijn voor de actieve zinnen met een DP-subject gedeeltelijk naar analogie met voorbeeldzinnen uit de ANS (ANS 1997) gemaakt. Verder zijn alle zinnen geconstrueerd op basis van de resultaten van de eerder genoemde verkennende onderzoeken en de pilottoets. Voor de uiteindelijke toets hebben we per categorie (ongeveer de helft van) de items geselecteerd uit de pilottoets die het beste werkten, dat wil zeggen items waarvoor de individuele variatie niet al te groot was en waarbij de invloed van de betreffende factor zo sterk mogelijk was. Binnen en tussen de categorieën hebben we geprobeerd items zoveel mogelijk gelijk te houden qua tempus, grammaticale constructie en aantal woorden.

Naast de items met vervangende subjecten hebben we ook 66 items gebruikt met andere constructies (afleiders), onder andere om de aandacht enigszins van de vervangende subjecten af te leiden. Deze afleiders zijn gedeeltelijk gebaseerd op een grammaticaliteitsoordeeltaak uit het onderzoek van Van Dreumel⁶ naar grammaticale regels in het Nederlands voor gebruik van een automatisch ontleedprogramma. We hebben de meeste zinnen hieruit echter wel aangepast, omdat de oorspronkelijke zinnen erg lang waren en soms onnatuurlijk of lexicaal erg moeilijk en ze voor latere stadia van ons onderzoek ook geschikt moesten zijn voor tweedetaalleerders. De afleiders zijn gemaakt of geselecteerd op grond van hun ingeschatte moeilijkheidsgraad (die moest enigszins overeenkomen met de moeilijkheidsgraad van de testzinnen) en de verwachting dat ze verschillende oordelen zouden uitlokken. Ook wilden we proberen zowel duidelijke gevallen op te nemen als afleiders waarop veel individuele variatie te verwachten viel. De resultaten van de afleiders worden in dit artikel niet besproken.

6 Zie http://lands.let.kun.nl/TSPublic/dreumel/ling_judgement_tasks.nl.html

2.2 Proefpersonen

De proefpersonen waren 47 moedertaalsprekers van het Nederlands, voornamelijk studenten aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Het opleidingsniveau was dus over het algemeen zeer hoog. Er waren drie proefpersonen met sterk afwijkende resultaten.⁷ We hebben deze drie proefpersonen bij de bespreking van de resultaten buiten beschouwing gelaten, omdat zij de groepsgemiddelden sterk vertekenen en omdat we een beeld willen geven van wanneer een “typische” moedertaalspreker van het Nederlands welk vervangend subject kiest. De pilottoets hadden we al eerder zowel bij een groep zeer hoog (vnl. universitaire studenten) als bij een groep minder hoog opgeleide moedertaalsprekers (Mavo- en Havo-leerlingen) van het Nederlands afgenomen. De verschillen tussen de twee groepen waren over het algemeen klein en we hebben (m.u.v. de items in de categorie *conditionaliteit van de bijzin*) in de uiteindelijke toets alleen items opgenomen waarop beide groepen min of meer hetzelfde scoorden. Of de resultaten die we hier presenteren echt generaliseerbaar zijn naar lageropgeleiden zal moeten blijken uit verder onderzoek.

3 Actieve zinnen met een DP-subject

De actieve zinnen met een DP-subject waren opgedeeld in een aantal categorieën (zie paragraaf 2 en de appendix). In de categorie *waarnemingswerkwoorden* werd het verschil getest tussen enerzijds zinnen met een waarnemingswerkwoord en een infinitiefconstructie (zoals in (14)) en anderzijds zinnen met een waarnemingswerkwoord en een finiete bijzin (zoals in (15)).

(14) Ik zag (*er) bij mij in de straat *iedere dag een paar kinderen spelen*.⁸

(15) Wij konden heel goed horen *dat (er) bij de burens twee baby's huilden*.

De ANS (ANS 1997) geeft aan dat “er” uitgesloten is in zinnen met een infinitiefconstructie, zoals (14). De items met een bijzin waren verder opgesplitst in transitieve en intransitieve zinnen. Deze laatste factor bespreken we hieronder bij de categorie *nonspecifieke subjecten*. Zoals verwacht hadden de proefpersonen een sterke voorkeur voor “0” bij de zinnen met een infinitiefconstructie ($M=6.7$).⁹

In de categorieën *specifieke subjecten*, *categoriale subjecten* en *nonspecifieke subjecten* werd het contrast getest tussen zinnen met een specifiek of categoriaal subject (zoals (16)) en

7 Het was niet voor al deze proefpersonen duidelijk wat de oorzaak was van de afwijkende resultaten. Eén van deze drie proefpersonen had voor zijn twaalfde lange tijd in Noorwegen gewoond en één gaf aan veel moeite te hebben met de taak.

8 De predikaten die bepalend zijn voor de oordelen zijn in alle voorbeelden vanaf hier onderstreept. Andere factoren die van invloed zijn op de oordelen zijn cursief gedrukt. De absolute oordelen die hier gegeven worden zijn een ruwe weergave van de relatieve oordelen uit ons onderzoek. Ze moeten daarom met voorbehoud gelezen worden.

9 1 = zeer sterke voorkeur voor “er”
4 = geen voorkeur
7 = zeer sterke voorkeur voor “0”

(17)) enerzijds en zinnen met een nonspecifiek subject (zoals (18)) anderzijds. Verder hebben we binnen de categorie *nonspecifieke subjecten* (en *waarnemingswerkwoorden*) het verschil getest tussen transitieve (zoals (19)) en intransitieve (zoals (18)) predikaten met een nonspecifiek subject.

- (16) Volgens mij liggen (*er) *de kookboeken* op de bovenste plank. [specifiek, intransitief]
 (17) Men beseft niet altijd dat (*er) *een pinguïn een vogel is*. [categoriaal, intransitief]
 (18) Op dit feest zijn (er) *heel veel mensen* behoorlijk dronken. [nonspecifiek, intransitief]
 (19) In het centrum hebben (*er) *twee jongens* samen een telefooncel kapot gemaakt. [nonspecifiek, transitief]

Bij de zinnen met specifieke en categoriale subjecten hadden proefpersonen een zeer sterke voorkeur voor “0”, zoals verwacht (M=6.7 bij specifieke subjecten en M=6.9 bij categoriale subjecten). De factor *transitiviteit* werkt duidelijk minder sterk. Over het algemeen hebben proefpersonen een voorkeur voor “0” voor transitieve predikaten (M=5.8) en een (lichte) voorkeur voor “er” voor intransitieve predikaten met een nonspecifiek subject (M=3.1), maar dit geldt niet voor alle predikaten (zie (20) en (21)).

- (20) Op zijn verjaardag drinken (er) *nooit zo veel mensen bier*.
 (transitief, maar lichte voorkeur voor “er”)
 (21) Op dit feest zijn (er) *heel veel mensen* behoorlijk dronken.
 (intransitief + nonspecifiek subject, maar lichte voorkeur voor “0”)¹⁰

Bovendien is de voorkeur voor “0” bij transitieven veel zwakker dan voor de andere factoren. *Specificiteit* blijkt een moeilijk te controleren, continue factor die lijkt samen te hangen met de factor *transitiviteit*. Tabel 1 geeft een overzicht van de resultaten voor de actieve zinnen met een DP-subject.

Categorie	Gemiddelde (M)	Minimum	Maximum
Waarnemingswerkwoord met infinitiefconstructie	er 6.7 0	4	7
categoriale subjecten	er 6.9 0	6	7
specifieke subjecten	er 6.7 0	5.2	7
transitief met nonspecifiek subject	er 5.8 0	4.6	6.8
intransitief met nonspecifiek subject	er 3.1 0	1.6	4.8

Tabel 1: M = gemiddelde over alle moedertaalsprekers per categorie; Minimum = laagste gemiddelde dat voorkomt voor de betreffende categorie; Maximum = hoogste gemiddelde dat voorkomt voor de betreffende categorie; 1 = zeer sterke voorkeur voor vervangend subject dat links staat van het gemiddelde (er); 4 = geen voorkeur; 7 = zeer sterke voorkeur voor vervangend subject dat rechts staat van het gemiddelde (0)

¹⁰ De externe beoordelaar van dit artikel suggereerde dat de lichte voorkeur voor “0” in deze zin waarschijnlijk te verklaren valt uit de aanwezigheid van de PP “Op dit feest”. Van de vijf andere items in deze categorie (met voorkeur voor “er”), bevatten er echter vier een PP, waarvan één ook op de eerste zinsplaats. Dit lijkt daarom geen afdoende verklaring voor dit oordeel.

Uit deze tabel blijkt dat alleen intransitieve zinnen met een nonspecifiek subject een voorkeur krijgen voor “er”. In alle andere gevallen hebben proefpersonen een sterke voorkeur voor “0”.

De voorkeur voor “er” is gedeeltelijk regionaal bepaald. De proefpersonen uit ons onderzoek die in Noord-Brabant of Limburg geboren waren hadden een significant sterkere voorkeur voor “0” dan proefpersonen die in andere provincies waren geboren. Dit resultaat is precies het omgekeerde van wat in de ANS beweerd wordt, namelijk dat “er” in het Zuiden van Nederland (in niet-initiële positie) juist sterker staat dan in de rest van het land (zie ANS 1997:477 en De Rooij 1991). De resultaten van De Rooij zijn echter niet gebaseerd op de standaardtaal, maar op dialecten en kunnen op basis van de verhouding tussen het voorkomen van “er” ten opzichte van “0” ook zo geïnterpreteerd worden dat er sprake is van een contrast tussen Zeeland ten opzichte van de rest van Nederland. Aangezien wij in ons onderzoek geen proefpersonen hadden die in Zeeland waren geboren, hebben we dit contrast in onze data niet kunnen testen.

Het verschil tussen het algemene patroon en de intransitieve zinnen met een nonspecifiek subject is te zien in figuur 1a en 1b.

Figuur 1a: *Algemeen patroon*

Figuur 1b: *Intransitieve predikaten met een nonspecifiek subject*

● **4 Actieve zinnen met een sententieel subject**

Bij actieve zinnen met een sententieel subject speelt het aspect van het predikaat een belangrijke rol bij de keuze voor het vervangend subject. Als de bijzin niet-finiet is (zoals in (22)) hebben moedertaalsprekers van het Nederlands een duidelijke voorkeur voor “het”. Verder wordt over het algemeen in deze zinnen “0” beter gevonden dan “er”, maar het komt ook vaak voor dat sprekers geen voorkeur hebben voor “0” ten opzichte van “er” (afhankelijk van de spreker en de zin).

(22) Uit onderzoek blijkt dat het/*er/?*0 gezond is *om veel aan sport te doen*.

Als de bijzin finiet is, maken sprekers een onderscheid tussen predikaten met statief aspect enerzijds en predikaten met een overgangswerkwoord anderzijds. Een overgangswerkwoord is een werkwoord met terminatief/inchoatief aspect waarbij de overgang van de ene toestand naar de andere wordt uitgedrukt, zoals in voorbeeld (23a-b) en (24a-b). Hoewel het aspect vooral bepaald wordt door het werkwoord, is het een eigenschap van het hele predikaat en kan het versterkt of verzwakt worden door bijwoorden en tijdskenmerken.

- (23) a Het/Er *schiet mij ineens te binnen* dat ik nog boodschappen moet doen.
 (23) b Nu *schiet het/0/?er mij ineens te binnen* dat ik nog boodschappen moet doen.
 (24) a Het/er *is* na jaren van onderzoek *vast komen te staan* dat roken ongezond is.
 (24) b Na jaren van onderzoek *is het/er/0 vast komen te staan* dat roken ongezond is.

Predikaten met statief aspect (zoals in (25)-(28)) gedragen zich hetzelfde als actieve zinnen met een non-finitief sententieel subject. Dit geldt zowel voor factieve (zoals in (27)) als voor niet-factieve predikaten (zoals in (28)). We gaan ervan uit dat dit het algemene patroon is voor actieve zinnen met een sententieel subject.

- (25) Met dit weer zou het/*er/*0 gek zijn *als de wedstrijd van vanmiddag niet doorging*.
 (26) Volgens Sofie kan het/*er/*0 Ludo helemaal niks schelen *wat anderen van hem vinden*.
 (27) Zij zegt dat het/*er/?0 haar maar zelden overkomt *dat zij te laat op school is*.
 (28) Volgens Feliz schijnt het/*er/*0 *dat iedereen gisteren naar de finale van Wimbledon gekeken heeft*.

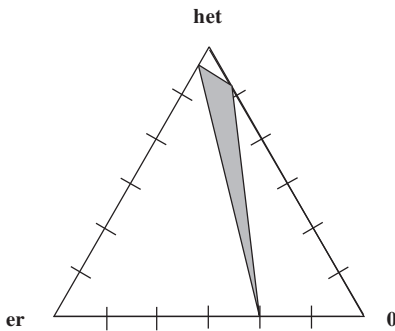
Het contrast tussen dit algemene patroon en predikaten met een overgangswerkwoord en een finiete bijzin blijkt duidelijk uit tabel 2 en figuur 2a en 2b. (In de figuren zijn de resultaten voor hoofdzinnen zonder inversie niet verwerkt.)¹¹

Categorie	Gemiddelde	Minimum	Maximum
Overgangswerkwoord: hoofdzin	<i>het</i> 3.1 <i>er</i>	1.3	5.5
Algemeen patroon: hoofdzin	<i>het</i> 1.5 <i>er</i>	1	2.8
Overgangswerkwoord: bijzin of inversie	<i>het</i> 2.6 <i>er</i>	1	4.3
Algemeen patroon: bijzin of inversie	<i>het</i> 1.2 <i>er</i>	1	2.1
Overgangswerkwoord: bijzin of inversie	<i>het</i> 4.3 0	1.8	7
Algemeen patroon: bijzin of inversie	<i>het</i> 1.6 0	1.1	2.6
Overgangswerkwoord: bijzin of inversie	<i>er</i> 5.7 0	3.5	7
Algemeen patroon: bijzin of inversie	<i>er</i> 4.9 0	4	6.2

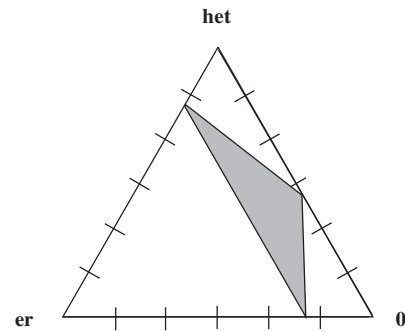
Tabel 2: 1 = zeer sterke voorkeur voor vervangend subject dat links staat van het gemiddelde; 4 = geen voorkeur; 7 = zeer sterke voorkeur voor vervangend subject dat rechts staat van het gemiddelde

11 In deze figuren zijn de gemiddelde voorkeuren weergegeven op 3 lijnen die samen een driehoek vormen. Zo geeft de onderste lijn bijvoorbeeld de gemiddelde voorkeur weer voor “er” t.o.v. “0”. Het meest linkse punt van deze lijn (en van de driehoek) stelt een waarde van 1 voor (zeer sterke voorkeur voor “er” t.o.v. “0”) en het meest rechtse punt van de lijn (en de driehoek) stelt een waarde van 7 voor (zeer sterke voorkeur voor “0” t.o.v. “er”). De tussenliggende streepjes staan voor de waarden 2 t/m 6. Het gemiddelde voor alle proefpersonen voor de vervangende subjecten (zie tabellen) is weergegeven d.m.v. drie punten op de drie lijnen die samen een driehoek binnen de grote driehoek vormen. De positie van deze driehoek in de grote driehoek geeft een totaalbeeld van de oordelen. Zo ligt de driehoek in figuur 2a “dicht bij” “het” en “ver van” “er”. Dit geeft aan dat het algemene patroon voor de betreffende constructie een sterke voorkeur is voor “het” en een sterke afkeur van “er”. Bovendien geeft een vergelijking van de figuren een duidelijk beeld van hoe sterk de overeenkomsten of verschillen tussen verschillende factoren of constructies zijn.

Veel is (er) nog onduidelijk gebleken

Figuur 2a: *algemeen patroon*

Figuur 2b: *overgangswerkwoorden met een finiete bijzin*

In de figuren is duidelijk te zien hoe het algemene patroon wordt verstoord bij overgangswerkwoorden. Bij deze zinnen wordt “het” over het algemeen slechter gevonden dan bij andere actieven met een sententieel subject en “0” en “er” juist beter. Bij zinnen met een overgangswerkwoord is er erg veel variatie, zowel tussen proefpersonen als tussen predikaten. Voor zover de resultaten weer te geven zijn in een patroon, kan men zeggen dat “0” over het algemeen iets beter wordt gevonden dan “het” en duidelijk beter dan “er” en dat moedertaalsprekers over het algemeen een voorkeur hebben voor “het” t.o.v. “er”, maar dat in de hoofdzin “er” soms beter wordt gevonden dan “het” (in een bijzins- of inversieconstructie wint “het” altijd van “er”, aangezien de eerste zinsplaats de meest natuurlijke plaats is voor “er”).

Binnen de groep statieve predikaten met een finiete bijzin is er in de resultaten van de uiteindelijke toets geen onderscheid meer te maken tussen de oorspronkelijke categorieën *conditionaliteit van de bijzin*, *objectpositie bezet door een DP* en *actieven overig*.

● **5 Passieve zinnen met een sententieel subject**

Bij de passieven konden we alleen een onderscheid maken tussen passieven met en passieven zonder vervangend object (voorlopig lijdend voorwerp) in de corresponderende actieve zin (zie paragraaf 2). Hoewel er veel variatie is tussen passieve predikaten zonder vervangend object in de equivalenten actieve zin en tussen moedertaalsprekers, hebben moedertaalsprekers voor deze categorie over het algemeen een voorkeur voor “er” ten opzichte van “het” en voor “0” ten opzichte van zowel “het” als “er”. Voorbeelden hiervan worden gegeven in (29) en (30).

(29) In de krant wordt ??het/er/0 beweerd dat hij dronken achter het stuur gezeten heeft.

(30) Zelden wordt ??het/er/0 aan ouderen precies uitgelegd hoe de kaartautomaat op het station werkt.

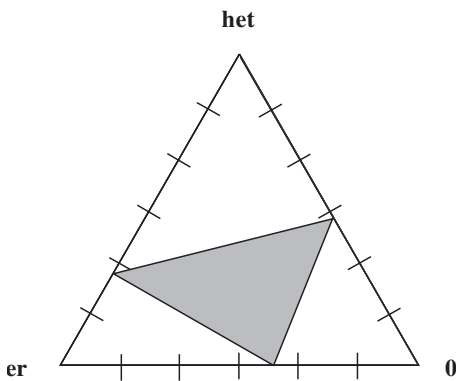
Bij de passieven met een vervangend object (altijd “het”) in de corresponderende actieve zin heeft “het” de voorkeur. Het patroon voor deze zinnen komt overeen met het standaardpatroon voor actieve zinnen met een sententieel subject, namelijk “het” is beter dan “er”/“0” en “0” is ongeveer gelijk aan “er”, maar in deze gevallen is dat patroon echter zwakker. Voorbeelden van zulke passieven zijn te zien in (31) en (32):

- (31) Door haar vrienden wordt het/*0/*er bewonderd dat ze ook in moeilijke tijden vrolijk blijft.
- (32) Door bijna iedereen wordt het/*er/*0 jammer gevonden dat Pieter niet meer terug komt.

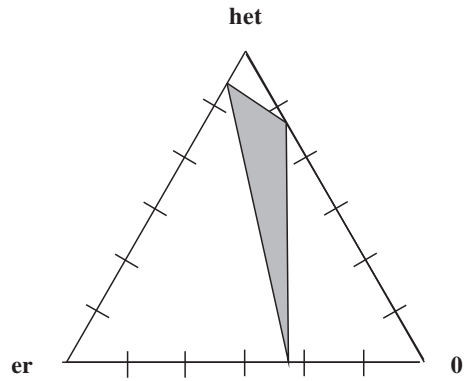
Tabel 3 en figuur 3a en 3b geven een beeld van de sterkte van deze patronen.

Categorie	Gemiddelde	Minimum	Maximum
Vervangend object in de actieve pendant	<i>het</i> 1.7 <i>er</i>	1	4
Algemeen patroon	<i>het</i> 5.2 <i>er</i>	2	7
Vervangend object in de actieve pendant	<i>het</i> 2.3 <i>0</i>	1	4.3
Algemeen patroon	<i>het</i> 4.1 <i>0</i>	3.5	7
Vervangend object in de actieve pendant	<i>er</i> 4.7 <i>0</i>	2.8	6.5
Algemeen patroon	<i>er</i> 4.6 <i>0</i>	3	6.8

Tabel 3: 1 = zeer sterke voorkeur voor vervangend subject dat links staat van het gemiddelde; 4 = geen voorkeur; 7 = zeer sterke voorkeur voor vervangend subject dat rechts staat van het gemiddelde

Figuur 3a: algemeen patroon passieven

Figuur 3b: passieven met een vervangend object in de actieve pendant

● 6 Samenvatting en conclusie

Hoewel er vrij veel geschreven is over vervangende subjecten, zowel vanuit een traditioneel als een generatief kader (zie bijvoorbeeld ANS 1997, Bennis 1986, Felser & Rupp 2001) is er, met name over actieve en passieve zinnen met een sententieel subject nog weinig bekend. Het onderzoek dat we hier beschreven hebben kan dan ook gezien worden als een aanvulling hierop en als een stap in de richting van een goede beschrijving van wat precies de keuze voor “het”, “er” of “0” bepaalt.

De resultaten van ons onderzoek lijken erop te wijzen dat taalgebruikers voor ieder constructietype een globale voorkeur hebben met betrekking tot de vervangende subjecten “het”, “er” en “0” die steeds door één specifieke grammaticale eigenschap van het predikaat doorbroken kan worden. Voor zinnen met een DP-subject is deze factor *nonspecificiteit*, voor actieve zinnen met een sententieel subject is dit het aspect van het predikaat (*overgangswerkwoorden*) en voor de passieve zinnen met een sententieel subject de aanwezigheid van een *vervangend object in de corresponderende actieve zin*.

Voor wat betreft de actieve zinnen met een DP-subject komen de resultaten van ons onderzoek redelijk overeen met de beschrijving in de ANS. We hebben echter in ons pilot-onderzoek geen onderscheid gevonden tussen vragende en niet-vragende zinnen en tussen specifieke subjecten in een gebruiks- of herhalingscontext ten opzichte van specifieke subjecten in overige contexten. Verder bevat ons onderzoek evidentie tegen de stelling dat “er” in het zuiden van Nederland (in niet-initiële positie) sterker staat dan in de rest van Nederland (zie ANS 1997:477 en De Rooij 1991). Het Noord-Zuid-contrast kwam in ons onderzoek niet naar voren bij andere zinstypes. Indelingen in meerdere grote dialectgebieden wezen niet op regionale invloeden.

Voor actieve zinnen met een sententieel subject is uit ons onderzoek een nieuwe factor naar voren gekomen, namelijk het onderscheid tussen overgangswerkwoorden en statieve werkwoorden. Deze factor wordt in de literatuur over vervangende subjecten niet genoemd, terwijl hij het algemene patroon vrij sterk doorbreekt. Voor passieve zinnen met een sententieel subject was het vooraf vooral onduidelijk hoe acceptabel weglating van “er” of “het” was. Uit ons onderzoek is gebleken dat “0” beter is bij passieven zonder vervangend object dan bij passieven met een vervangend object in de corresponderende actieve zin. Bij de passieven zonder vervangend object is er echter wel veel variatie in de oordelen tussen predikaten, met name met betrekking tot de voorkeur voor “er” ten opzichte van “0”. Een verklaring hiervoor hebben we in dit onderzoek niet kunnen vinden.

In de beschrijvende taalkunde wordt vaak weinig aandacht besteed aan de relatie tussen opleidingsniveau en grammaticaliteitsoordelen. In ons onderzoek waren de verschillen op de pilottoets tussen (zeer) hoog opgeleide en minder hoog opgeleide sprekers in de meeste opzichten klein. Dat zou te maken kunnen hebben met de gebruikte methodologie of met de aard van de constructies in ons onderzoek. Om vast te stellen of resultaten van hoog opgeleiden generaliseerbaar zijn naar de hele populatie moedertaalsprekers is meer onderzoek naar de relatie tussen opleidingsniveau en grammaticaliteitsoordelen nodig.

Al met al is uit dit onderzoek duidelijk geworden dat voor zinnen met een vervangend subject, en met name de zinnen met een sententieel subject, er veel variatie is in de keuze voor één van de vervangende subjecten, zowel tussen predikaten als tussen proefpersonen. Hoewel we in ons onderzoek een aantal factoren hebben gevonden die een duidelijke invloed hebben op de keuze voor “het”, “er” of “0”, is er nog veel variatie tussen predikaten die we niet hebben kunnen verklaren. Bovendien is het niet duidelijk geworden welke factoren, behalve opleidingsniveau (in beperkte mate) en (voor een deel van de data) regionale herkomst, van invloed zijn op de verschillen tussen moedertaalsprekers en hoe deze verschillen verklaard kunnen worden.

In sommige gevallen zouden deze verschillen veroorzaakt kunnen worden door verschillen in interpretatie, maar met name voor weglating van “er” of “het” in zinnen met een sententieel subject, zoals (33), lijkt het er sterk op dat er geen verschil is in interpretatie of betekenis, terwijl moedertaalsprekers toch verschillen in hun persoonlijke voorkeur voor het al dan niet weglaten van “het” of “er” in dit soort zinnen.¹²

(33) Nu schiet (het) mij ineens te binnen dat ik nog boodschappen moet doen.

Wij gaan er daarom vanuit dat niet alle regels voor de keuze van vervangende subjecten absoluut zijn. Nauwkeurig taalperceptieonderzoek zal uiteindelijk moeten uitwijzen of deze stelling juist is. De theoretische verklaring van deze willekeurige variatie kunnen we in het kader van dit artikel niet geven, maar zou gezocht kunnen worden in bijvoorbeeld stochastische optimaliteitstheorie (Boersma & Hayes 2001).

Het lijkt er echter wel op dat de constructies in ons onderzoek zeer geschikt zijn om de kritieke-periode-hypothese voor grammatica in tweedetaalverwerving te testen: de regels zijn complex en zowel moedertaalsprekers als tweedetaalleerders hebben er geen bewuste kennis over die ze kunnen toepassen zonder de constructies verworven te hebben. In het vervolg van ons onderzoek zullen we kijken naar tweedetaalleerders die pas na hun twaalfde Nederlands hebben geleerd. De centrale vraag daarbij is of er zulke tweedetaalleerders zijn die op deze toets binnen het bereik van de moedertaalsprekers scoren. Als dat zo is, dan is dat sterke evidentie tegen een kritieke periode voor grammatica in tweedetaalverwerving.

● Bibliografie

ANS (1997): W. Haeseryn e.a. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Martinus Nijhoff uitgevers.

Bennis, H. (1986). *Gaps and dummies*. Dordrecht: Foris Publications.

Boersma, P. & B. Hayes (2001). Empirical tests of the gradual learning algorithm. *Linguistic Inquiry* 32, 45-86.

¹² De externe beoordelaar van dit artikel suggereert dat het gebruik van “0” in dit soort gevallen (in ambtelijk proza) samenhangt met de attitude dat niets van hetgeen geschreven wordt buiten het discussiedomein valt. Voor zover ons is bekend, zijn er geen onderzoeksresultaten die deze aanname ondersteunen.

- Boxtel, S. van, Th. Bongaerts & P.A. Coppen (te verschijnen).** Native-like attainment in L2 syntax. In: S. Foster-Cohen & S. Pekarek Doehler (red.), *Eurosla yearbook*, volume 3, 2003. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Chomsky, N. (1995).** *The minimalist program*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Felser, C. & L. Rupp (2001).** Expletives as arguments: Germanic existential sentences revisited. *Linguistische Berichte* 187, 289-324.
- Grondelaers, S., D. Speelman & A. Carbonez (2001).** Regionale variatie in de post-verbale distributie van presentatief *er*. *Neerlandistiek.nl*, 1-41. <<http://www.neerlandistiek.nl>>.
- Haegeman, L. (1995).** *The syntax of negation*. (= Cambridge Studies in Linguistics 75). Cambridge: Cambridge University Press.
- Radford, A. (1997).** *Syntactic theory and the structure of English. A minimalist approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rooij, J. de (1991).** Regionale variatie in het gebruik van *er* III. *Taal en Tongval* 43, 113-136.

Appendix: verdeling van de items over de verschillende categorieënType 1: Actieve zinnen met een DP-subject (32 items):

- Waarnemingswerkwoorden:
 - Waarnemingswerkwoorden met infinitiefconstructie: 4 items
 - Waarnemingswerkwoorden met bijzin transitief: 2 items
 - Waarnemingswerkwoorden met bijzin intransitief: 2 items
- Categoriale subjecten: 6 items
- Specifieke subjecten: 6 items
- Nonspecifieke subjecten:
 - Nonspecifieke subjecten transitief: 6 items
 - Nonspecifieke subjecten intransitief: 6 items

Type 2: Actieve zinnen met een sententieel subject (68 items):

- Finitheid van de bijzin (niet-finiete bijzinnen): 12 items (4 predikaten)
- Conditionaliteit van de bijzin: 12 items (4 predikaten)
- Overgangswerkwoorden: 16 items (4 predikaten)
- Objectpositie bezet door een DP: 12 items (4 predikaten)
- Actieven overig: 16 items (4 predikaten)

Type 3: Passieve zinnen met een sententieel subject (24 items):

- Passieven met een vervangend object in de actieve pendant: 12 items (4 predikaten)
- Passieven overig: 12 items (4 predikaten)

Afleidings (66 items):

- Zinnen waarin de plaats van “zelf” is gevarieerd: 16 items
- Zinnen met of zonder “te”: 6 items
- Zinnen met R-woorden met of zonder prepositiestranding: 16 items
- “Hebben” en “zijn” als hulpwerkwoord: 16 items
- Werkwoordvolgorde: 12 items

Actieve en passieve indirect objecten

Een kwestie van analyse en synthese

A.M. DUINHOVEN*

Abstract

In Dutch, there are two types of indirect objects: the experiencing object ('*ondervindend voorwerp*') and the cooperating person ('*meewerkend voorwerp*'). The first only appears as a nominal phrase, the latter mainly as a PP with the preposition *aan* ('to').

The dative depending on a verb developed into an indirect object (IO): from part of a word group, it became part of a sentence. This object was, and is, presented together with the verb; they form a synthetic construction, in which the IO is subject to the verb and part of the event. This passive role was and is adequate if the IO is a thing or person experiencing what happens.

If the verb, however, denotes an action in which the person involved takes part, the IO is a more independent element. In the large group of verbs indicating a transfer, the IO may play an active role. A transfer implies two cooperating persons: the subject who gives and the person who takes delivery of the gift. In this sequence, the IO goes over to a new phase: $S V \rightarrow IO DO$.

This article describes how the passive experiencing object developed into the active cooperating person. The difference boils down to the universal opposition between synthetic and analytic constructions: indirect objects form a unity with the verb or an addition afterwards; they are dependent or autonomous, passive or active.

● I Inleiding

In deze bijdrage komen drie thema's aan de orde met betrekking tot het indirect object: de onvaste indeling en terminologie, de tegenstelling tussen naamwoordgroep en voorzetselgroep, en de ontwikkeling van de syntactische categorie.

De onvaste terminologie verraadt onzekerheid ten aanzien van de functie van het indirect object, dat ook 'datief(object)' heet, en als 'belanghebbend', 'meewerkend' en 'ondervindend voorwerp' dienst zou doen. Die onzekerheid wordt vergroot door de tegenstelling tussen naamwoordgroep (NP) en voorzetselgroep (PP) als in:

- (1) Jan geeft Anna een boek
- (2) Jan geeft een boek aan Anna

* Wladimirlaan 11, 1404 BA Bussum, am@duinhoven.nl. Ik dank [de redactie en de externe beoordelaar]_{IO} voor hun opbouwende kritiek. Ik ben geneigd het ondervindend voorwerp in voorgaande zin als een meewerkend voorwerp te beschouwen.

Oppervlakkig gezien hebben we hier met twee gelijke mededelingen te doen, maar er zijn inhoudelijke verschillen. Bovendien is het gebruik van de PP niet altijd toegestaan: **het verwondert aan me* en **Jan geeft een duw aan Anna*. Daartegenover staat dat een NP ter aanduiding van de belanghebbende persoon vaak ouderwets klinkt: in plaats van *Jan opent Anna de deur* zeggen we liever *Jan opent voor Anna de deur* of *Jan opent de deur voor Anna*; en **Jan wast Anna de vaat* is wel uitgesloten.¹ De competitie tussen NP en PP heeft niet altijd bestaan: in het Middelnederlands kwamen PP's als indirect object niet of nauwelijks voor (vgl. Weijnen & Gordijn 1970 en § 9 hieronder). Dit gevoegd bij het verdwijnen van de datievormen, die vroeger het indirect object kenmerkten, maakt duidelijk dat er zich veranderingen voltrekken. Hoe verloopt het veranderingsproces en welke factoren spelen daarbij een rol? Dat zijn in dit artikel de cruciale vragen.

We bekijken eerst de situatie in het huidige Nederlands (§ 2) en schenken aandacht aan de tegenstelling tussen NP en PP (§ 3). Het indirect object is uit de datief voortgekomen (§ 4), die een wel te omschrijven functie had (§ 5). De met het werkwoord verbonden datief (§ 6) heeft zich tot een zinsdeel ontwikkeld (§ 7), dat bij de werkwoorden van 'geven' als een actieve persoon kon worden gezien, het 'meewerkend voorwerp' (§ 8), tegenwoordig gekenmerkt door het voorzetsel *aan* (§ 9). Daarnaast is het passieve ondervindende voorwerp blijven bestaan (§ 10). Behalve het omschreven indirect object zijn er ook perifere bepalingen met *aan*, die zich tot voorzetselvoorwerpen kunnen ontwikkelen (§ 11). Als een adverbiale bepaling moet ook het belanghebbend 'voorwerp' worden beschouwd (§ 12), hetgeen de vraag oproept of het IO met *aan* niet ook als een perifere bepaling moet worden gezien (§ 13). Het antwoord zal ontkennend zijn.

In deze bijdrage worden enkele termen gebruikt die toelichting vergen. De tegenstelling tussen *analyse* en *synthese* is een syntactisch universele. Wanneer twee elementen worden samengevoegd, ontstaat onvermijdelijk een *analytische* dan wel een *synthetische structuur*. Een analytische structuur is een samenstel van successieve eenheden die *gefaseerd* worden gepresenteerd ($a \rightarrow b$). De pijl geeft de fasering aan: het element achter de pijl wordt in tweede instantie toegevoegd.

Een schoolvoorbeeld van analyse is de woordgroep met uitbreidende bijzin (*de kinderen, die zingen*). Een synthetische structuur is een samengestelde eenheid, die in één keer wordt aangeboden ($a\ b$), zoals in de woordgroep met beperkende bijzin (*de kinderen die zingen*). De interpunctie, met en zonder komma, bewijst dat de taalgebruikers zich van het analytische resp. synthetische karakter bewust zijn.

De analytische constructie bestaat uit een *kern*, in tweede instantie gevolgd door een *specificatie*; de synthetische constructie is een verbinding van *kern* en *bepaling* of *bepaling* en *kern*. Daarnaast wordt *bepaling* ook in traditionele zin gebruikt als 'ondergeschikt element'. De *zinskern* omvat de persoonsvorm met alle in syntactisch opzicht onmisbare elementen. De overige zinsdelen behoren tot de *periferie*.

1 Het gebruik is volgens de ANS (1997:1165) 'formeel' of 'regionaal'. Is het indirect object [-levend], dan is voor zels verplicht: **hij kocht de schoolbibliotheek Robinson Crusoe* (Van den Toorn 1971:36).

● **2 De situatie in het hedendaags Nederlands**

Om inzicht te verkrijgen in de ontwikkeling van het indirect object, inventariseren we eerst het huidige gebruik. Het Nederlands dat wij als moedertaal beheersen, is onze belangrijkste bron van informatie over het verleden: het Nederlands van nu is immers het resultaat van zijn geschiedenis. De taal die wij spreken, is een historische taal; hedendaagse taalfeiten zijn daarom historische taalfeiten. In het nu vigerende systeem, in de regelmatige categorieën en tegenstellingen, liggen de vroegere ontwikkelingen besloten. Bovendien geven archaische wendingen, concurrerende constructies, onscherpe categorieën, onregelmatigheden en onzekerheden ons aanwijzingen omtrent zich voltrekkende veranderingen.

In taalkundige studies blijkt een onscherp beeld van wat het indirect object was en is. ‘Er bestaat geen communis opinio over de vorm en inhoud’ ‘van het indirect object (IO) in het Nederlands’ (Schermer 1991:1). Daardoor is ook de terminologie verward. Zo worden indirect object en meewerkend voorwerp vaak met elkaar gelijk gesteld (vgl. Kost 1990:131, 148, Balk 1994:158, 165, Vrisekoop 2001:42, 47, 50). NP en PP worden in de traditionele grammatica beide als vormen van het IO beschouwd, hetgeen door anderen wordt bestreden (zie Schermer 1991:1). Van den Toorn (1971), die naast het meewerkend voorwerp (met of zonder *aan*), het belanghebbend voorwerp (met of zonder *voor*), het ondervindend en het bezittend voorwerp onderscheidt, vat de laatste drie categorieën in zijn grammatica samen als ‘belanghebbend voorwerp’ (1984:33-34). Het ‘ondervindend voorwerp’ beschouwt de *ANS* (1997:1166) niet als indirect object, al zou het daarmee verwantschap vertonen. Het ‘belanghebbend voorwerp’ daarentegen, dat meestal als PP voorkomt en daarom vaak als ‘bepaling van belang’ wordt gezien, is volgens de *ANS* (1997:1161) wél een indirect object.

Behalve van indirect object spreekt men nog algemeen van ‘datief’, hoewel de naamvalsuitgang zo goed als verdwenen is en de datief en accusatief van de voornaamwoorden zijn samengevallen. De datief kan als de formeel gekenmerkte voorganger worden beschouwd van het onverbogen indirect object. De datief bij het werkwoord is ook vervangen door voorzetselgroepen met *aan*, *van* en *voor*, die behalve als perifere bepaling ook lijken te dienen als omschreven vorm voor ‘meewerkend en belanghebbend voorwerp’ (vgl. Balk 1994:167 en Van Belle & Van Langendonck 1996, § 2.4; vgl. noot 24). Het ondervindend voorwerp kent geen omschreven vorm; duidelijk moet worden waarom niet. Uitsluitend als naamwoord komen ook de ‘ethische datief’ en de ‘possessieve datief’ voor, die meestal niet ‘object’ of ‘voorwerp’ worden genoemd, al worden ze daar door Klooster (2001:129) wel toe gerekend.²

2 Ook de *ANS* (1997:1167) beschouwt ‘de zogenaamde ethische datief als ondervindend voorwerp’ (dat echter geen indirect object zou zijn), doch brengt de possessieve datief niet met het indirect object in verband (1997:300). Van den Hoek e.a. (1988:35) spreken van ‘bezittend voorwerp’ en van ‘ethische datief’, die ze beide als indirect object zien; en de ethische datief zou een ondervindend voorwerp zijn (p. 25). Volgens Kost (1990:39, 148) is de possessieve datief, waartoe ze ook het ondervindend voorwerp rekent, een ‘bezittend voorwerp’. Ten aanzien van (6) en (8) spreekt men terecht van ‘bepaling van belang’ (vgl. Klooster 2001:134); daarnaast echter algemeen van ‘belanghebbend voorwerp’ (Van den Hoek e.a. 1988:95, Kost 1990:33, 131, *ANS* 1997:1161, Vrisekoop 2001:82).

Om duidelijk te maken over welke zinstypen we in de volgende paragrafen spreken, geef ik enkele voorbeelden van wat meewerkend, belanghebbend en ondervindend voorwerp wordt genoemd, en van de overige categorieën die zich uit de datief hebben ontwikkeld. Zie voor een uitvoerige inventaris Van Belle & Van Langendonck (1992) en vooral (1996):

meewerkend voorwerp

(1) Jan geeft <i>Anna</i> een boek	(2) Jan geeft een boek <i>aan Anna</i>
(3) Jan vertelt <i>Anna</i> een verhaal	(4) Jan vertelt <i>aan Anna</i> een verhaal

belanghebbend voorwerp

(5) ?Jan opent <i>Anna</i> de deur	(6) Jan opent de deur <i>voor Anna</i>
(7) ?Jan zet <i>Anna</i> een kop koffie	(8) Jan zet <i>voor Anna</i> een kop koffie

ondervindend voorwerp

(9) Zijn veerkracht verbaast <i>ons</i>	(10) Het reizen valt <i>haar ouders</i> zwaar
(11) Dat probleem zit <i>hem</i> dwars	(12) Er is <i>ons</i> een vriend ontvallen
(13) Het zweet brak <i>haar</i> uit	(14) Het zal <i>je</i> gebeuren!

De laatste categorie is het minst doorzichtig. Het gaat hier om een gesteldheid of gewaarwording, om een ervaring of een gebeuren. De genoemde persoon is iets eigen of hem overkomt iets. Er tekenen zich enkele verschillen af.

In (1-8) hebben we met handelingen te doen die op iemand zijn gericht, in (9-14) met toestanden en gebeurtenissen die iemand raken. In (1-8) gaat het om overgankelijke, in (9-14) om onovergankelijke werkwoorden.³ Bij het meewerkend voorwerp hebben we in het algemeen de keuze tussen naamwoord- en voorzetselgroep. Het nominale belanghebbend voorwerp is zeldzaam; we gebruiken voornamelijk een *voor*-bepaling. Het ondervindend voorwerp daarentegen is steeds naamwoordelijk.

Als een passieve, ondervindende persoon kan ook de ‘possessieve datief’ worden beschouwd, die men meestal niet ‘object’ of ‘voorwerp’ noemt, al worden ze daar door Klooster (2001:129) terecht wel toe gerekend:

(15) Dat opende <i>Jan</i> de ogen	(16) <i>Hem</i> werden de ogen geopend

De datief wordt hier aan de zin toegevoegd om aan te geven om wiens ogen het gaat. *Jan de ogen* is geen possessieve woordgroep zoals *de ogen van Jan*, *Jans ogen* of *Jan z'n ogen*. De datief is een zinsdeel, een bepaling (‘bij Jan’) die nodig is omdat de bezitting een bezitter vereist. Daardoor is er wel een nauwere semantische band: *dat opende {Jan de ogen}* (vgl. Schermer 1996 en Lamiroy & Delbecq 1998).

³ Er zijn wel enkele schijnbaar onovergankelijke constructies met meewerkend voorwerp (*Jan schrijft Anna, ik spreek je nog wel*; zie ANS 1997:1162), maar in het algemeen is een expliciet object vereist. Dat geldt overigens ook voor het ‘belanghebbend voorwerp’, dat anders als een DO zou worden opgevat (*ik zing je een lied, ik zing voor je, *ik zing je*).

Bij het ondervindend voorwerp sluiten datieven aan die worden opgeroepen door een bijwoord van maat. Het gaat om beperkende bepalingen die aangeven voor wie de maat geldt. De ondervinding leidt hier tot bevinding; deze overgang is duidelijk in (17):

- (17) Spanje is *haar* warm genoeg ‘voor haar’ of ‘volgens haar’
(18) Hij drinkt *me* te veel ‘naar mijn maatstaven’

Het verschil met de ‘ethische datief’ als in (19) en (20) lijkt gering. In zinnen als de volgende gaat het om een oordeel of gevoelen van de spreker (vgl. Klooster 2001:139):

- (19) Het was *me* daar een drukte!
(20) Jij bent *me* er een!

De datief is hier een weglaatbare, uitbreidende toevoeging: de uitroep *het was daar een drukte!* verraadt op zichzelf al een oordeel van de spreker. De ethische datief onderstreept slechts diens betrokkenheid.

Is de ethische datief een bepaling bij de zin, in de overige genoemde categorieën kan de datief in de huidige taalfase als een zinsdeel worden gezien; het meewerkend, belanghebbend en ondervindend voorwerp lijken zelfs deel uit te maken van de zinskern. Om deze indirect objecten is het ons in dit artikel te doen. Zoals we echter nog zullen zien, werd de datief ook in woordgroepen gebruikt. Daarop komen we in § 4-5 terug, wanneer we trachten door te dringen tot de essentie van de oorspronkelijke datiefbepaling. Eerst zij aandacht besteed aan de tegenstelling tussen het nominale indirect object en de voorzetselgroep.

● 3 Naamwoord- en voorzetselgroep

De semantische aspecten van de oppositie tussen naamwoord- en voorzetselgroep zijn gedetailleerd beschreven (vgl. Janssen 1976, Van Bree 1981, Schermer 1991, Van Belle & Van Langendonck 1996). Men is het er in het algemeen wel over eens, dat het naamwoord nauwer met de werking is verbonden dan de voorzetselgroep, die een perifere status zou hebben (vgl. o.m. Keijsper 1997:135-136 en Klooster 2001:134). Het IO is onderdeel van de gebeurtenis, er is eenheid naar tijd en plaats, welke eenheid bij perifere PP's ontbreekt. Illustratief is het voorbeeld van Kirsner e.a., dat Keijsper aanhaalt (Kirsner, Verhagen & Willemsen 1984-1985:251-253; Keijsper 1997:135):

- (21) Ineke schonk Jan een borrel in
(22) Ineke schonk voor Jan een borrel in

In (21) is Jan aanwezig, in (22) kan hij nog in de file staan. Daardoor is [?]*zij schonk Jan, die nog in de file stond, alvast een borrel in* bevreemdend, terwijl *zij schonk voor Jan, die nog in de file stond, alvast een borrel in* acceptabel is.

Nu is *voor Jan* inderdaad een bijwoordelijke oftewel perifere bepaling van belang of doel. De vraag is echter of ook een *aan*-bepaling als in (24) een perifere bepaling is; of heb-

ben we toch met een object binnen de zinskern te doen? Dan zouden er twee soorten indirect object zijn, zodat we drie zinspatronen moeten onderscheiden (vgl. Van Belle & Van Langendonck 1996:222):

- (23) [Jan geeft Anna_{IO} een boek]_{zinskern}
 (24) [Jan geeft een boek aan Anna_{IO}]_{zinskern}
 (25) [Jan schrijft een boek]_{zinskern} voor Anna_{perifere bepaling}

Ondanks de semantische verschillen tussen (23) en (24) noemen velen zowel de NP als de PP 'indirect object'; en dat is terecht, moet ik in § 13 besluiten. De naamgeving ver-raadt, dat men de overeenkomsten van meer belang acht dan de verschillen. Zowel de PP als de NP noemt de door het werkwoord opgeroepen persoon. Het werkwoord *geven* in (23) en (24) houdt in dat er een begunstigde is, die zowel in een PP als in een NP kan worden bekend gemaakt. De PP moge wat lossere met het werkwoord verbonden zijn dan de NP, met een perifere bepaling als in (25) hebben we niet te doen, want die is niet alleen weglaatbaar doch ook onaangekondigd.

Tegenover de overeenkomsten tussen (23) en (24) staan evidente verschillen,⁴ doch die behoeven niet op de tegenstelling tussen object en perifere bepaling te wijzen. Ze zijn te verklaren door de oppositie van synthese en analyse binnen de zinskern:⁵

(1)	Jan geeft Anna een boek	synthetisch indirect object
(2)	Jan geeft een boek → aan Anna	analytisch indirect object

In (1) wordt de gebeurtenis als één geheel gepresenteerd: 'het is zo, dat Jan Anna een boek geeft'. In (2) ligt een fasering voor de hand: 'Jan geeft een boek, en wel aan Anna'. Nadat is meegedeeld dat Jan een boek geeft, wordt bekend gemaakt wie de ontvanger is. In (1) wordt meteen gezegd dat Anna het boek krijgt; *Anna* is in de mededeling geïntegreerd en kan niet worden weggelaten. *Aan Anna* in (2) daarentegen is een min of meer zelfstandige en weglaatbare toevoeging. Het hier beschreven onderscheid is door velen opgemerkt en verwoord.⁶ Het lijkt acceptabel de twee structuren als *synthetisch* resp. *analytisch* te typeren.⁷

4 Bij herhaling is dan ook betoogd dat we met twee verschillende constructies te doen hebben (Balk 1968, Mars 1969, Janssen 1976, Kirsner, Verhagen & Willemsen 1985, Schermer 1991:1, Van Belle & Van Langendonck 1992). Van Belle & Van Langendonck (1996:247) typeren het syntactische verschil in twee thematische rollen: *experiencer or possessor vs. goal in a material transfer*. De Schutter (1993) acht de oppositie NP : PP bepaald door informatie-verhoudingen (topic : focus). *ANS* (1997:1160-1165) houdt vast aan de gelijke syntactische functie van NP en PP, evenals Klooster (2001, § 5.2.2.2). Vooruitlopend op wat volgt: *Jan geeft het boek → aan Anna* (analytisch) verschilt structureel van *Jan {geeft Anna} het boek* (synthetisch) maar niet van *Jan geeft → Anna het boek* of *Jan geeft het boek → Anna* (beide analytisch). Zo heeft eenieder een deel van het gelijk.

5 Er is ook fasering mogelijk tussen S en Vf en tussen Vf en O. Ik beperk me hier echter tot de aansluiting van het indirect object.

6 De *BNTL* noemt (april 2002) ruim 80 publicaties over het indirect object. Zie voor de taalkunde van vóór Den Hertog: Van Driel (1994). Ik heb zeer geprofiteerd van Schermer (1991). Mijn structurele analyse sluit nauw aan bij de syntactisch-semantische beschrijving van Van Belle & Van Langendonck (1996); hun onderscheidingen passen in het hier gepresenteerde raamwerk.

7 Bij uitzondering is echter ook *Jan geeft → Anna een boek* en *Jan geeft het boek → Anna* mogelijk, beide analytisch. De specificatie *aan Anna* behoeft niet altijd nadrukkelijk te zijn. In *Jan geeft aan Anna ... een boek* behoort *aan*

Met dit onderscheid hangen formele en inhoudelijke kenmerken samen.⁸ De NP is nauw met V verbonden; V en NP zijn daardoor onzelfstandig: ze worden tezamen, als een eenheid gepresenteerd. In de gefaseerde constructie met PP daarentegen is V een op zichzelf staande informatie-eenheid. Het werkwoord impliceert weliswaar een bij de werking betrokken persoon, doch die wordt pas in tweede instantie genoemd, en kan in een geschikte context zelfs worden verzwegen.⁹

Doordat echter de PP net als de NP een door het werkwoord aangekondigde persoon noemt, is de specificatie nog zo sterk aan de werking gebonden dat we toch van een object kunnen spreken. Een extra argument om de PP tot de zinskern te rekenen ligt in de ontwikkeling. Zoals we zullen zien, is de synthetisch met het werkwoord verbonden NP in bepaalde vormen van gebruik zelfstandig geworden. Er is fasering opgetreden. Om het analytische IO van het synthetische IO te onderscheiden werd gebruik gemaakt van de PP, die tot dan toe slechts als perifere bepaling diende. De PP binnen de zinskern werd daarvoor een met het voorzetselvoorwerp vergelijkbaar element.¹⁰ Het gebruik van een voorzetsel is in beide gevallen opmerkelijk: in het algemeen zijn binnen de zinskern, door de nauwe samenhang der elementen, geen verbindingswoorden nodig, anders dan in de periferie (Duinhoven 2001, § 28 en 29).

Niet alleen de al dan niet aanwezige fasering houdt betekenisverschillen in, ook de aard van naamwoordgroep resp. voorzetselgroep draagt daartoe bij. De tegenstelling van synthese en analyse blijkt behalve uit de functie van de woordgroepen in het grotere geheel ook uit de opbouw van de constituenten zelf: *Anna* is één woord, in oorsprong een verbogen woord, een datief; *aan Anna* daarentegen is een woordgroep waarin de informatie over twee woorden is verdeeld. In het algemeen worden talen met veel buiging 'synthetisch' genoemd, en talen met omschrijvingen 'analytisch' (vgl. o.m. Overdiep & Van Es 1949:107-111; Ineichen 1991:52-54; Kost 1990:21, 199; Van der Wal & Van Bree 1992:36; Trask 1993:15, 273). Dat echter is een globale typering; de tegenstelling tussen analyse en synthese is aanwezig in alle talen en op alle niveaus, in de morfologie, in woordgroep en zin, in de syntaxis en in de informatiestructuur (Duinhoven 2001, § 16).

Anna tot de bekende informatie; syntactisch echter is en blijft *aan Anna* een specificerend indirect object. Zie over de met de syntactische structuur confluierende informatiestructuur: Duinhoven (2001, § 17-20).

- 8 In een uiteenzetting is de spreker persoonlijk geïnvolveerd; hij is creatief, actief, en het taalgebruik is dynamisch. De spreker bouwt de mededeling op. Hij doseert de informatie, analyseert, legt uit. Tijdens het spreken ontstaat geleidelijk aan een volledig beeld. In een synthese daarentegen wordt verwezen naar een bestaande constellatie; de constructie is statisch en de spreker creëert niet maar reproduceert. In een synthetische woordgroep wordt een zaak of gebeurtenis vermeld. De spreker ontwikkelt geen nieuwe gedachte, voegt zelf geen elementen bijeen, ontvouwt geen idee, bewerkt geen samenhang. Hij presenteert als één geheel wat hij heeft te zeggen. Vergelijk het schema in Duinhoven (2001, § 9).
- 9 Vergelijkbaar is de weglating van het direct object bij pseudo-intransitieve werkwoorden als *drinken*, *eten*, *lezen*, *roken*, *uitzenden* (vgl. Duinhoven 1997:101-104). Bij werkwoorden die uitsluitend een NP regeren, is weglating niet wel mogelijk: **ik geef de tijd aan Jan*, **ik geef de tijd*; **ik fluïster aan Jan de oplossing toe*, **ik fluïster de oplossing toe*; **ik gun aan Jan zijn rust*, **ik gun rust*; **ik verzoek aan jou binnen te komen*, **ik verzoek binnen te komen*; daartegenover: *ik vertel (aan Jan) een verhaal*, *ik overhandig (aan Jan) de sleutels*.
- 10 Ook Schermer (1991, hfst. 7) trekt de parallel tussen 'het zogenaamde prep. IO' en het 'zogenaamde voorzetselvoorwerp'. Volgens haar hebben we met perifere bepalingen te doen, m.i. met objecten. Vgl. de discussie over het voorzetselvoorwerp in Schermer (1988), Duinhoven (1989), Schermer (1990a).

Als datief bestond de naamwoordgroep aanvankelijk uit twee elementen (N + 'bij'), die als een eenheid, synthetisch, werden gepresenteerd. Doordat de formatie nauw bij het werkwoord aansloot, bleek de onderlinge relatie ook en vooral uit de woordbetekenissen; een verbindingselement was daardoor niet nodig, de uitgang werd overbodig, sleet af en verdween. Wat resteerde was een onverbogen naamwoord, een eenledig en van het werkwoord afhankelijk element. De voorzetselgroep daarentegen was, en is ten dele nog steeds, een analytische formatie. Zo is de verbinding met het jonge bijwoord/voorzetsel *richting* (< PP) duidelijk gefaseerd: *hij sprak richting*_{kern} → *het publiek*_{specificatie}. In het algemeen echter is de voorzetselgroep gesynthetiseerd (Duinhoven 2001, § 14):

(26) [Bijwoord_{kern} → naamwoord_{specificatie}] ⇒ [voorzetsel_{bepaling} naamwoord_{kern}]

Tot bijvoorbeeld is meestal ondergeschikt; *tot*_{bepaling} *het publiek*_{kern} is één geheel, al is *tot*_{kern} → *het publiek* nog mogelijk. Zowel in de gefaseerde als in de ongefaseerde formatie wordt de betrekking tot de rest van de mededeling expliciet gegeven. Dat maakt de voorzetselgroep bijzonder geschikt bij een lossere binding met het werkwoord. Daarom worden in de periferie voorzetselgroepen gebruikt en nauwelijks nog naamwoordgroepen. Voor de objecten in de zinskern daarentegen volstaat de naamwoordgroep, waarin de aard der relaties ongespecificeerd blijft.

Toch is naast de NP een PP als indirect object in gebruik gekomen, terwijl de PP tot dan toe slechts als perifere bepaling diende. Het is vooral deze ontwikkeling die we hier willen begrijpen. Daartoe gaan we terug naar de situatie waarin de tegenstelling nog niet bestond en een bij de werking betrokken persoon of zaak steeds door een datief werd aangegeven.

● 4 Datief en indirect object

Dat het indirect object met de datief te maken heeft, is buiten kijf. Daar de naamvallen echter uit het Nederlands verdwenen zijn, lijkt een beroep op het naamvalssysteem niet meer te passen. De syntaxis verandert evenwel geleidelijk en nieuwe systemen worden bepaald door de oudere taaltoestand. Daardoor is het naamvalssysteem in het hedendaags Nederlands nog steeds aanwezig in zijn gevolgen. Het verleden is tegenwoordig. Dit besef is algemeen en verklaart ook de gangbare terminologie, waarbij zowel naar de functie van 'indirect object' wordt gesproken als naar de vroegere vorm van 'datief'.

De datief is de formele gekenmerkte voorganger van het onverbogen naamwoord dat nu het indirect object vormt. De datief is echter ook vervangen door voorzetselgroepen die als perifere bepaling dienen, waaronder de bepaling van belang (zie § 12) én, naar het zich laat aanzien, als meewerkend voorwerp. Als gezegd kent het ondervindend voorwerp geen omschreven vorm. Uitsluitend als naamwoord komen ook de 'ethische datief' en de 'possessieve datief' voor. Behalve in deze categorieën waarin het om zinsdelen gaat, wordt de datief gebruikt in verbinding met adjectieven, substantieven en bijwoorden, meestal binnen een predicaatsnomen:

- Bij adjectieven (als in: *mij best, ons onbekende mensen, ik ben je dankbaar, dat is mij lief, zij is hem trouw, zij zijn mij iets schuldig*; vgl. Klooster 2001:141) en substantieven (*mij een zorg, het is je een les, hij was mij een voorbeeld, dat is ons een raadsel*). We kunnen de datief in de meeste gevallen als een zinsdeel beschouwen, al is er een nauwere band met het predicaatsnomen.
- De datief wordt ook toegevoegd aan werkwoordelijke verbindingen met een bijwoord of voorzetselgroep (*dat strekt je tot eer, zij was ons tot last, het huilen stond hem nader dan het lachen*). Het gaat om omschrijvingen voor werkwoorden die vroeger een datief regeerden, en nu een (indirect) object bij zich hebben, als: *aandoen, dienen, eren, gebieden, geven, gunnen, mededelen, naderen, passen, raden, schaden, toespreken* (vgl. de opsomming in Stoett 1923, § 180). Hoewel we de datief nu als een zinsdeel kunnen zien, werd en wordt de persoon of zaak opgeroepen door de PP: ‘tot eer, tot last voor wie, nader tot wie?’.¹¹
- Tenslotte werd de datief, net als de genitief en accusatief, toegevoegd aan bijwoorden/voorzetsels. We kennen nog resten als: *in den lande, indertijd, metterdaad, metterwoon, ten einde raad, ten huize, uit den boze, uiteraard*, en in eigennamen: *Van der Putte, Uit den Boogaard*. In de meeste gevallen ervaren we tegenwoordig het voorzetsel als het ondergeschikte element.

Voor het navolgende betoog van belang is de constatering, dat de datief werd (en wordt) opgeroepen door verscheidene categorieën wóorden. De naamval was daardoor een ondergeschikt element, specificatie of bepaling, binnen een woordgroep.¹² In de meeste gevallen was het werkwoord de kern, of liever de nominale of adverbiale stam binnen het werkwoord. De datief kon daarbij een onmisbare aanvulling vormen dan wel een losse, weglaatbare toevoeging; de datief was een bepaling of een specificatie:

(27) [Werkwoordstam_{kern} datief_{bepaling}] *dan wel* [werkwoordstam_{kern} → datief_{specificatie}]

In het hedendaags Nederlands met zijn onbetwistbare zinsyntaxis, waarin dus de zin de overkoepelende structuur vormt, zien we de datief of wat daarvan over is, vooral als een zinsdeel. De vaste zinsstructuur bestaat echter nog maar betrekkelijk kort. Tot naar schatting 1500 jaar geleden, bleven in het West-Germaans de syntactische patronen, waaronder de morfologische formaties, beperkt tot de woordgroep. Nog in het Middelnederlands treffen we de restanten aan van de voorgaande woordgroepsyntaxis, die ons uit het Latijn welbekend is. Daarin lag de bouw der woordgroepen vast, doch de formatie van grotere eenheden werd door de informatieverhoudingen bepaald. Zo kon de persoonsvorm door

11 Vergelijkbaar zijn de enigszins ambivalente possessieve datief als in (15) en (16) en de datief bij een maatbepaling als in (17) en (18), die we als zinsdelen beschouwen doch die tegelijkertijd nauw met de NP of PP verbonden zijn.

12 De datief kwam daarnaast ook voor als een zelfstandig zinsdeel in toeschrijvingen als *ere zij Gode, mij is de wrake*, en als bepaling van plaats of tijd (in oorsprong de locativus die in de dativus is opgegaan); *heden ten dage, gisteren, morgen, Pasen, Pinksteren*. ‘De datief (locatief, instrumentalis), vooral om de tijd aan te duiden; b.v. got. *himma daga*; ndl. *node, heden, vaak, gisteren, wijlen, (in)tussen* e.a.’ (Van Loey 1970:242).

een ‘subject’ worden gevolgd of voorafgegaan. De persoonsvorm kon ook achter object en bepalingen staan en de hoofdzin besluiten (zie over woordgroep- vs. zinsyntaxis: Duinhoven 2001, § 15, 25-27, 37, 45, 53-55, inz. § 25).

In deze constellatie maakten dus bepalende en specificerende datieven deel uit van woordgroepen. De datief bij werkwoord, bijwoord, adjectief of substantief was synthetisch of analytisch met het hoofdwoord verbonden. Hij vormde een nauwe eenheid met de kern, of een lossere specificatie achteraf:

- (28) [Kern datief_{bepaling}] of [datief_{bepaling} kern] synthetische woordgroep
 (29) [Kern → datief_{specificatie}] analytische woordgroep

Verplichte datiefbepalingen waren onderdeel van synthetische constructies; vrije toevoegingen waren min of meer zelfstandige specificaties.

De datief werd dus (net als de genitief en accusatief) in synthetische en analytische woordgroepen gebruikt, als bepaling en als specificatie. Wat maakte nu, dat in zinnen waarin wij tegenwoordig van indirect object spreken, voor de datief werd gekozen? Wat hield een datiefvorm in, wat was de functie? Om het huidige gebruik van het indirect object en de corresponderende voorzetselgroepen te begrijpen, zullen we bezien wat de datief betekende.

• 5 De functie van de datief

Een verbogen naamwoord is een synthetische verbinding van een stam, met een of meer achtervoegsels voor geslacht en getal, en een ‘naamvalsuitgang’. Dit suffix vervult de functie van een bijwoord/voorzetsel; zo kan *het licht der manen*_{genitief} worden omschreven als ‘het licht *van(af)* de maan’ en *ik zie licht*_{accusatief} als ‘ik heb zicht *op* licht’. Het Middelnederlands kent nog maar drie naamvallen, de *genitief*, de *datief* en de *accusatief*, die tezamen in oppositie staan tot de *nominatief* of *noemer*, met welke vorm naar een persoon of zaak wordt verwezen zonder meer (zie voor de term: Ruijsendaal 1989:200-202 en Dibbets 1995, § 4.2.9.2).

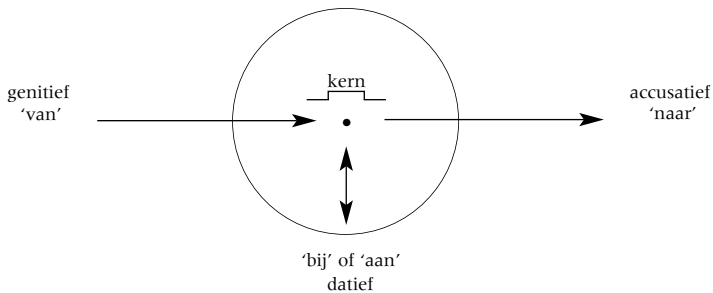
Het naamwoord in de genitief geeft de herkomst van het kernbegrip aan, zoals de term al duidelijk maakt. *Genitivus* is een afleiding van het supinum *genitum*, de nominale vorm van *gignere* (‘voortbrengen’). De spraakkonstenaren spreken dan ook van ‘barer’. Het nomen in de genitief noemt de persoon of zaak die de kern voortbrengt, en duidt behalve herkomst ook verwante aspecten aan: oorzaak (*causativus*) en scheiding (*separativus*), bezit (*possessivus*) en deelname (*partitivus*). Het nomen in de genitief gaat in chronologisch opzicht aan het kernbegrip vooraf; er is een duidelijk faseverschil. De genitief kan worden omschreven met een *van*-bepaling.

De term *accusatief* is minder doorzichtig. In *casus accusativus* is al in de klassieke Latijnse grammatica abusievelijk het werkwoord *accusare* ‘beschuldigen’ gezien (zie de etymologie van Kluge 1989:15, overgenomen in EWN). De grammatici in de renaissance spreken daarom van *aenclager* of van *het beklaegde geval* (Ruijsendaal 1989:6-7). *Accusare* is een verbalisering van *ad causam* (zoals *adulterare* een verbalisering is van *ad alteram [ire]*; vgl. Muller & Renkema 1951:10, 21). *Causa* is de vertaling van het Griekse *aitía* dat zowel

‘schuld’ als ‘oorzaak’ of ‘reden’ betekent; *ad causam* was ‘om zake’, ‘om reden van’. *Hē aitiakē ptōsis* (d.i. de *casus accusativus*) noemt de persoon of zaak die de werking motiveert. Vandaar dat de accusatief dient om het direct object aan te duiden, het doel waarop wordt aangewerkt,¹³ en in adverbiaal gebruik de richting. Ook tussen kern en accusatief is er sprake van fasering: de kern gaat aan de accusatief vooraf. De accusatief wordt dan ook gebruikt wanneer het om een overgang gaat dan wel om verplaatsing in tijd of ruimte.

De term *datief* oftewel *casus dativus*, waarom het ons hier vooral te doen is, geeft ons weinig houvast: *dativus* is een afleiding van het werkwoord *dare* (‘geven’). Het is de naamval die de persoon of zaak noemt die bij het werkwoord *geven* verschijnt. De vertaling *gever* van de spraakkonstenaren is minder gelukkig, daar de datief juist de begiftigde aanduidt; ‘*t begaafde geval* en *begiftigde geval* zijn betere alternatieven (zie Ruijsendaal 1989:84-86). In het algemeen geldt echter dat de datief niet alleen bij *geven* voorkomt. Wanneer we het gebruik van de datief generaliseren, is duidelijk dat het in alle gevallen gaat om de persoon of zaak die bij de kern aanwezig, daarbij betrokken is. Bedenken we dat de genitief voorafgaat en de accusatief op de kern volgt, dan blijft voor de datief slechts één globale verhouding ten opzichte van de kern over: gelijktijdigheid, verbondenheid naar tijd en plaats. We kunnen de functies der drie naamvallen typeren met behulp van de voorzetsels *van*, *bij* of *aan*, en *naar*:

schema I

Het schema laat chronologische verhoudingen zien: de persoon of zaak in de genitief gaat aan het kernbegrip vooraf; de entiteit in de accusatief volgt. Bij de datief is er geen opeenvolging maar synchronie. De chronologie bij de genitief en accusatief zal natuurlijkerwijs tot een gefaseerde presentatie leiden, en bij de datief tot een synthetische; anders dan bij de genitief (herkomst of oorzaak) en accusatief (richting of doel) houdt de betekenis van de datief (aanwezigheid of betrokkenheid) geen aanwijzing voor de volgorde in (vgl. Duinhoven 2001, § 6). Volgorde en samenhang worden echter niet alleen door de betekenis bepaald, doch ook door de informatieve verhoudingen, en door de op beide verbanden gebaseerde syntactische patronen (vgl. Duinhoven 2001, § 5). Daardoor kan een

13 Het causale verband is al door Van Heule (1625) onderkend: ‘De gront van het Werkwoord/ is het geene daer de Werkinge op spreekt [...] als men zegt *Ik beminne alle menschen*, hier is *Alle menschen* de gront van het Werkwoord’ (Ruijsendaal 1989:207).

genitief van herkomst als een specificatie of nabepaling dienen, en ook een datiefbepaling kan specificerend zijn.

Van correlatie naar richting

De eenheid naar tijd en plaats bij de datief houdt een correlatie in: de persoon of zaak in de datief is bij de kern betrokken, maar ook omgekeerd: kern ↔ datief. In deze wederkerige verhouding nu ligt de kiem tot verandering: afhankelijk van de aard van de werking kan de betrokken persoon als belanghebbende, begunstigde of verschaffer worden gezien: (voor) *iemand de deur openen*, (aan) *iemand een boek geven*, (van) *iemand bloed afnemen*. De wederkerigheid vervaagt en de pijl van of naar de datief overheerst. De gerichtheid op de betrokken persoon verklaart de overgangen van datief naar accusatief, en de verschillende naamvalskeuze in verwante talen. Het onderscheid is soms vaag. Toch kunnen we veralgemenend zeggen dat de accusatief de overgang naar een nieuwe fase aanduidt, terwijl de datief op een synchrone verhouding wijst; ook de datief van doel, die de begunstigde of de begiftigde noemt, bevindt zich in de door de kern bepaalde tijd en ruimte (vgl. de bespreking van (21) in § 3). Bij de accusatief is er een scheiding, bij de datief overheerst de verbinding.

Samenvattend: de datief is in wezen een synchrone, lokale bepaling die een *bij* de kern *aan*-wezige persoon of zaak noemt, al dan niet met een richtingsaspect ('van', 'aan', 'voor'). Vooral wanneer het om een persoon gaat, leidt aanwezigheid allicht tot betrokkenheid, zodat we van 'betrokken persoon' kunnen spreken.¹⁴

De datief kon een noodzakelijke bepaling zijn, die door de kern werd 'opgeroepen'. In deze synthetische verbinding [X_{kern} datief_{bepaling}] is de datief hecht met de kern verbonden. Wanneer de naamvalsuitgang vervaagt en tenslotte verdwijnt, volstaat daarom de onverbogen NP; vanwege de nauwe samenhang is explicitering van het verband niet nodig. De kale naamwoordgroep is tot op heden gehandhaafd in de gevallen die in § 2 en 4 zijn opgesomd.

Wanneer de kern echter geen datief vereist en deze dus een onverplichte, losse specificatie vormt [X_{kern} → datief_{specificatie}], moeten er passende preposities worden toegevoegd om de lossere verhouding te expliciteren. Dat gebeurt algemeen binnen woordgroepen (*de groeten aan je ouders, een mededeling voor de reizigers, nader tot u, dit terzijde) en bij perifere bepalingen in de zin (*zet de auto aan de kant, stuur dit gedicht naar een tijdschrift, zij maakt het beeld voor een expositie, kom niet dichters bij me*). Generaliserend gesproken zijn objecten NP's; PP's zijn perifere bepalingen, die echter als 'voorzetselvoorwerp' naar de zinskern kunnen overgaan (*Anna werkt aan een dissertatie, zij wacht op antwoord*).*

Naar het zich laat aanzien, wordt in toenemende mate ook het indirect object van het voorzetsel *aan* voorzien. Blijft de PP daarbij een indirect object of wordt het een perifere bepaling? Dat is de kwestie waarom het hier gaat. Inzicht in de ontwikkeling van [V + datief] kan ons het antwoord verschaffen.

14 Het indirect object duidt dan ook meestal een persoon aan. In *dat geeft hem een opvallend uiterlijk* 'vatten we hem bijna automatisch op als een persoon' (Klooster 2001:130). Het indirect object is bovendien vaak een 'meewerkend' voorwerp, en alleen een persoon kan medewerking verlenen.

● **6 De verplichte datief bij het werkwoord**

In de meeste gevallen wordt de vermelding van een betrokken persoon uitgelokt door een werkwoord, of althans door een begrip dat in het werkwoord of de werkwoordgroep besloten ligt. De persoonsvorm is een combinatie van een persoonsaanduiding als oorspronkelijke kern en een werkwoordstam, die de aard van de werking aangeeft (als in *val-t, dank-en*). De stam (een nomen, bijwoord of adjectief) kan zelf de werking beschrijven (als in *bouw-en, groei-en, zing-en*), doch houdt in vele gevallen slechts een typering in. De stam noemt een bij de werking betrokken entiteit, het middel waarvan men zich bedient (als in *ballen, koppen, scheppen*), het object of doel waarop men zich richt (als *hooien, oogsten, vis-sen*) of een eigenschap (*moederen, strekken, witten*). En de stam kan vaak ook als subject worden beschouwd (*bedragen, kosten, luiden, regenen*: ‘het bedrag is, de kosten zijn, er is geluid, er valt regen’; vgl. Duinhoven 1997:9-10).

Het is deze werkwoordstam ofwel een met het werkwoord verbonden element, dat de vermelding van een betrokken persoon vereist. Zo moet om uiteenlopende redenen een datief worden toegevoegd aan de werkwoorden *invallen, ontvallen, de oren wassen, verwonderen, danken, eren*. Zonder betrokken persoon is de werking niet denkbaar:

(30) Deze gedachte viel haar in	‘bij haar naar binnen’
(31) Deze vraag ontviel me	‘kwam er bij mij uit’
(32) Zij waste hem de oren	‘bij hem’
(33) Dat verwondert me	‘verwondering bij mij’
(34) Hij dankte de aanwezigen	‘dank aan de aanwezigen’
(35) Eert uw vader en uw moeder	‘eer aan uw ouders’

In de meeste zinnen verduidelijkt een parafraze met ‘bij’ de verhoudingen. In de laatste zinnen gaat de dank en de eer uit naar de betrokken personen en overheerst het doel- of richtingsaspect, echter steeds binnen de door de kern bepaalde ruimte; zie § 5. Dit aspect is hier toe te schrijven aan het feit dat in *danken* een object besloten ligt (‘dank brengen’). Doordat dit inherente object een overgang of richting inhoudt, krijgt ook de daarmee verbonden datief een richtingsaspect. Dat heeft ertoe geleid, dat vele intransitieve werkwoorden met een datief transitief geworden zijn: de datief is overgegaan in een accusatief (vgl. schema I). Zo *worden* de ouders in (35) geëerd; de oorspronkelijke datief *uw vader en uw moeder* is nu een direct object.

Of de datief nu statisch was of dynamisch, in alle gevallen was deze door de werkwoordstam opgeroepen bepaling nauw met het werkwoord verbonden; werkwoord en datief behoorden tot dezelfde fase. Bij intransitieve werkwoorden als in (30, 31, 33) is deze synchronie van werkwoord en datief evident. Ook bij transitieve werkwoorden, als in (1’) en (3’), is dit patroon nog gewoon:

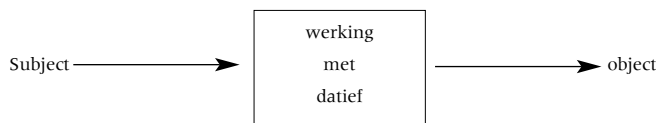
- (1’) Jan {geeft Anna} → een boek
 (3’) Jan {vertelt Anna} → een verhaal

al heeft hier ook een herinterpretatie plaats gevonden (tot *Jan geeft* → *Anna een boek*), zoals we zullen zien. Aanvankelijk hadden we ook in zinstypen als (1’) en (3’) met intransitie-

ve werkwoorden te doen; wat nu een object is, was ofwel een specificatie van het object in de werkwoordstam (zoals in *zij brouwen* → *bier*: ‘zij maken een brouwsel, bier’) ofwel een perifere bepaling van richting (zoals in *hij roept* → *de hond*: ‘hij roept naar de hond’; zie Duinhoven 1997, § 2.1).

De synchronie van werkwoord en verplichte datief heeft tot samenplaatsing geleid. En dit patroon is zichtbaar in de nog steeds geldende basiswoordvolgorde van de Nederlandse zin: S V IO DO.¹⁵ De werking gaat van het subject uit en is gericht op het direct object, dat van de werking de gevolgen ondervindt. Daardoor is er natuurlijkerwijs, door iconiciteit, deze fasering: S → V → DO.¹⁶ In de woordgroepsyntaxis kan de verbinding van subject en werkwoord als de diepste kern van de zin worden gezien: [S V] DO; men denke aan de congruentie tussen subject en persoonsvorm. In de zinsyntaxis wordt van de tweedeling S [V DO] uitgegaan (vgl. Duinhoven 2001, § 27). Het indirect object is hoe dan ook het derde argument. Toch wordt dit niet als laatste zinsdeel aan [S V DO] toegevoegd. De datief was aanvankelijk met de stam van het werkwoord verbonden;¹⁷ daardoor is er tussen werking en betrokkene geen faseverschil doch synchronie, eenheid naar tijd en plaats:

schema II

Op deze chronologie is de woordvolgorde gebaseerd als in (1). Het zogenaamde derde argument staat in de regel vóór het tweede. De nauwe aansluiting van V en IO blijkt ook in het oudere Nederlands. ‘Deze, misschien meest natuurlijke, woordschikking van datief vooróp’ (Overdiep 1924:LXXXVI) treffen we aan zowel bij transitieve als intransitieve constructies. Enkele voorbeelden uit vele:

- 15** Of kortweg: S V O. Dit is het analytische zinspatroon; daarnaast was en is er ook een synthetische zinsvolgorde (S O V) in gebruik. De twee volgordepatronen zijn niet uit elkaar ontstaan doch naast elkaar opgekomen: ze berusten op de onvermijdelijke keuze tussen analyse en synthese. Vgl. over de volgorde van IO en DO: Schermer (1990b) en (1991, § 8.2) die ook Verhagen (1986) bespreekt.
- 16** Men zal allicht tegenwerpen dat er toch ook talen zijn met een andere basisvolgorde. Zelfs uit het oudere Nederlands is in de hoofdzin het patroon S O V bekend (vgl. Duinhoven 2001, § 54). In een synthetische presentatie doet de volgorde er in principe niet toe, daar alle elementen tegelijkertijd worden gepresenteerd. In een woordgroepsyntaxis wordt de volgorde der woordgroepen door de informatieverhoudingen bepaald; en binnen de woordgroep gaat het niet om zinsdelen doch om kern, specificatie en bepaling (Duinhoven 2001, § 49). Dit alles verklaart dat we verschillende volgordepatronen tegenkomen.
- 17** En moet daaraan, net als het subject, worden toegevoegd ook wanneer de betrokken persoon bekend is. Dat verklaart het hoge percentage (tot 90%) pronominale vormen, dat er volgens Overdiep (1924: LXXXVI) voor zou zorgen dat het IO meestal aan het DO object voorafgaat. Schermer (1990b) wijst erop dat het IO meestal een (onafhankelijk waarneembare) persoon is, wat in de opvatting van Verhagen (zie hierboven noot 15) de vooropplaatsing verklaart. Is echter het DO pronominaal, dan staat dit element meestal voorop, zelfs wanneer ook het IO pronominaal is (*ik geef het hem*). Volgens Schermer (1990b:142) gebeurt dit ‘omdat het IO (in de loop der tijd) minder dan het DO geschikt is (geworden) om een informatieve eenheid met het werkwoord te vormen’. Dat stemt overeen met wat ik betoog. Het IO wordt van een gebonden datief tot een zelfstandig zinsdeel; het DO daarentegen kan steeds vaker als aanvulling van de werking worden beschouwd; vooral met een pronominaal DO vormt V vaak een synthetische eenheid. Het indirect object wordt dan aan dit cluster toegevoegd.

- (36) {Levert mi} stael ende yser (*Limborch* 9, 889)
(37) Elc {telde anderen} sinen droom ('ieder vertelde de ander'; *Spiegel historiael* 4¹, 49, 59)
(38) Dan {leget hem} die staert stille ('dan ligt zijn staart stil', nl. van de leeuw; *Der naturen bloeme* 2, 2241)
(39) God {geef mijnre moeyen} ere ('geef mijn tante eer'; *Reinaert* B 5249)
(40) Ic {sal der liebardinnen simple} den horen nemen ('ik zal de goedaardige leeuwin de hoorn afnemen'; *Ferguut* 1333)

Dit patroon {V datief} en in de bijzin {datief V} was algemeen, maar de datief verscheen ook op andere plaatsen in de zin, waar wij meestal een PP gebruiken; daarop komen we in § 8 terug. De van V afhankelijke datief is zelfstandig geworden en kan daardoor worden verplaatst. De volgorde S V IO (DO) was dus niet verplicht en is dat nog steeds niet, al kunnen we dit patroon wel als de norm beschouwen waarvan in bijzondere gevallen – bij synthetisering van {V DO} of bij verzelfstandiging van de datiefbepaling – wordt afgeveken. Zijn deze gemarkeerde zinstypen nu ook jonger dan de basisvolgorde, of hebben het neutrale en het gemarkeerde patroon altijd naast elkaar bestaan? Is de tegenstelling van synchrone of van diachrone aard?

Hoewel ontwikkelingen in de prehistorie van onze taal niet zo gemakkelijk zijn aan te tonen, kunnen we er hier vrij zeker van zijn dat de nauw met de kern verbonden datief de oudste is en dat andere vormen van gebruik zich daaruit hebben ontwikkeld. De aan het werkwoord ondergeschikte datief past in de oudere woordgroepsyntaxis, de zelfstandige datief in de jongere zinsyntaxis (vgl. § 4). De nauwe betrokkenheid is wezenlijk voor de datief; in de lexicologie spreekt men van 'grondbetekenis', waaruit en waarnaast nieuwe betekenissen ontstaan. Zoals in § 5 is beschreven, noemde en noemt de datief een synchroon bij de kern betrokken persoon of zaak. Naar de betekenis is er geen fasering; de verbinding is synthetisch. Het patroon {V IO} weerspiegelt de nauwe samenhang en vertegenwoordigt daarmee het oudste stadium. En in zinnen als *je verbaast me, dat geeft me de kriebels, ik vertel je de waarheid* zijn we ons van die nauwe binding van werking en ondervindend voorwerp nog steeds bewust; vervanging door een voorzetselgroep is dan ook niet mogelijk.

● 7 Verzelfstandiging van de datiefbepaling

De datief bepaalde naamwoorden en bijwoorden (zie § 4), en deze woordcategorieën vormden de stam van werkwoorden (zie § 6). De datief was daardoor afhankelijk van een element in de synthetische persoonsvorm, en daarmee ten nauwste met de persoonsvorm verbonden: Vf en datief vormden een synthetische woordgroep: [Vf datief]. Geleidelijk aan is de datief los gekomen eerst van de werkwoordstam, dan van het werkwoord; de datief is tot een zelfstandig zinsdeel geworden, een 'tweede' oftewel 'indirect object', dat de verbinding [S V DO] bepaalt en dus daarbuiten staat. Laten we de ontwikkeling wat nauwkeuriger bezien.

In de oorspronkelijke verhoudingen had zin (1) deze structuur: *Jan geeft Anna, een boek*.¹⁸ Het object ligt in het werkwoord besloten, zodat *Jan geeft Anna* een min of meer afgeronde zinskern bevat, waaraan *een boek* ter specificatie is toegevoegd: ‘Jan doet Anna een gave, een boek’:

(41a) {Jan geef-t Anna _{bepaling}} → een boek _{specificatie}

In deze constellatie is de datief verbonden met een woorddeel. Tussen de datief *Anna* en de specificatie *een boek* is er geen direct verband

Wij ervaren de werkwoordstam tegenwoordig niet meer als een naamwoord. *Geven* bevat daardoor geen object meer, maar nog wel de aankondiging van een object. Wanneer wij *Jan geeft* horen, weten wij al dat er ‘iets’ gegeven wordt, en ook dat er een begunstigde moet zijn. We wachten op de bekendmaking van de persoon zonder wie er niets gegeven kan worden, en vervolgens op het noemen van de gift waarom het uiteindelijk te doen is. In essentie lijkt er dus niet zo veel veranderd. De werkwoordstam echter is nauwelijks nog een functioneel morfeem; daardoor is de datief niet langer met de werkwoordstam doch met het werkwoord verbonden; daarmee heeft de datief aan zelfstandigheid gewonnen:

(41b) Jan {geeft Anna _{bepaling}} → een boek _{object}

De overgang van (41a) naar (41b) kunnen we als de eerste stap beschouwen in een zich voltrekkende herinterpretatie. Doordat de tweeledigheid van het werkwoord verdwijnt, specificeert *een boek* niet langer het in het werkwoord besloten object ‘gave’; *een boek* wordt van specificatie van het object tot een vagelijk door het werkwoord aangekondigd specificerend object. De fasering blijft gehandhaafd: ‘Jan geeft Anna (iets, namelijk) een boek’.

Zien we *een boek* eenmaal als het eigenlijke object van *geven*, dan verandert ook de functie van de datief. *Anna* bepaalt niet langer het werkwoord, doch de verbinding *geeft een boek*. Daarmee is de datief geen bepaling meer binnen een woordgroep doch een bepaling binnen de zinskern. Met andere woorden *Anna* wordt tot ‘indirect object’:

(41c) Jan geeft Anna _{indirect object} → een boek _{direct object}

Ook bij onovergankelijke werkwoorden (als *je valt me tegen*, *de gedachte schoot me door het hoofd*, *dat komt me verdacht voor*) voltrekt zich deze overgang van datiefbepaling naar zinsdeel. We kunnen daardoor ook hier van ‘indirect object’ spreken, hoewel er geen direct object aanwezig is. De band tussen werkwoord en datief/indirect object blijft evenwel hechter dan bij transitieve werkwoorden, en in kernachtige verbindingen als *dat verbaast me* en *het spijt me* kunnen we *me* nog als een bepaling bij het werkwoord zien.

Hetzelfde geldt ten aanzien van vele transitieve constructies (als *deze muziek {geeft je} een prettig gevoel*, *wat {verschaft me} de eer?* *dat {maakt ons} duidelijk*, ...). De datief is in deze zin-

¹⁸ In de schema's geef ik alleen faseringen aan die hier terzake doen. Ook het subject (net als het object) kan al dan niet gefaseerd met het werkwoord worden verbonden (vgl. Duinhoven 2001, § 29 en 31); dat speelt hier geen rol.

nen zeker een zinsdeel, doch net als in (41c) is de synchronie tussen V en IO nog niet verdwenen. Het IO behoort tot dezelfde fase als het werkwoord en is daarmee synthetisch verbonden. Dat betekent voor (41c) dat *Anna* van de werking afhankelijk is, en omgekeerd dat de werking zonder *Anna* niet plaats vindt. Het een en ander geeft aan de betrokken persoon een ondergeschikt, onzelfstandig, machteloos, passief aspect. Deze presentatie van *Anna* als ‘ondervindend’ voorwerp maakt het moeilijk haar als een actieve persoon te zien, die zelfstandig, doelbewust en misschien met graagte, het boek in ontvangst neemt. In (41c) krijgt *Anna* het boek; het wordt haar bezorgd. Dat zij aan de overdracht zou meewerken, werd en wordt niet tot uitdrukking gebracht. Integendeel, zij lijkt een passieve betrokkene.

In de werkelijkheid echter kon en kan de begunstigde ook een meer actieve rol vervullen. *Anna* kan immers zelf besluiten het boek te accepteren en ze kan het ook weigeren. Deze interpretatie is moeilijk te rijmen met de afhankelijkheid en onzelfstandigheid van het IO in (41c) en heeft daardoor tot een herinterpretatie geleid, waarbij het IO een grotere zelfstandigheid verkreeg. We zullen in de volgende paragraaf bezien, hoe de verdere ontwikkeling van het IO is verlopen.

● 8 Activering van het indirect object

De agens

Om de zich wijzigende verhouding tussen werkwoord en indirect object te verduidelijken, zij stilgestaan bij de ontwikkeling van het subject. Zoals de term tot uitdrukking brengt, was en is het *onderwerp* aan de werking onderworpen (vgl. Bussmann 1990:748). In *het boek ligt op tafel, de boom groeit, het kind slaapt* hebben we met synthetische verbindingen te doen waarin het subject geen initiatieven neemt doch passief met de werking verbonden is: [*de boom groeit*]. Wanneer het echter om personen gaat, die tot handelen in staat zijn, lijkt de werking van het subject uit te gaan en kan het subject als handelende persoon oftewel agens worden gezien, die de handeling initieert. In *het kind speelt* bijvoorbeeld kan het om een beschrijving van de situatie gaan waarvan het kind deel uitmaakt, maar ook om een handeling die door het kind wordt ondernomen: ‘het kind doet iets: het speelt’ d.i. *het kind*_{kern} → *speelt*_{specificatie} (vgl. Duinhoven 1997:351-352 of 2001, § 31).

Natuurlijk zijn activiteiten als ‘spelen’, ‘jagen’ of ‘ploegen’ altijd handelingen geweest, die welbewust werden ondernomen, door handelende personen. Heeft de oppositie tussen subject en agens dan altijd bestaan? De gangbare terminologie laat reeds zien, dat de verhoudingen niet zo eenvoudig liggen. *Subject* en *agens* staan tegenover elkaar maar de agens is tegelijkertijd ook een subject. Bovendien: we kunnen een handeling nog steeds als een gebeuren zien waarbij het subject passief is: *de boer ploegt met twee paarden* kan een beschrijving zijn van de situatie of het gebeuren. Het feit dat het subject handelt en de werking bewust onderneemt, blijft dan geheel op de achtergrond. En in alle gevallen geldt, dat het handelingsaspect in de werking besloten ligt, dus semantisch van aard is en niet in de syntactische structuur tot uitdrukking hoeft te worden gebracht.

Zolang het subject aan de werkwoordstam gebonden was (als in *ploeg-t*) was er geen structureel verschil tussen toestand, gebeuren en handeling. Binnen de woordgroepsyntaxis kon het gebonden subject worden geëxpliciteerd door middel van een specificatie of

bepaling: *ploeg-t* (→) *de boer* dan wel *de boer* (→) *ploeg-t*. Wanneer uit deze woordgroep de tweeledige zinskern met een los subject ontstaat, moet die worden gegoten in een synthetische resp. analytische vorm: de verbinding van persoonsvorm en expliciet subject wordt al dan niet als een eenheid beschouwd. Bij een toestand of gebeuren maakt het subject deel uit van de beschrijving en zien we [*de boer* _{subject} *ploegt*] als één geheel. Wanneer het echter om een zelfstandige, tot handelen bekwame persoon gaat, ligt in de aard van het subject de aankondiging van een handeling besloten, waardoor de persoonsvorm als een specificatie kan worden beschouwd (*de boer* _{agens} → *ploegt*). Deze interpretatie van de verbinding wordt zo algemeen, dat het moeilijk wordt *de boer ploegt* nog als de beschrijving van een toestand of gebeuren te zien. Willen we een handeling duidelijk als een (onbedoelde en toevallige) toestand of gebeurtenis presenteren, dan maken we gebruik van een passieve omschrijving met *zijn* of *worden*.

Algemeen wordt aangenomen dat het syntactische passief ten opzichte van het actief secundair is en een jongere ontwikkeling vormt (vgl. Duinhoven 1997, § 8.4 en n. 490). De synthetische passiefconstructie (*er wordt door de boer geploegd*) werd nodig doordat zich in *de boer ploegt* de actieve analytische constructie met agens opdrong, die een synthetische en passieve toestands- of gebeurtenisinterpretatie belemmerde. Dat wijst op een toename van de analytische constructie ten opzichte van de synthetische. In elk geval kon de analytische constructie met agens pas ontstaan bij de overgang van woordgroep- naar zinssyntax. De agens is dus een jongere syntactische categorie.

De meewerkende persoon

Een vergelijkbare ontwikkeling nu heeft zich bij het indirect object voorgedaan.¹⁹ Het feit dat Anna een persoon is die zelf kan handelen, die een gift kan aannemen en ook weigeren, heeft tot een gefaseerde constructie geleid waarin het zelfstandige optreden van Anna tot uitdrukking komt. Zoals het subject tot agens werd, zo ontwikkelde het passieve indirect object zich tot een actieve participant, een meewerkende persoon.

Vele werkwoorden van 'geven' laten twee interpretaties toe: de ontvanger kan een passieve of een actieve rol spelen.²⁰ De oppositie was aanvankelijk van semantische aard: *geven* kan als 'verschaffen' of als 'overhandigen' worden begrepen. Bij de laatste interpretatie ontstaat er een zekere chronologie. In een zin als *Jan geeft Anna een boek* neemt de agens *Jan* het initiatief tot schenking voordat Anna het boek in ontvangst kan nemen. Zo

19 Zoals we van *subject* (passief) naast *agens* (actief) spreken, zo spreekt men algemeen van *ondervindend voorwerp* en *meewerkend voorwerp*. Den Hertog (1973, § 5.10), die wel een onderscheid maakt tussen actief *verrichten* en passief *ondervinden*, spreekt in alle gevallen van 'meewerkend voorwerp'. Volgens het *WNT* (1:47 s.v. *aan*) verricht het actieve IO een begeleidende handeling die tegengesteld is aan die van het subject (b.v. 'ontvangen' t.o. 'geven') of anders een voorafgaande handeling. Zo zou *ik gehoorzaam Jan* een voorgaand gebod van Jan veronderstellen. Zie voor het ontstaan van de term *meewerkend voorwerp* Van Driel (1994:55). Het oudste citaat in het *WNT* (22:² 1012 s.v. *voorwerp*) is van Willem de Vreese uit 1899. De term *voorwerp* is in gebruik 'sedert de 2de helft van de 19de e.' (*WNT* 22:² 1011).

20 Een actief, meewerkend voorwerp is niet bij alle werkwoorden van de groep even vanzelfsprekend. *Beloven*, *berichten*, *bezorgen*, *schrijven*, *smeken*, *sturen*, *verschaffen* bijvoorbeeld vragen nauwelijks medewerking van het indirect object. Ze komen slechts met een ondervindend voorwerp voor (en met een perifere PP). Vgl. *ANS* (1997:1161).

ervaren we een scheiding en faseverschil tussen *Jan* die geeft, en *Anna* die ontvangt. De zelfstandige, actieve meewerkende persoon *Anna*, niet langer synchroon met subject en werkwoord verbonden, gaat over naar de volgende fase, die van het object:

(41d) *Jan* geeft → *Anna* _{meewerkend voorwerp} een boek _{direct object}

Deze structuur heeft niet altijd bestaan. De analytische presentatie van het meewerkend voorwerp kon pas verschijnen na de opkomst van transitieve werkwoorden. Onder meer in het Nederlands heeft zich een proces van transitivering voltrokken, dat nog steeds voortduurt (vgl. Duinhoven 1997:73). Wat nu het direct object is, was aanvankelijk een perifere doelbepaling of, zoals hier, de specificatie van een in het werkwoord besloten direct object ('*Jan* geeft *Anna* een gave, een boek'). Wanneer men *een boek* als het eigenlijke object ziet, dat door het werkwoord wordt opgeroepen, ontstaat de gefaseerde zinskern als in (41c): *Jan* geeft *Anna* _{IO} → *een boek* _{DO}. Pas dan kan het IO geheel loskomen van het werkwoord en naar de tweede fase van de zinskern verschuiven: *Anna* wordt als een zelfstandig optredende persoon ervaren die aan de overdracht meewerkt: *Jan* geeft → *Anna* een boek.

Zo is het te verklaren dat een actief, meewerkend voorwerp alleen bij werkwoorden met een direct object voorkomt. De voornaamste fasering ligt tussen *Jan die geeft* aan de ene kant en *Anna die het boek ontvangt* aan de andere kant; eventuele faseringen tussen S en V en tussen IO en DO zijn ondergeschikt en blijven hier buiten beschouwing. De zelfstandiging, activering en fasering van het meewerkend voorwerp houdt dus een losere band met het werkwoord in en een nauwere binding van de objecten. Zo is er naast (41c) een nieuwe constructie (41d) ontstaan; en tot op heden worden ze naast elkaar gebruikt.

Wat voor bewijs is er nu, dat de hier geschetste ontwikkeling inderdaad heeft plaats gevonden? Elke historische beschrijving is een reconstructie, en elke reconstructie bestaat uit een aantal losse feiten die door een redenering moeten worden verbonden. Wij worden in het historische en hedendaagse Nederlands ten aanzien van de datief en het indirect object met ondoorzichtige verschijnselen geconfronteerd. Er is de oppositie –doch niet overall– van PP en NP, waarbij de NP duidelijk terrein verliest; er zijn volgordekwesties; de datief gaat in sommige gevallen over in een accusatief; naast de onmiskenbaar afhankelijke datief is er het min of meer zelfstandige indirect object; tegenover één datief staan tenminste vijf verschillende voorwerpen en bepalingen. Bij dit alles spelen algemene tendenzen een rol, als de vervaging der interne werkwoordstructuur, de overgang van woordgroep- naar zinsyntaxis, de oppositie tussen de zinskern met nominale objecten enerzijds en de periferie met steeds meer voorzetselgroepen anderzijds; er is de groei van de zinskern en het ontstaan van vaste volgordepatronen.

Al die feiten moeten probleemloos met elkaar in verband worden gebracht. De aangenomen overgangen moeten in overeenstemming zijn met wat er van taalontwikkeling bekend is, en er mogen geen feiten onverklaard blijven. Komen we zo tot een sluitende reconstructie, dan mag die als een acceptabele beschrijving worden beschouwd.

De aangenomen ontwikkeling nu wordt bevestigd door de gevolgen. Doordat het niet langer nodig is werkwoord en IO bijeen te houden, kan het IO worden verplaatst. Reeds het Middelnederlands geeft ons duidelijke voorbeelden van zelfstandige en daardoor verplaatsbare indirect objecten. Alleen al het feit dat enclitische directe objecten het indirect object van het werkwoord scheiden, wijst op een zekere zelfstandigheid van het IO:

- (42) Robbrecht, leitse mi gevaen ('zet ze mij gevangen'; *Esmoreit* 381)
 (43) Hi gaeft der joncfrouwen in die hant ('gaf het, nl. de teugels'; *Moriaen* 1377)
 (44) Die boeken: geef ze mij maar

Vooraf wanneer het IO tot de nieuwe informatie in de zin behoort, nadruk krijgt, in focus staat, kan het op het DO volgen. Dat is reeds in het Middelnederlands het geval:

- (45) Men mochte tlant *niemen els* geven ('men kon het land aan niemand anders geven'; *Ferguut* 287)
 (46) Ic hebbe genomen grote have *den riken luden* ('ik heb vele bezittingen ontnomen aan de rijken'; *Elegast* K 1299)
 (47) Die coninc doe dat kint geven hiet *der moeder* ('de koning beval toen het kint te geven aan de moeder'; *Spiegel der sonden* 124b)

Deze achterplaatsing van het IO was, anders dan nu, ook mogelijk na een onbepaald DO, en kwam in het oudere Nederlands vaker voor dan tegenwoordig. Hoewel we zinnen als *Jan geeft het boek Anna* en *ik heb de boeken Anna gegeven* nog wel tegenkomen (vgl. Schermer 1990b en 1991, § 8.2), zullen we toch gemakkelijker een PP gebruiken: *Jan geeft het boek aan Anna*, *ik heb de boeken aan Anna gegeven*; en **ik geef een boek Anna* en **ik heb boeken Anna gegeven* zijn al helemaal uitgesloten. De historische feiten lijken hier de geschetste ontwikkeling te weerspreken. In de volgende paragraaf zullen we echter zien, dat de schijn bedriegt.

9 Van NP naar PP

Wanneer het IO zelfstandiger wordt, zou isolering en achterplaatsing niet zeldzamer maar juist gewoner moeten worden. Er heeft zich echter een nieuwe ontwikkeling voltrokken. Om de scheiding tussen werkwoord en indirect object te markeren en de semantische verhouding ten opzichte van de werking te verduidelijken, werd een verbindingswoord ingevoegd (*Jan geeft <aan> Anna een boek*, *Jan geeft het boek <aan> Anna*), dat tevens voorkomt dat *Anna* als een direct object wordt begrepen. Pas in de zeventiende eeuw wordt van het nieuwe patroon melding gemaakt, namelijk in Hoofts *Waarnemingen op de Hollandsche taal* (zie Weijnen & Gordijn 1970:128). Voor het voorzetsel *aan* (in het Engels *to*) is gekozen op grond van het richtingsaspect, dat reeds de datief bij *geven* had (zie § 5). Het gebruik van juist *aan* was vanzelfsprekend, doordat men reeds gewend was aan perifere *aan*-bepalingen, ook bij *geven* (zie § 11).

Hoewel het Middelnederlands wel *aan*-bepalingen kende, kwamen indirect objecten met *aan* nog niet voor, of in elk geval moeten ze zeldzaam zijn geweest. In zinnen waar-

in wij zeker *aan* gebruiken, volstond indertijd nog een naamwoordgroep, die vaak nog als datief herkenbaar was. Ik volsta met enkele voorbeelden uit vele:

- (48) Waer sijn si nu, die sulke presenten horen heren geven? ('aan hun heer'; *Reinaert* P 4552)
- (49) Daer Abraham Ysaacke hadde onder handen Gode te gevene tere offranden ('om aan God te geven'; *Rijmbijbel* 10832)
- (50) Hi gebenedide den wijn ende gaeft sinen discipulen ('hij zegende de wijn en gaf die aan zijn leerlingen'; Ruusbroec 3, 153)
- (51) Dat si hoirljic geven den gerechte een pont ('dat zij ieder een pond geven aan het gerecht'; *Rekeningen van Leiden* 5)

Voorzetsels zijn dus eerst aan perifere bepalingen toegevoegd; dat gebeurde reeds in het Middelnederlands. Pas in het Vroegnieuwlands werd geleidelijk aan ook het meewerkend voorwerp van *aan* voorzien.

Zeker wanneer het IO achter het DO staat, is het voorzetsel van nut. En omgekeerd: daar *aan Anna* de eindbestemming vormt voor het boek, is de op iconiciteit gebaseerde achteropplaatsing de natuurlijke volgorde, zodat (41f) naast (41e) het gewone patroon wordt:

- (41e) Jan geeft → aan Anna een boek
- (41f) Jan geeft een boek → aan Anna

Het verschil met (41d) is gering, zij het dat het meewerkend voorwerp in (41e) en vooral (41f) explicieter en nadrukkelijker wordt gepresenteerd. Daarom wordt de voorzetselgroep geprefereerd, die onderstreept dat het om een bestemming en een overdracht gaat, terwijl het meewerkend voorwerp in (41d) moeilijk van het ondervindend voorwerp in (41c) is te onderscheiden. *Aan Anna* is een zelfstandige en analytische, verplaatsbare en weglaatbare toevoeging, wijzend op een actieve deelnemer aan de overdracht, een medewerkende persoon, die het boek in ontvangst neemt. *Anna* in (41c) daarentegen, synthetisch met *geeft* verbonden, noemt de onmisbare en afhankelijke betrokkene bij de werking, een passieve begunstigde die het boek krijgt.

Zetten we het passieve ondervindend voorwerp (41c) en het actieve meewerkend voorwerp (41d-f) tegenover elkaar (vgl. daarbij noot 8):

schema III

ONDERVINDEND VOORWERP	MEEWERKEND VOORWERP
(c) <i>Jan geeft Anna → een boek</i>	(d) <i>Jan geeft → Anna een boek</i> (e) <i>Jan geeft → aan Anna een boek</i> (f) <i>Jan geeft een boek → aan Anna</i>
V en IO in dezelfde fase synthetische verbinding gebonden element vaste plaats <i>Anna</i> passief <i>Anna</i> begunstigde gift	V in eerste, IO in tweede fase analytische verbinding zelfstandig zinsdeel verplaatsbaar <i>Anna</i> actief <i>Anna</i> ontvanger overdracht

Tot deze verschillende structurele verhoudingen zijn de betekenisverschillen te herleiden die er tussen NP en PP zijn opgemerkt. Een mooie illustratie vormen de zinnen van Janssen (1976:91; vgl. De Schutter 1993:491 en Van Belle & Van Langendonck 1996:236): *Karel gaf twee parapluus aan de garderobejuffrouw* en ²*Karel gaf de garderobejuffrouw twee parapluus*. De garderobejuffrouw neemt de parapluus ex professo in ontvangst; zij is actief bij de handeling betrokken. De onmiskenbaar gefaseerde constructie is te prefereren. Dat is anders in *Karel gaf de garderobejuffrouw een euro*, waar juist het gebruik van de PP ongevoel zou zijn. Hier ligt de activiteit geheel bij Karel; de garderobejuffrouw *krijgt* de fooi.

De bedoelde tegenstelling bestond reeds in het Middelnederlands, toen een PP als IO nog niet of nauwelijks voorkwam. De structuurverandering (van synthetisch naar analytisch) heeft zich onzichtbaar voltrokken doch blijkt uit de gevolgen: de verplaatsing van datief/IO en de toevoeging van *aan*. Nu de tegenstelling tussen NP en PP er eenmaal is, neigen wij ertoe de twee vormen met de twee betekenissen te verbinden, zodat de NP nog maar zelden een actief IO aanduidt. Het feit echter dat zinnen als *Karel gaf de garderobejuffrouw twee parapluus* en *hij gaf het boek Anna* niet geheel en al zijn uitgesloten, bewijst dat een gefaseerde interpretatie van de NP nog wel mogelijk is.

In elk geval is de PP altijd actief. We kunnen daarom voorspellen, dat in constructies waarin het IO uitsluitend passief kan zijn, geen PP wordt gebruikt. Het ondervindend voorwerp is inderdaad nog altijd een NP. Daar met vele werkwoorden van 'geven' zowel een passief als een actief IO kan worden verbonden, is het bij deze groep werkwoorden lastig de betekenisverschillen uit elkaar te houden. We zullen daarom in de navolgende paragraaf zinstypen bezien die slechts met een naamwoordgroep voorkomen, het passieve indirect object oftewel het ondervindend voorwerp.

• 10 Het ondervindend voorwerp

De verzelfstandiging van het indirect object heeft zich alleen voorgedaan bij de transitieve werkwoorden van 'geven'. Doordat hier de zinskern gefaseerd was (*Jan geeft Anna → een boek*), kon de begunstigde persoon van de eerste naar de tweede fase verschuiven en zo loskomen van het werkwoord. Het indirect object werd tot een actieve, ontvangende persoon; en ter verduidelijking van de functie ten opzichte van de werking is het voorzetsel *aan* voorgevoegd. De nieuwe constructie wordt nu naast de oude gebruikt.

Bij geen van de andere in § 2 en 4 genoemde datiefbepalingen en indirect objecten heeft zich een vergelijkbare ontwikkeling voltrokken:

- Het passieve, ondervindende voorwerp (als in *dat bevat me*) blijft met het intransitieve werkwoord verbonden; fasering ontbreekt.
- Bij de possessieve datief (*dat opende Jan de ogen*), de datief bij maatbepalingen (*hij drinkt me te veel bier*) en de ethische datief (*hij gaf me daar een schreeuw!*) kan het werkwoord wel een handeling aanduiden en transitief zijn; het indirect object is echter passief en ondergeschikt en daardoor synthetisch met de werking verbonden. Lichaamsdelen, opinies en gevoelens *heeft* men; een bezitter is niet actief: *hebben*, *vinden* en *ondervinden* zijn geen werkingen die men onderneemt.

Actieve en passieve indirect objecten

- Ook bij een naamwoordelijk gezegde (als *hij is haar lief*) gaat het om een ongefaseerde toestand of gebeuren; de werking is intransitief en een handelingsaspect ontbreekt. *Haar* is onzelfstandig en ondergeschikt, synthetisch met het gezegde verbonden.

In deze ongefaseerde constructies kan als indirect object alleen maar een naamwoordgroep worden gebruikt. Dat nu blijkt ook het geval in de navolgende zinnen met *geven*, die we daarom nader moeten bezien:²¹

(52) Jan geeft Anna een hand	*Jan geeft aan Anna een hand
(53) Jan geeft de bal een trap	*Jan geeft aan de bal een trap
(54) Jan geeft zijn paard wat rust	*Jan geeft aan zijn paard wat rust
(55) Jan geeft Anna de schuld	*Jan geeft aan Anna de schuld

In geen van deze zinnen is van een overdracht sprake, en dus ook niet van een meewerkend voorwerp. Hier ontbreekt de duidelijke tweedeling ($V \rightarrow DO$), die tot de verschuiving van het indirect object naar de laatste fase heeft geleid. *Een hand geven, een trap geven, rust geven* zijn zozeer een eenheid, dat we van werkwoordelijke uitdrukkingen kunnen spreken, vergelijkbaar met 'groeten, trappen, doen rusten'. De objecten zijn geen specificatie van hetgeen er gegeven wordt, er is geen fasering.²² Daardoor blijven de indirect objecten synchroon met de werking verbonden; zij kunnen niet naar een nieuwe fase overgaan, want die is er niet. Vanwege de nauwe band met de werking is er geen verbindingswoord nodig om de onderlinge relatie te verduidelijken.

In de navolgende zinnen echter hebben we niet met werkwoordelijke uitdrukkingen te doen. Toch is ook hier een meewerkend voorwerp met *aan* uitgesloten:

(56) Jan geeft de scharnier wat olie	*Jan geeft aan de scharnier _{IO} wat olie
(57) Jan geeft het gazon kunstmest	*Jan geeft aan het gazon _{IO} kunstmest
(58) De makelaar geeft de koper een schatting	*Hij geeft aan de koper _{IO} een schatting
(59) De verpleegster geeft de zieke een injectie	*Zij geeft aan de zieke _{IO} een injectie

Het werkwoord *geven* is hier algemeen en weinigzeggend en het direct object kan als een complement bij de werking en zelfs als de semantische kern van de synthetische verbinding worden beschouwd: *olie geven* betekent 'oliën' (zoals *een poging doen* 'pogen' betekent en *een dansje maken* 'dansen'). Er is geen fasering en daardoor ook geen overdracht. In (56) en (57) zijn *de scharnier* en *het gazon* bovendien geen personen; zij kunnen de objecten niet in ontvangst nemen. Het gaat hier om passieve indirect objecten. Passief zijn ook de koper

21 Gemarkeerde zinnen daargelaten. Het feit dat de *aan*-bepaling sterk specificerend is, kan tot zinnen leiden als: *Jan gaf een kus aan Anna* waarin het om een toevoeging achteraf gaat of om een sterke tegenstelling. In andere gevallen hebben we met een zuiver perifere bestemmingsbepaling te doen, die niet als specificatie van de betrokken persoon kan worden gezien: *Jan gaf water aan de planten, Piet gaf een knipoogje aan Elsje*. Zie hieronder § 11 en Schermer (1991:300-302).

22 Hetzelfde geldt voor werkwoorden als *benijden, besparen, ten kwade duiden*: *hij benijdde de buurman een succes, zij bespaarden de leraar veel werk*; zie Van Belle & Van Langendonck (1996:245) en vgl. Klooster (2001:142). De werking is niet op een succes en veel werk gericht; het gaat om oorzaak en maat. *De buurman* en *de leraar* zijn 'ondervindend voorwerp'.

en de zieke in (58) en (59). De *schatting* en de *injectie* worden wel gegeven doch niet overhandigd. De parafraze ‘de makelaar geeft de koper iets, en wel een schatting’ is niet passend. De koper krijgt een schatting te horen, hij ontvangt die niet; de patiënt wordt een injectie gegeven.²³

• II De perifere aan-bepaling

Passieve indirect objecten komen dus alleen voor in nominale vorm; actieve indirect objecten zijn vooral PP's. Deze conclusie lijkt te worden ontkracht door zinnen als de volgende, die in de juiste context zeker mogelijk zijn:

- (56') Jan geeft wat olie aan de scharnier
- (57') Jan geeft kunstmest aan zijn gazon
- (58') De makelaar geeft een schatting aan de koper
- (59') De verpleegster geeft een injectie aan de zieke

Onder bepaalde voorwaarden kunnen we de *aan*-bepaling zelfs naar voren verplaatsen, als in *de verpleegster gaf aan de zieke dagelijks een injectie*. Neutraal is deze volgorde echter niet. De PP met *aan* is geen indirect object doch noemt een doel of bestemming; de daarin besloten chronologie maakt achterplaatsing vanzelfsprekend. Indirect objecten met *aan* daarentegen kunnen probleemloos vóór het DO staan: *Jan geeft aan Anna een boek* tegenover **Jan geeft aan de scharnier olie*.

Het gaat in (56'-57') om zaken, die geen medewerking kunnen verlenen, en ook de cliënt en patiënt in (58'-59') zijn bij het schatten en spuiten niet zelf actief. We hebben dus niet met meewerkende personen te doen. Moeten we nu concluderen, dat ook het ondervindend voorwerp in de vorm van een PP kan voorkomen? Nee, het gebruik van *aan* moet m.i. op andere wijze worden verklaard. We hebben hier niet met *indirect* objecten doch met (in oorsprong) perifere oftewel adverbiale bepalingen te doen, waaruit zich voorzetselvoorwerpen, dat zijn *direct* objecten, kunnen ontwikkelen. Zo oliet Jan de scharnier en bemest hij zijn gazon.

Ook voor wie de onderscheiding tussen synthetisch ondervindend voorwerp (uitsluitend NP) en analytisch meewerkend voorwerp (meestal PP) scherp voor ogen heeft, is het voorkomen van de (in oorsprong) perifere *aan*-bepalingen verwarrend. Het onderscheid met het indirect object is soms zo gering, dat we geneigd zijn in alle gevallen maar van ‘meewerkend voorwerp’ of van ‘indirect object’ te spreken. Dat vergroot ons inzicht echter niet. Om de onderscheidingen, die we als taalgebruiker kennen en toepassen, te doorzien zij uitgegaan van schematische verhoudingen.

23 Er is een parallel te trekken met het onpersoonlijke passief (zie Duinhoven 2001, § 37). Een constructie als *er wordt gezwommen* kan alleen worden gebruikt wanneer het om handelende personen gaat, die de werking ondernemen: *zij* → *zwemmen*. Ook vissen *zwemmen*, maar *de vissen zwemmen* is ongefaseerd en duidt op een (passief) gebeuren, niet op een handeling. Passivering is onnodig, omzetting in *er wordt gezwommen* uitgesloten. In (56-59) zijn de indirect objecten ook passieve zaken en personen, die ongefaseerd met de werking zijn verbonden; een handelingsinterpretatie is niet mogelijk. Dat sluit het gebruik van een PP uit.

Hier gelden alle inhoudelijke verschillen tussen synthese en analyse (zie noot 8). Gebruikt men een indirect object, dan ziet men de betrokken persoon of zaak, i.c. de scharnier, als onderdeel van de gebeurtenis, die als één geheel wordt gepresenteerd. In de analytische constructie daarentegen wordt de bestemming in tweede instantie genoemd. De uiteenzetting geeft aan de werking een doelbewust karakter en aan het doel een oppositioneel aspect.

Het voorzetselvoorwerp

Het onderscheid wordt bemoeilijkt door het ontstaan van voorzetselvoorwerpen. Wanneer de voorzetselgroep voor de informatie onmisbaar is, gaat die als een soort direct object dienen, wordt daarmee in de zinskern getrokken en is dan ook in syntactisch opzicht niet meer weglaatbaar. Het verschil tussen indirect object en prepositie-object (PO) wordt dan pas echt lastig:

- (71) Jan geeft de scharnier_{IO} → wat olie_{DO}
 (72) Jan geeft wat olie_{DO} → aan de scharnier_{PO}

In (71) staat het direct object *wat olie* in focus, in (72) *de scharnier*. De scharnier is in (71) als een min of meer vanzelfsprekend onderdeel bij de gebeurtenis betrokken. In (72) wordt de werking nadrukkelijk op de scharnier gericht, die van de werking de gevolgen ondervindt: de scharnier wordt geolied. In (71) staat het olie geven centraal, in (72) de bewerking van de scharnier. Zeker, de verschillen zijn zo klein, dat het lastig is ze te omschrijven. In beide gevallen is er immers sprake van een zekere gerichtheid op de scharnier. In (71) echter blijft er een sterke band met de werking, terwijl de scharnier in (72) een doel is op zichzelf. Kortom, het gaat hier om het verschil tussen datief en accusatief, tussen indirect en direct object (zie *Van correlatie naar richting* in § 5).

Bij de overgang van voorzetsel-bepaling naar voorzetsel-voorwerp gaat het om bepalingen van richting of bestemming, welk aspect door allerlei voorzetsels wordt uitgedrukt, waaronder *aan*. Dat juist doelbepalingen als direct object worden geïnterpreteerd, is te verklaren vanuit het oorspronkelijke doel-karakter van vele directe objecten, die weer berust op de 'naar'-betekenis van de accusatief (zie schema I). Zo is *Jan oliet de scharnier* te herleiden tot:

- (73) Jan {olie_{DO} -t} → de scharnier_{doelbepaling}

De stam van het werkwoord *oliën* heeft een objectsfunctie, en *de scharnier* was aanvankelijk een bepaling van doel of bestemming (Duinhoven 1997:87). De structurele verhoudingen in (74) zijn identiek:

- (74) Jan {geeft olie_{DO}} → aan de scharnier_{doelbepaling}

Zoals *de scharnier* in (73) tot direct object is geworden bij de werking *oliën*, zo is *aan de scharnier* in (74) op weg een voorzetselvoorwerp, een soort direct object, bij het werkwoord *olie geven* te worden.

De *aan*-bepaling wordt in de zinskern opgenomen, doch wordt daarmee niet tot indi-

rect object. Een voorzetselvoorwerp heeft de functie van direct object. Naast het indirect object, dat een NP kan zijn of een PP met *aan*, zijn er dus nog twee andere PP's met *aan*: de perifere bepaling en het voorzetselvoorwerp.

12 Belanghebbend voorwerp

De datief is zo goed als verdwenen. Het verbogen naamwoord is enerzijds geworden tot een onverbogen NP en anderzijds tot een PP. De onverbogen vorm houdt geen aanwijzing in voor de functie. Hoe losser het verband is ten opzichte van de kern, des te noodzakelijker is de toevoeging van een voorzetsel. Reeds in het Middelnederlands gaan perifere datief-bepalingen over in PP's. Pas in het Vroegnieuwlands verschijnen met *aan* omschreven meewerkende voorwerpen bij werkwoorden van 'geven'. Dat laat al zien, dat we met verschillende verhoudingen te doen hebben.

Eerder dan de omschreven meewerkende voorwerpen komen er PP's in gebruik die belanghebbende personen aanduiden. Er zijn volop Middelnederlandse voorbeelden:

- (75) Om alrehande harnasch *voor minen here* schoon te doen maken ('om allerlei wapentuig voor mijn heer te laten schoonmaken'; *Oorlogen van Albrecht* 240)
- (76) *Vore die goedertiere* so sneet Walewein die morssele gereet ('voor de edele jonkvrouw sneed Walewein het eten klein'; *Walewein* 8049)
- (77) Bidt *voor ons* uwen lieven zone ('bid voor ons tot uw lieve zoon'; *De spiegel der menscheliker behoudenesse* p. 214)

We hebben hier niet met objecten doch met perifere bepalingen te doen, die voor het plaats vinden van de werking niet zijn vereist. De belanghebbenden behoeven ook niet aanwezig te zijn; zie hierboven (21-22). Behalve in een *voor*-bepaling konden en kunnen belanghebbende personen ook in een datiefbepaling aan de werking worden toegevoegd:

- (78) Dat dade ic *hare* gerne ('dat zou ik graag voor haar doen'; Hadewijch *Brieven* 25, 3)
- (79) Daer na die gone opende *den heren* haer herberge ('daarna opende zij voor de heren haar herberg'; *Spiegel historiael* 4³, 37, 62)
- (80) Groet *mi* ook Saren ('doe Sara voor mij de groeten'; Hadewijch *Brieven* 25, 1)

De datief lijkt wat minder nadrukkelijk dan de voorzetselgroep, doch ook hier hebben we met weglaatbare bepalingen te doen, die niet door de werking worden opgeroepen. Het is dan ook niet noodzakelijk dat de betrokken persoon bij de werking aanwezig is. De datief is niet met het werkwoord verbonden, doch vormt een weglaatbare toevoeging aan de zinskern:

- (81) [Die gone opende haer herberge] → den heren

De datief moet dan ook als een perifere bepaling worden beschouwd; en in de periferie wordt de verhouding in toenemende mate verduidelijkt door middel van een voorzetsel. Dit verklaart het feit, dat we in het hedendaags Nederlands in de regel een *voor*-bepaling

gebruiken. Wanneer er nog een NP mogelijk is, klinkt die ouderwets (*open mij de deur, schrijf mij een cheque uit, bereid mij een maaltijd*), of poëtisch (Ida Gerhardt: *Ik bracht mijn kind een buks mee naar huis*; zie Balk 1994:167).

Mij in *open mij de deur* is een in syntactisch opzicht weglaatbare, perifere bepaling. Men kan een deur om allerlei redenen openen; dat hoeft men niet ten behoeve van iemand te doen. Het adjectief *open* vereist geen betrokken persoon. De datief is en was dus een vrije en losse toevoeging. Het zou vreemd zijn als het anders was. Wanneer het verouderende *mij* in *open mij de deur* een indirect object zou zijn, dat in een perifere *voor*-bepaling overgaat, zou dat indruisen tegen de algemene tendens tot vergroting van de zinskern: in de loop der eeuwen is de persoonsvorm, als oudste kern, uitgebreid met subject, direct en indirect object, met deelwoord, infinitief en predicataatsnomen, en er zijn zelfs voorzetselvoorwerpen aan het ontstaan.

We mogen besluiten dat er geen nauwe syntactische binding is tussen belanghebbende en werkwoord. Terwijl *gave* en dus ook *geven* een persoon veronderstelt die de gift krijgt, is *open de deur* een afgeronde zin die niet behoeft te worden aangevuld. We hebben dus niet met een belanghebbend 'voorwerp' te doen. Al degenen die van 'bepaling van belang' spreken hebben gelijk. Toch zijn er wel met *voor*-bepalingen corresponderende naamwoordgroepen die natuurlijk klinken, maar dan gaat het steeds om varianten van 'geven', waarbij de betrokken persoon niet alleen als een belanghebbende maar ook als een begunstigde wordt gezien die bij de werking aanwezig is (vgl. Schermer 1991:219):

- (82) De ober heeft *Piet* een kop koffie ingeschonken
- (83) Zal ik *ons* eens een lekker bord boerenkool opscheppen?
- (84) Zij heeft *ons* een goede maaltijd bereid

De voor een bijwoordelijke bepaling ongewone NP's kunnen hier als indirect object worden beschouwd. De ober verschaft *Piet* een kop koffie; wij krijgen een bord boerenkool of een goede maaltijd. Met een overdracht hebben we niet te doen, *Piet* en *ons* zijn geen meewerkend doch ondervindend voorwerp. Vervanging door een voorzetselgroep met *aan* is dan ook niet mogelijk. Toevoeging van *voor* verandert het indirect object in een bepaling van belang.²⁴

13 Voorwerp of bepaling?

Wanneer nu de PP met *voor* een bijwoordelijke bepaling blijkt, zou dan ook het meewerkend voorwerp niet als een perifere bepaling moeten worden beschouwd, zoals onder meer Schermer betoogt (zie noot 10)? In syntactisch opzicht staat dan het nominale indi-

24 Vergelijkbare aanvullingen zien we bij andersoortige perifere datieven als: (a) *zij persen (van) oude mensen geld af*, (b) *Jan stuurt je dat (> naar jou)*, (c) *ik heb het (tegen) de studenten gezegd* (zie Van Belle & Van Langendonck 1996, § 2.4) en (d) *de kunsthistorici schreven (aan) Rubens een enorme werkkracht toe* (De Schutter 1993:486). In (b) en (c) moeten we uitgaan van een losse, perifere bepaling, die regelmatig tot PP geworden is: *sturen* en *zeggen* hebben geen indirect object nodig. In (a) en (d) is de datief wel verplicht doch wordt opgeroepen niet door de werkwoorden *persen* en *schrijven* doch door de bijwoorden *af* en *toe*, welke verbinding met voorzetsels werd versterkt: *van oude mensen af*, *aan Rubens toe*.

rect object tegenover een bijwoordelijke voorzetselgroep. Het zichtbare verschil tussen NP en PP verraaft de syntactische oppositie. Bijzondere betekenisaspecten zouden aan de aard van het gezegde moeten worden toegeschreven.

Hoe aantrekkelijk deze eenvoudige beschrijving ook zij, met een simpele tweedeling hebben we, naar ik meen, niet te doen. En getuige de gangbare termen ‘voorzetselvoorwerp’ en ‘meewerkend voorwerp’ wordt de objectsfunctie van sommige voorzetselgroepen algemeen onderkend. Ook de ontwikkelingen die er hebben plaats gevonden, wijzen op gecompliceerdere verhoudingen. Perifere NP's zijn tot PP's geworden, maar ook zelf in gebruik gebleven: (*gedurende*) *de hele dag*; (*op*) *zondag*. Zo zijn er naast de naamwoordelijke objecten ook voorwerpen met een voorzetsel ontstaan, zowel omschreven indirecte als directe objecten.

Het een en ander lijkt in te druisen tegen het principe van corresponderende vorm en betekenis, het zogenaamde Universale van Von Humboldt (vgl. Den Besten e.a. (red.) 1988), doch structuren onderscheiden zich niet alleen door de aan- of afwezigheid van vrije en gebonden morfemen: ook andersoortige formele opposities spelen een rol. Er ontstaan betekenisverschillen door de verbinding van elementen tegenover scheiding, door synchronie tegenover fasering, door zelfstandigheid en afhankelijkheid, door hiërarchische verschillen, en door de combinatie van deze kenmerken. Zo worden perifere bepalingen in toenemende mate gekenmerkt door een prepositie, terwijl objecten meestal naamwoordgroepen zijn. Maar typerend is eerst en vooral het feit dat objecten tot de syntactische zinskern behoren, terwijl perifere bepalingen losse toevoegingen vormen; een kwestie dus van synthese en analyse. Binnen de zinskern kan een onderscheid worden gemaakt tussen specificerende en bepalende elementen bij de kern, en tussen actieve deelnemers aan de werking en passieve ondergeschikten. Ook hierbij gaat het, op verschillende niveaus, om fasering, om zelfstandige specificaties tegenover afhankelijke bepalingen, om analyse tegenover synthese.

Stellen we nu zinnen met belanghebbende persoon (5) en (6) tegenover zinnen met een meewerkende persoon (1) en (2):

(5) Jan opent Anna de deur	(6) Jan opent de deur voor Anna
(1) Jan geeft Anna een boek	(2) Jan geeft een boek aan Anna

Anna is in (5) een weglaatbaar, in (1) een onmisbaar element. Het openen van een deur vereist geen belanghebbende persoon, men kan echter niets geven zonder dat er een begunstigde is. Men zou kunnen zeggen, dat het hier om een semantisch verschil gaat dat met *openen* resp. *geven* samenhangt. Algemeen echter wordt het verschil tussen een uitbreidende en een beperkende bepaling als een syntactische oppositie gezien; ook hier gaat het in (5) om een losse, uitbreidende, toevoeging en in (1) om een verplicht, beperkend, element dat synthetisch met het werkwoord is verbonden: *Jan opent* → *Anna de deur* resp. *Jan {geeft Anna} een boek*.

Anna in (5) is dus geen indirect object doch een bijwoordelijke bepaling, al veroorzaakt de nominale vorm tegenwoordig een zekere ambivalentie. Wanneer de woordgroepsyntax overgaat in een zinssyntax met zinskern (de verplichte onderdelen) en periferie (de losse toevoegingen), wordt *Anna* een perifere bepaling, die om een voorzetsel vraagt. Zeker nu de PP gewoon is, zijn we geneigd de zeldzame NP als een indirect object te zien,

waardoor we Anna in (5) bij de werking aanwezig achten. Gangbaar is de zin echter niet. Alleen wanneer de werking als een variant van ‘geven’ kan worden begrepen (als in *Jan schenkt Anna een kop koffie in*) is de NP acceptabel: *Anna* is dan een indirect object, een ondervindend voorwerp, bij de werking aanwezig en betrokken.

Aanwezigheid van Anna is niet vereist in (6), waarin de vermelding van de belanghebbende een losse en weglaatbare toevoeging vormt aan de zinskern, die de gebeurtenis volledig beschrijft. Ook zonder de perifere bepaling is *Jan opent de deur* een afgeronde mededeling. Dat geldt niet voor (2). *Geven* vereist een begunstigde; *Jan geeft een boek* komt weliswaar voor, doch kan slechts worden gebruikt wanneer de begunstigde bekend is. Anna maakt deel uit van de gebeurtenis; *aan Anna* in (2) is in syntactisch opzicht verplicht en kan dus geen perifere bepaling zijn, en is dat ook nooit geweest. Dat roept de vraag op, hoe binnen de zinskern dan toch een voorzetselgroep in gebruik kon komen. Die ontwikkeling is hierboven beschreven.

14 Tot slot

Het komt erop neer, dat de verplichte datiefbepaling bij werkwoorden van ‘geven’ tot een ondervindend voorwerp binnen de zinskern werd, dat weer tot een meewerkend voorwerp kon worden. De passief betrokkene, die de gift krijgt, kan de gift ook actief in ontvangst nemen. Een actieve participant heeft een grotere zelfstandigheid dan de passief betrokkene. De band met het werkwoord wordt daardoor losser en de meewerkende persoon gaat over naar de fase van het directe object waarop de werking is gericht. Zo is het te verklaren dat een zin als (1) twee structuren kent:

(1a) *Jan geeft Anna → een boek*

Anna ondervindend voorwerp
passief indirect object
synthetische structuur: {V IO}

(1b) *Jan geeft → Anna een boek*

Anna meewerkend voorwerp
actief indirect object
analytische structuur: V → IO

Om het zelfstandige en specificerende karakter van *Anna* in (1b) te onderscheiden van het afhankelijke en ondergeschikte *Anna* in (1a) werd en wordt het naar de betekenis passende voorzetsel *aan* tussengevoegd. Dit voorzetsel heeft binnen de zinskern hetzelfde effect als in de periferie: het onderstreept de gefaseerde structuur en expliciteert de aard van de verhouding. Deze overeenkomst tast echter het wezenlijke onderscheid niet aan: een perifere bepaling is in syntactisch opzicht een losse toevoeging; het indirect object, passief of actief, NP of PP, is een onmisbaar deel van de zinskern.

Bibliografie

ANS (1997): W. Haeseryn e.a. *Algemene Nederlandse spraakkunst*. Groningen: Nijhoff.
Balk-Smit Duyzentkunst, F. (1968). Het meewerkend voorwerp, een grammaticale vergissing. *Levende Talen* 243, 5-12. Ook in: H. Hulshof (red.) (1975).

- Balk-Smit Duyzentkunst, F. (1994).** De woorden en hun zin. Grammatica voor iedereen. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Belle, W. van & W. van Langendonck (1992).** The indirect object in Dutch. *Leuvense Bijdragen* 81, 17-43.
- Belle, W. van & W. van Langendonck (1996).** The indirect object in Dutch. In: W. van Belle & W. van Langendonck (eds.) (1996-1998), 1, 217-250.
- Belle, W. van & W. van Langendonck (eds.) (1996-1998).** *The dative*. Amsterdam: Benjamins. 2 vols.
- Besten, H. den e.a. (red.) (1988).** *Vorm : betekenis = 1 : 1 ?* Themanummer *Glott* 11, nr. 1.
- Bree, C. van (1981).** *Hebben-constructies en datiefconstructies binnen het Nederlandse taalgebied*. Diss. RU Leiden.
- Bussmann, H. (1990).** *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 2. Aufl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Dibbets, G.R.W. (1995).** *De woordsoorten in de Nederlandse triviumgrammatica*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.
- Driel, L. van (1994).** Aan het meewerkend voorwerp. Uit de voorgeschiedenis van een probleem. In: R. Boogaart & J. Noordegraaf (red.), *Nauwe betrekkingen*. Bundel voor Theo Janssen. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 47-59.
- Duinhoven, A.M. (1989).** Het voorzetselvoorwerp. Een zinspatroon in wording. *De nieuwe taalgids* 82, 40-55.
- Duinhoven, A.M. (1997).** *Middel nederlandse syntaxis, synchroon en diachroon*. Deel 2 *De werkwoordgroep*. Groningen: Nijhoff.
- Duinhoven, A.M. (2001).** *Analyse en synthese in het Nederlands*. Assen: Van Gorcum.
- EWN (1998-).** M.L.A.I. Philippa (red.), *Het Groot Etymologisch Woordenboek van de Nederlandse Taal*. <http://iasnt.leidenuniv.nl/>
- Hertog, C.H. den (1973).** *Nederlandsche spraakkunst*. 3de dr. H. Hulshof (naar 2de dr. 1903-1904). Amsterdam: Versluys.
- Hoek, Th. van den, J. Houtman & J. Jullens (1988).** *Grammaticaal woordenboek*. Leiden: Nijhoff.
- Hulshof, H. (red.) (1975).** *Transformationeel-generatieve grammatica in artikelen*. Groningen: Tjeenk Willink.
- Ineichen, G. (1991).** *Allgemeine Sprachtypologie*. 2. Aufl. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Janssen, Th.A.J.M. (1976).** *Hebben-konstrukties en indirekt-objektskonstrukties*. Utrecht: HES.
- Keijsper, N. (1997).** Werkwoordbetekenis, negatiehiërarchie en informatiestructuur: alweer het indirect object. In: E.H.C. Elffers-van Ketel e.a. (red.), *Grammaticaal spektakel*. Bundel voor Ina Schermer-Vermeer. Amsterdam: Vakgroep Nederlandse Taalkunde UvA, 135-145.
- Kirsner, R.S., A. Verhagen & M. Willemsen (1984-1985).** Over PP's, transitiviteit en het zgn. indirekt objekt. *Spektator* 14, 341-347.
- Klooster, W. (2001).** *Grammatica van het hedendaags Nederlands. Een volledig overzicht*. Den Haag: Sdu.
- Kluge, F. (1989).** *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 22. Aufl. E. Seebold. Berlin: De Gruyter.

- Kost, H. (1990).** *Prisma van de taal*. Utrecht: Spectrum.
- Lamiroy, B.W. & N.W. Delbecque (1998).** The possessive dative in Romance and Germanic languages. In: Van Belle & Van Langendonck (eds.) (1996-1998), 2, 29-74.
- Loey, A. van (1970).** *Schönfelds Historische grammatica van het Nederlands*. Zutphen: Thieme.
- Mars, F.K.M. (1969).** Over oorzakelijke en andere voorwerpen. *De nieuwe taalgids* 62, 368-376.
- Muller, F. & E.H. Renkema (1951).** *Beknopt Latijns-Nederlands woordenboek*. 6de dr. Groningen: Wolters.
- Overdiep, G.S. (1924).** *Ferguut* van E. Verwijs & J. Verdam. Leiden: Sijthoff.
- Overdiep, G.S. & G.A. van Es (1949).** *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch*. 2de dr. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Ruijsendaal, E. (1989).** *Terminografische index op de oudste Nederlandse grammaticale werken*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1988).** De grammatische status van het zogenaamde 'voorzetselvoorwerp'. *Glott* 11, 11-27.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1990a).** Het voorzetselvoorwerp en het begrip 'vorm'. *De nieuwe taalgids* 83, 238-247.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1990b).** Hoe komt het indirect object voor het direct object? In: J.B. den Besten e.a. (red.), *Vragende wijs*. Bundel voor Leopold Peeters. Amsterdam: Rodopi, 136-143.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1991).** *Substantiële versus formele taalbeschrijving: het indirect object in het Nederlands*. Diss. Universiteit van Amsterdam.
- Schermer-Vermeer, E.C. (1996).** De beschrijving van de possessieve datief. *Nederlandse taalkunde* 4, 265-279.
- Schutter, G. de (1993).** Towards a cognitive analysis of the NP-PP-variation in the indirect object in Dutch. *Leuvense Bijdragen* 82, 485-499.
- Stoett, F.A. (1923).** *Middelnederlandsche spraakkunst. Syntaxis*. 3de dr. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Toorn, M.C. van den (1971).** Enkele opmerkingen over het indirect object. *Levende Talen* 274, 32-41. Ook in: H. Hulshof (red.) (1975).
- Toorn, M.C. van den (1984).** *Nederlandse grammatica*. 9de dr. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Trask, R.L. (1993).** *A dictionary of grammatical terms in linguistics*. London: Routledge.
- Verhagen, A. (1986).** *Linguistic theory and the function of word order in Dutch*. Dordrecht: ICG.
- Vrisekoop, M.C. (2001).** *Grammaticale termen*. Bussum: Coutinho.
- Wal, M. van der & C. van Bree (1992).** *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht: Spectrum.
- Weijnen, A. & A.M.J. Gordijn (1970).** Het binnendringen van het voorzetsel in het indirect object in het Nederlands. *Leuvense Bijdragen* 59, Bijblad 125-130.

Verdoeffende vocalen en klinkers die verdwijnen: een casestudy

HANNE KLOOTS, GEORGES DE SCHUTTER, STEVEN GILLIS EN MARC SWERTS*

Abstract

This paper reports on a study of vowel reduction in contemporary Standard Dutch. The focus is on the first, unstressed syllable of four bisyllabic Dutch words: *moment*, *manier*, *probeer(t)* and *docent*. Vowel reduction is studied in a corpus of spontaneously spoken Standard Dutch, produced by 80 Flemish and 80 Dutch teachers of Dutch. Three labelers independently evaluated and scored the stimuli. They decided whether they heard a long or a short vowel, a schwa or no vowel at all. Three main types of vowel reduction were distinguished: reduction to schwa (e.g. *moment* > *m[ə]ment*), vowel shortening (e.g. *m[o]ment* > *m[ɔ]ment*) and deletion of the (syllable containing) the vowel (e.g. *moment* > 'ment). Shortened vowels appeared to be most frequent, especially in Flanders. Reduction to schwa and deletion only occurred in the Netherlands. The Dutch material also supports the assumption that in high-frequency words vowels are more easily reduced than in words with a lower frequency.

1 Inleiding

In dit artikel wordt verslag uitgebracht van een onderzoek naar de reductie van onbeklemtoonde, protonische vocalen in open syllaben.¹ Er wordt gefocust op de situatie in spontaan gesproken Standaardnederlands in Vlaanderen en Nederland op het einde van de twintigste eeuw. In deze verkennende studie wordt vocaalreductie bestudeerd aan de hand van vier woorden met een vergelijkbare structuur: *moment*, *manier*, *probeer(t)* en *docent*. Het onderzoek dient in feite een dubbel doel. In de eerste plaats wordt nagegaan in hoeverre het Standaardnederlands variatie vertoont met betrekking tot de realisatie van vocalen in onbeklemtoonde, open syllaben. Naar vocaalreductie in gesproken Standaardnederlands is namelijk nog nauwelijks systematisch empirisch onderzoek gebeurd dat gebaseerd is op spontane spraak, afkomstig van een ruime steekproef van Vlamingen

* De auteurs zijn verbonden aan het Centrum voor Nederlandse Taal en Spraak van de Universiteit Antwerpen (UIA), Departement Germaanse Taal- en Letterkunde, Universiteitsplein 1, B-2610 Wilrijk (België). E-mail: hkloots@uia.ua.ac.be, gdeschutter@kantl.be, gillis@uia.ua.ac.be, swerts@uia.ua.ac.be. Hanne Kloots en Marc Swerts zijn resp. Aspirant en Postdoctoraal Onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen.

1 Dit onderzoek is gebaseerd op geluidsmateriaal dat werd verzameld in het kader van het VNC-project *Variatie in de uitspraak van het Standaardnederlands*, een samenwerkingsproject tussen de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Universitaire Instelling Antwerpen (FWO G-2205.98).

en Nederlanders. Wel beschikken we over een aantal uitgebreide fonetische en fonologische studies (zie bv. Ernestus 2000, Koopmans-Van Beinum 1982, Van Bergem 1995, Van Oostendorp 2000) en het dialectonderzoek van Stroop (1974). In de tweede plaats wordt de bruikbaarheid onderzocht van een methode om spontane spraak op een systematische manier te beluisteren en te beoordelen. Ook dit aspect is vernieuwend: onderzoek naar taalvariatie is vaak gebaseerd op gestuurde spraak (bv. voorleestaken). Werken met spontane spraak vraagt echter om een andere aanpak. De inleiding bestaat uit vier delen. In paragraaf 1.1 wordt beschreven hoe in een onbeklemtoonde, open syllabe verschillende types van vocaalreductie kunnen optreden. Paragraaf 1.2 laat zien hoe Vlaamse en Nederlandse taalnormeerders deze reductieverschijnselen beoordelen. In paragraaf 1.3 worden een aantal bevindingen uit de fonetisch-fonologische literatuur samengevat. In paragraaf 1.4 worden een aantal voor- en nadelen van het werken met spontaan taal materiaal op een rijtje gezet.

1.1 *Verskillende types van vocaalreductie*

In dit artikel worden drie types van vocaalreductie onderscheiden: *verdoffing* tot sjwa ($b[a]naa > b[ə]naa$), *vocaalverkorting* ($s[e]naat > s[ɛ]naat$) en *volledige reductie* (*moment* > *'ment*). De term *vocaalreductie* zelf wordt als overkoepelende term gebruikt.² Het eerste type, *verdoffing*, is het uitvoerigst beschreven in de literatuur. Uit de historische taalkunde is bekend dat in de Germaanse talen oorspronkelijk veel meer volle vocalen voorkwamen dan nu. Veel van die onbeklemtoonde volle vocalen hebben in de loop der eeuwen hun kleur verloren en zijn als het ware 'afgesleten' tot sjwa (zie bv. Stroop 1974:314-315, De Schutter 1975:178, Van Loon 1986:72-74, Van Bree 1977:119-120, Van der Wal 1994:96, 132; zie ook Caron 1952/1972). De verdoffing van volle vocalen in onbeklemtoonde syllaben is een van de kenmerken die het Oudnederlands onderscheiden van het Middelnederlands. In het Oudnederlands bestonden vormen als *vogala* (vogels), *singit* (zing!) en *namon* (naam). In het Middelnederlands luidden diezelfde vormen al *vogele*, *singet* en *name(n)*. Slechts een zeer beperkt aantal woorden behield twee volle vocalen, waaronder bijvoorbeeld *konijn* en *lawaai*.

Toen dit historische reductieproces zijn eindpunt had bereikt, was het Nederlands een taal geworden die moeite had met de opeenvolging van twee syllaben met een volle vocaal. Toen Romaanse leenwoorden als *detail*, *munitie*, *monument*, *koraal* en *courant* hun intrede deden, pasten ze eigenlijk niet (meer) in het fonologische systeem. In een (beperkt) aantal Romaanse leenwoorden viel de 'storende' onbeklemtoonde volle vocaal eenvoudig weg (b.v. *koraal* > *kraal*, *courant* > *krant*, *porei* > *prei*). Een minder radicale oplossing bestond erin de vocalen in onbeklemtoonde, open syllaben te verdoffen (bv. *detail* > $d[ə]tail$, *munitie* > $m[ə]nitie$, *monument* > $mon[ə]ment$). Reductie tot sjwa komt tamelijk tot zeer frequent voor in de dialecten van bijna heel Nederland, in het noorden van de provincie Antwerpen, het oosten van Vlaams-Brabant en in Limburg (Stroop 1974). Moge-

2 Teneinde terminologische verwarring te voorkomen: in de literatuur is *vocaalreductie* vaak synoniem met *vocaalverdoffing*. In dit artikel wordt *vocaalreductie* gebruikt als overkoepelende term voor drie verschillende verschijnselen: verdoffing, verkorting en syncope van vocalen.

lijk is het reducerende gebied in Noord-België nog groter, of is het dat ooit geweest.³ Volgens Martin (1968:180) vinden we in beide delen van het taalgebied (praktisch) dezelfde ‘verdoffingsneigingen’, maar de tendensen en regels m.b.t. vocaalverdoffing kennen in Nederland ‘een grotere spreiding en frequentie’. Martin meent dat het hier voornamelijk om een stijlverschil gaat. In Nederland bestaat binnen de standaardtaal naast een ‘verzorgde’ variëteit ook een ‘vlottere omgangstaal’. Precies in die vlottere omgangstaal kunnen de verdopte vormen optreden. Dat bij een onderzoek van de standaardtaal in Vlaanderen weinig of geen sjwa’s worden aangetroffen, zou dan kunnen komen omdat er in Vlaanderen (nog) geen taalvariëteit is ontstaan die direct vergelijkbaar is met de vlottere omgangstaal van Nederland (zie bv. ook Geeraerts 2001:338-339).

Bij *vocaalverkorting* liggen de zaken wat ingewikkelder. Hiermee wordt verwezen naar de realisatie van [a], [o], [y], [i] en [e] als [ɑ], [ɔ], [ʌ], [ɪ] en [ɛ]. De varianten [a], [o], [y], [i] en [e] worden in dit artikel ‘lange’ vocalen genoemd, [ɑ], [ɔ], [ʌ], [ɪ] en [ɛ] ‘korte’. De meeste klanken uit de eerste categorie zijn (fonetisch) wat langer dan hun pendant uit de tweede categorie. Daarnaast is er een duidelijk verschil in kwaliteit en timbre tussen beide groepen van klinkers. Ook deze vorm van reductie is typisch voor open syllaben die niet of slechts zwak beklemtoond zijn. Het verschijnsel werd al opgemerkt door Scharpé (1912:78). Die schreef: ‘Accentverzwakking heeft voor gevolg verandering van duur, en dikwijls ook verval naar slapper of lager articulatie’. Tussen zijn voorbeelden zitten o.a. een aantal woorden van niet-Germaanse oorsprong, zoals *metaal*, *karakter* en *tuniek*. Een mooie beschrijving van het fenomeen is ook te vinden bij Heeroma (1960:188-190). Die ziet de verkorte vocalen als een tussenstap in het verdoffingsproces. De sjwa noemt hij het *minusfoneem* (= de hoogste graad van verdoffing), de verkorte vocalen zijn *minimumfonemen* (= een overgangsstadium). Zo kan *locomotief* gerealiseerd worden als *lokkommottief* en *bureau* als *burro*.⁴ Ook Martin (1968:176) vond een aantal voorbeelden van verkorte vocalen.

‘Lang’ en ‘kort’ zijn echter geen onproblematische termen.⁵ Dat er lange en korte klinkers bestaan, wordt meestal wel aanvaard (zie bv. Booij 1995:4, Kager 1989:186-190), maar over de status van /i/, /y/ en /u/ binnen dit systeem van lange en korte vocalen is bijvoorbeeld al flink gediscussieerd (fonologisch zijn ze lang, fonetisch zijn ze kort) (zie bv. Van Haeringen 1958, Heeroma 1959, Moulton 1962). Ook het gebruik van de term ‘vocaalverkorting’ stuit soms op bezwaren.⁶ Logisch gesproken zijn [ɑ], [ɔ], [ʌ], [ɪ] en [ɛ] namelijk alleen ‘verkorte’ varianten als aangenomen wordt dat ze van oorsprong lang

3 Uit dialectmonografieën blijkt inderdaad dat verdoffing ook in de provincies Oost- en West-Vlaanderen niet ongewoon is/was. Zo legt Debrabandere (1999:9-10) uit hoe de verdopte varianten typisch zijn voor de ‘platte’ variant van het Kortrijks. De woordenlijst van Van Doorne (1939) bevat voorbeelden voor het dialect van het West-Vlaamse Wingene. Teirlinck (1924) geeft heel wat verdopte vormen voor Zuid-Oost-Vlaanderen. Verder verwijst Stroop (1974:328) naar een persoonlijke mededeling van Johan Taeldeman. In een aantal Oost-Vlaamse plaatsen gebruikten volgens Taeldeman alleen oudere boeren en arbeiders nog doffe vormen.

4 We nemen hier de spelling over van Heeroma (1960:189).

5 Er is dan ook een hele rist benamingen in omloop (geweest) naast *lang* en *kort*, bijvoorbeeld *gespannen* (*tense*) vs. *ongespannen* (*lax*), *zwakgesneden* vs. *scherpgesneden*, *helder* vs. *dof*, *ongedekt* vs. *gedekt*. Voor een beknopt historisch overzicht, zie Van Oostendorp (2000:64 ff.).

6 Dit bleek bij de presentatie van deze resultaten op de Lente-Taaldag van de Belgische Kring voor Linguïstiek (Gent, 25 mei 2002) en op de Vierde Sociolinguïstische Conferentie, georganiseerd door de Anéla (Lunteren, 25 maart 2003). De auteurs danken de aanwezigen hartelijk voor hun commentaren en suggesties.

zijn. Dat een korte vocaal in pakweg *politiek* eigenlijk een ‘verkorte’ lange vocaal is, spreekt dus alleen vanzelf als aangenomen wordt dat er (minstens) twee (fonologische) niveaus zijn: een onderliggend niveau (waar de vocaal lang is/was) en een concreet (akoe-stisch) niveau (waar de vocaal kort is). Omdat er nu eenmaal een naam nodig is om het verband tussen klinkers als /a/ en /a/ te benoemen, wordt in dit artikel voor *verkorting* gekozen, zonder dat we daarmee willen beweren dat de eerste vocaal van pakweg *fabriek* of *colère* in alle regio’s van het Nederlandse taalgebied onderliggend lang zou zijn.

Er zijn ook heel wat dialectologische studies gewijd aan (diachrone en synchrone vormen van) vocaalverkorting. Devos & Taeldeman (1974) onderzochten het verschijnsel in een aantal West-Vlaamse dialecten, Keymeulen & Taeldeman (1985) en De Schutter (2000) bestudeerden Brabantse dialecten. Hun publicaties laten zien dat vocaalverkorting typisch is voor bepaalde (morfo)fonologische omgevingen en bijvoorbeeld kan samenhangen met de aanwezigheid van bepaalde suffixen. Om een voorbeeld te geven: het substantief *riek* heeft in het noordwesten van de provincie Antwerpen een lange vocaal (r[i:]k), terwijl het bijbehorende verkleinwoord met een korte vocaal wordt uitgesproken (r[i]kske). Verder is er nog het onderzoek van Roelandts (1961), die een collectie Boomse bijnamen bestudeerde en ontdekte dat vocaalverkorting een expressieve functie kan hebben. In deze dialectologische studies wordt echter duidelijk gefocust op woorden van Germaanse oorsprong. Anders geformuleerd: het type woorden dat in dit artikel wordt bestudeerd, d.w.z. woorden met meer dan één volle vocaal en zonder beginaccent, kwamen in de dialectologische literatuur in verband met vocaalverkorting tot nu toe niet of nauwelijks ter sprake. Verder mag zeker niet onvermeld blijven dat in de Oost-Vlaamse dialecten de kwantiteitscorrelatie bij de vocalen is opgeheven. Historisch lange en historisch korte vocalen zijn daar – ten minste in dezelfde fonologische omgeving – even lang/kort geworden (Goossens 1968:13, Hoebeke 1974:130ff., Taeldeman 1978:39-42, Taeldeman 2000:100ff., Teirlinck 1924:3, *passim*).

Aan het derde type, *volledige wegval* (syncope) van de vocaal zonder dat hij door een sjwa of een andere vocaal wordt vervangen, is in de literatuur tot nu toe weinig of geen aandacht besteed. Martin (1968:177) beschrijft syncope als het eindstadium van het verdoffingsproces. Dit proces gebeurt volgens hem in twee stappen: eerst ‘ontkleurt’ de vocaal tot sjwa en vervolgens kan de verdofte vocaal worden ‘uitgestoten’. Voorbeelden zijn de familienaam *Kaptein* (kapitein), de voornaam *Trees* (Theresia) en het substantief *sla* (sala(de)). Ook Van Bree (1977:120) ziet syncope van vocalen als een verschijnsel dat volgt op verdoffing. Als voorbeeld geeft hij *p[ə]lisie > plisie*⁷ (zie ook Predota 1980:136). Verder zijn er nog de resultaten van Ernestus (2000:126ff.). Haar corpusonderzoek leverde voorbeelden op als [samIn] (*samen in*), [latrət] (*later het*), [dul] (*bedoel*) en [xevəs] (*gegevens*). Gesyncopeerde vormen zijn ten slotte ook te vinden in dialectbeschrijvingen en -woordenlijsten. Zo komen in het plat-Kortrijks vormen voor als *sigrette* (sigaret) en *vlize* (valies) (Debrabandere 1999:10). Teirlinck (1924:17, 46) noemt voor Zuid-Oost-Vlaanderen o.a. *greel* (gareel) en *favries* (fr. plur. favoris), en in het dialect van het West-Vlaamse Wingene treffen we bijvoorbeeld de varianten *bline* (balein) en *asransi* (assurantie) aan (Van Doorne 1939:304, 333).

7 We nemen hier de spelling over van Van Bree (1977:120).

1.2 Appreciatie van vocaalreductie

Verdoffing kan al lang op heel wat belangstelling van taalnormeerders rekenen. In Vlaanderen is de tendens duidelijk: reductie tot sjwa wordt consequent afgekeurd (Verachtert 1911:19, Scharpé 1912:79, Demanet 1939:75, Blancquaert 1957:75, Mussche 1962:29, Van Haver 1972:52, Scherps 1979:78, Smedts & Van Belle 1993:48). Sterker nog: hoewel de Vlaamse taalgebruikers geregeld wordt voorgehouden dat ze een voorbeeld moeten nemen aan de uitspraak die in Nederland wordt gehanteerd, wordt voor dit type van verdoffing een uitzondering gemaakt. Van Haver (1972), Scherps (1979) en Smedts & Van Belle (1993) noemen deze vorm van reductie typisch voor Nederland – overigens niet helemaal terecht, cf. 1.1 – maar toch stellen ze hun (Vlaamse) lezers niet voor om in de toekomst hun vocalen te verdoffen. Ook in Nederland gold de uitspraak met sjwa lange tijd als onbeschaafd. Een afkeurende toon vinden we zeker in oudere publicaties (zie bv. Veldkamp 1911:201-202, De Groot 1932:17, Bolkestein e.a. 1939:92-93, Van Haeringen 1957/1979: 256), maar bijvoorbeeld ook nog in Van Bakel (1976:47). Volgens Hermkens (1969:31, 64) wordt de tendens tot verdoffing ‘in veel gevallen [...] niet als onbeschaafd [...] ervaren [...], al bestaat er een duidelijke tegenstroom bij de ontwikkelden’. Een ‘al te duidelijke reductie’ beschouwt hij echter als een afwijking. In werken van recentere datum wordt een vrij liberaal standpunt ingenomen. Zo wordt er bijvoorbeeld gesproken van een ‘kwestie van smaakvol aanvoelen’ (Veldkamp e.a. 1973:169) of een ‘uiterst wisselvallig proces’ (Heemskerk & Zonneveld 2000:33-34).

Het tweede verschijnsel, de zgn. *vocaalverkorting*, krijgt vooral aandacht in de Vlaamse uitspraakgidsen. Niet dat er daar consequent een apart hoofdstuk aan het fenomeen wordt gewijd, maar bij de behandeling van de afzonderlijke vocalen staat vaak een lijstje (leen)woorden waarin volgens de samensteller een vocaal onterecht verkort wordt. Deze werkwijze wordt bijvoorbeeld toegepast door Demanet (1939), Blancquaert (1957), Musche (1962), Van Maele (1972), Van Haver (1972), Scherps (1979) en Van Roey & Frateur (1981). De verkorting van [a] tot [ɑ] in de eerste syllabe van woorden als *statuut* en *balans* stuit duidelijk op minder weerstand dan verkorting van [e], [i], [o] en [y]. In de Nederlandse taaladviesliteratuur is er minder aandacht voor het fenomeen. Hermkens (1969:31, 67) stelt dat ‘vooral Zuidnederlanders’ korte vocalen in onbeklemtoonde syllaben gebruiken.⁸ Volgens hem zou alleen de korte [ɑ] in (bijvoorbeeld) *fataal* vrij algemeen verspreid zijn, ook in Nederland. Heemskerk & Zonneveld (2000:33) beschouwen ‘de overgang naar een klinker uit de korte groep’ als een ‘eerste stap’ in het reductieproces. Problemen lijken ze met die korte realisatie niet te hebben.⁹

Syncope, de meeste radicale vorm van reductie (bv. *moment* > ‘*ment*’) wordt niet of nauwelijks behandeld in de uitspraakgidsen. Linthorst & Leerkamp (1969:112-113) geven wel een lijst van gereduceerde vormen die ze her en der hebben opgevangen, bijvoorbeeld

8 Met dank aan P.C. Uit den Boogaart (TU Eindhoven) die ons deze referentie bezorgde. Hermkens (1969) heeft overigens de uitspraakleer van E. Blancquaert geraadpleegd. Misschien besteedt hij daarom – en in tegenstelling tot de makers van de meeste andere Nederlandse uitspraakhandboeken – geregeld aandacht aan uitspraakverschillen tussen Noord en Zuid.

9 Eén van de reviewers merkte nog op dat aandacht voor vocaalverkorting bij bv. de nationale omroep kan leiden tot hypercorrect (te) lange klinkers (bv. *Paalestijns, eekoonomisch*).

parteklier (particulier). Dat die sterk gereduceerde vormen niet door iedereen geapprecieerd worden, blijkt soms ook uit boze lezersbrieven. Zo noteerde een lezeres van *Onze Taal* realisaties als *Straal Planbro* (Centraal Planbureau), *in psipe* (in principe) en *onksetàbel* (onacceptabel) (Stutvoet-van Hoeven 2002:16).

1.3 De fonetisch-fonologische achtergrond

Vocaalverdoeffing kan fonetisch worden gedefinieerd als ‘making the pronunciation of a vowel shorter, less loud, lower in pitch and more central in quality’ (Laver 1995:157). Het is het gevolg van de natuurlijke tendens om met een minimale ‘articulatory effort’ toch de boodschap over te brengen (Koopmans-Van Beinum 1982:284, 293; Van Bergem 1995:2; Ernestus 2000:24-25). Concreet betekent het dat volle klinkers (een deel van) hun kleur verliezen. Het reductieproces maakt dus het contrast tussen de diverse vocalen kleiner. Vaak wordt gezegd dat ze allemaal in de richting van sjwa verschuiven, centraal gelegen in de klinkerdriehoek. Van Bergem (1995:40-44, 138-139) vraagt zich echter af of er niet eerder sprake is van contextuele assimilatie. Verder zijn er nog de duurmetingen van Nooteboom (1972) waarbij o.a. de invloed van het aantal syllaben en de plaats in het woord werd onderzocht. Enkele vaststellingen: de lengte van een onbeklemtoonde vocaal in een beginsyllabe blijkt af te nemen naarmate een woord meer syllaben telt, en een onbeklemtoonde vocaal in het midden van het woord is korter dan een onbeklemtoonde vocaal in de eerste syllabe.

In de fonologische literatuur wordt vocaalreductie in verband gebracht met heel wat verschillende factoren. Eerst een (niet-uitputtend) overzicht van een aantal observaties in verband met *verdoeffing* tot sjwa (zie bv. Heeroma 1949:69, Martin 1968, Kager 1989:297ff., Booij 1995:130ff., Van Bergem 1995:91-92). Belangrijke aspecten zijn bijvoorbeeld beklemtoonbaarheid en het type syllabe (open/gesloten). Verdoeffing komt vooral voor in onbeklemtoonde, open syllaben. De eerste syllabe van *poliep* (onbeklemtoond, open syllabe) maakt dus kans om gereduceerd te worden, de eerste syllabe van *pony* (klemtoon), *portaal* (gesloten syllabe) of *poncho* (klemtoon + gesloten syllabe) niet.¹⁰ Verder wordt in de fonologische literatuur gesproken van een ‘hierarchy of increasing reducibility’ (Booij 1995:134): /y, u, ø/ - /i/ - /o, ɔ/ - /a, ʌ/ - /e, I/. Vocalen als [a] en [e] zouden dus vaker gereduceerd worden dan de (hoge) vocalen [i], [y] en [u]. Of nog concreter: bij *privaat*, *butaan* en *soelaas* is de kans op verdoeffing kleiner dan bij pakweg *banaan* en *seniel*. Ook woordfrequentie zou een rol kunnen spelen: er wordt aangenomen dat hoogfrequente woorden vaker verdoeft worden dan laagfrequente. Ook de positie in het woord kan een rol spelen bij het al dan niet optreden van verdoeffing. Zo maakt een (niet-beklemtoonde) vocaal die tussen twee beklemtoonde vocalen instaat (bv. de [a] in *vitamine*, de [i] in *jubilium*) erg veel kans om gereduceerd te worden tot sjwa. Als in het midden van het woord twee onbeklemtoonde syllaben elkaar opvolgen, reduceert de eerste makkelijker dan de tweede. Er is dus bijvoorbeeld meer kans op verdoeffing bij de eerste [o] van *economie* en de eerste [i] van *feliciteer* dan bij de tweede. Verder wordt ook aangenomen dat het aantal

¹⁰ In sommige gesloten syllaben kan wel verdoeffing optreden, bijvoorbeeld in *persoon*, *anekdote* en *identiek* (zie bv. Booij 1995:132-133, Kager 1989:281-282).

syllaben een rol speelt: hoe meer syllaben een woord telt, hoe groter de kans dat er ergens verdoffing optreedt.

Ook *vocaalverkorting* wordt beschreven in de fonologische literatuur, zij het minder uitvoerig dan verdoffing tot sjwa. Kager (1989:293-294, 306) en Booij (1995:136) noemen vier types van verkorting: /a/ > /a/, /o/ > /ɔ/, /e/ > /ɪ¹¹ en /i/ > /ɪ/. Het verschijnsel komt vooral voor in beginsyllaben zonder hoofdklemtoon. Volgens Booij is een voorwaarde dat de tweede syllabe gereduceerd wordt tot sjwa. Concreet geformuleerd: het woord *politiek* kan volgens hem worden uitgesproken als [politik] en [pɔlətik], maar niet als* [pɔlitik]. De alternantie [a]-[a] wordt in de literatuur als heel gewoon beschouwd. Het gebruik van de andere verkorte vocalen is volgens Kager (1989:293) echter 'slightly sub-standard'. Als er effectief zoiets bestaat als vocaalverkorting zou er natuurlijk wel een conflict kunnen ontstaan met een andere bekende stelling uit de fonologie, namelijk de regel dat syllaben niet kunnen eindigen op een korte vocaal¹² (zie bv. Van der Hulst 1984:102-104, Kager 1989:192, 294; Booij 1995:25-26).

Het derde verschijnsel, *syncope* van de vocaal, wordt in de fonologische literatuur nauwelijks behandeld. Opnieuw kunnen we eigenlijk alleen verwijzen naar de voorbeelden van Ernestus (2000:126ff., cf. supra).

1.4 Spontane spraak

In dit artikel wordt vocaalreductie bestudeerd in spontaan gesproken Standaardnederlands. De studie van spontane spraak brengt echter heel wat methodologische en praktische problemen met zich mee (zie bv. Rischel 1992:379; Laan 1997:44; Ernestus 2000:81ff.). De voornaamste moeilijkheid is de geringe controle over de materiaalverzameling: de onderzoeker kan nauwelijks zelf bepalen welke klanken(combinaties) en woorden proefpersonen zullen gebruiken. Een bepaald woord kan bij de ene spreker overvloedig voorkomen, terwijl een andere het geen enkele keer gebruikt. Andere factoren die niet onder controle kunnen worden gehouden, zijn bijvoorbeeld intonatie, spreek-snelheid, pauzering en de emotionele toestand van de spreker. Deze problemen hebben onderzoekers er vaak van weerhouden om uitspraakvariatie te onderzoeken in spontaan taalmateriaal.¹³ Nochtans is spontane spraak 'the most basic type of communicative use of

11 In de (Nederlands-)Nederlandse fonologische literatuur wordt meestal aangenomen dat de /e/ van *telefoon* en *repetitie* verkort wordt tot /ɪ/ (Heeroma 1960:189, Predota 1980:134, Kager 1989:293-294, 306; Booij 1995:136). In Vlaamse beschrijvingen van het fenomeen (zie bv. Blancquaert 1936/1986), in FONILEX, de databank voor de uitspraak van het Nederlands in Vlaanderen (Mertens & Vercammen 1998) en in recente fonemische transcripties uit het *Corpus Gesproken Nederlands* wordt de verkorte /e/ echter als /e/ getranscribeerd. Wellicht gaat het hier eerder om een verschillende notatie dan om een wezenlijk verschil in uitspraak. Uit de dialectologische literatuur is immers bekend dat dezelfde klank soms door de één als [e] en door de ander als [ɪ] getranscribeerd wordt (Goossens 1972:66-67).

12 De oplossing die in de literatuur gesuggereerd wordt, bestaat erin om de consonant die volgt op de verkorte vocaal ambisyllabisch te interpreteren. Op die manier is de vocaal kort, maar vormt toch niet het einde van de syllabe.

13 Wie wel systematisch onderzoek heeft verricht naar uitspraakvariatie in spontane spraak, is bijvoorbeeld Van de Velde (1996). Verder verwijzen Vanacker & De Schutter (1967) naar een aantal fonologisch geïnspireerde Gentse licentiaatsverhandelingen, gebaseerd op spontane spraak uit de archieven van het toenmalige Seminarie voor Vlaamse Dialektologie.

language’ (Rischel 1992:380). Willen we echt inzicht krijgen in wat er in de levende, gesproken taal gebeurt, dan kunnen we dus eigenlijk niet om dit type spraak heen. Het onderzoek van spontane spraak is trouwens ook belangrijk vanuit taaltechnologisch perspectief (Laan 1997). De meeste text-to-speechsystemen worden ontwikkeld op basis van voorgelezen spraak. Dit hoeft op zich geen probleem te zijn: een systeem dat geschreven nieuwsberichten moet omzetten in gesproken taal mag best als voorgelezen klinken. Anders is het bijvoorbeeld gesteld met de computerstem van een dialoogsysteem. Tot grote ergernis van de gebruikers klinkt zo’n systeem nog vaak droog en mechanisch, terwijl ze spontane spraak verwachten. In het laatste geval is het dus wel aangewezen om ook trainingssessies te organiseren met corpora van spontane spraak.

● 2 Beschrijving van het onderzoek

In dit onderdeel wordt de opzet van het onderzoek beschreven. Er wordt uitgelegd van welke proefpersonen de onderzochte spraak afkomstig is (2.1), hoe de spraak verzameld werd (2.2) en hoe de data verder verwerkt, beoordeeld en gereduceerd zijn (2.3). Ten slotte worden een aantal hypothesen geformuleerd die aan de hand van het verzamelde materiaal getoetst zullen worden (2.4).

2.1 Proefpersonen

De proefpersonen zijn 160 leraren Nederlands. Er werd bewust gekozen voor leerkrachten Nederlands omdat heel wat mensen hen beschouwen als prototypische standaardtaalsprekers, professionele taalgebruikers die weten ‘hoe het hoort’ (zie ook Smakman & Van Bezooijen 1997, Van de Velde & Houtermans 1999). Bovendien heeft de ervaring ons geleerd dat het (vooral) in Vlaanderen niet zo evident is om in andere beroepsgroepen – nieuwslezers uitgezonderd – op relatief korte termijn voldoende informanten te vinden die de standaardtaal vlot beheersen. Zowel in Nederland als in Vlaanderen namen er evenveel mannen deel als vrouwen, en evenveel ‘ouderen’ (geboren voor 1955) als ‘jongeren’ (geboren na 1960). Van de Vlaamse leerkrachten hebben er 43 een regentaatsopleiding genoten, 37 hebben een universitair diploma.¹⁴ Van de Nederlandse docenten hebben er 26 een eerstegraadsbevoegdheid, 36 een tweedegraadsbevoegdheid, 17 een derdegraadsbevoegdheid en één heeft een lesbevoegdheid voor Nederlands in de Basiseducatie.¹⁵ Bij de keuze van de proefpersonen werd ook rekening gehouden met de dialectach-

14 *Regenten* geven les in de lagere klassen van het secundair onderwijs en in het beroepsonderwijs. Academisch gevormde leraren (*licentiaten*) geven les in de hoogste klassen van het secundair onderwijs.

15 Oorspronkelijk werden in het Nederlands voortgezet onderwijs drie niveaus (‘graden’) onderscheiden (Druiene e.a. 1995:123, Reulen & Rosmalen 1985:154, Stellinga 1971:30): (1) het lager beroepsonderwijs en het mavo (*middelbaar algemeen vormend onderwijs*), (2) de onderbouw van het havo (*hoger algemeen vormend onderwijs*) en het eerste leerjaar van het vwo (*voorbereidend wetenschappelijk onderwijs*) en (3) de bovenbouw van het havo en leerjaar 2 tot en met 6 van het vwo. Om in deze schooltypes les te mogen geven was resp. een *derde-, tweede- of eerstegraadsbevoegdheid* nodig. Later werden nog maar twee niveaus onderscheiden: vbo/mavo (intussen samengesmolten tot *voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs*, oftewel vmbo) en havo/vwo. Met een tweedegraadsbevoegdheid kan een leerkracht lesgeven in de eerste drie jaren van havo/vwo en in alle klassen van

tergrond van de regio waar ze wonen en werken. Zowel in Vlaanderen als in Nederland werden vier regio's onderscheiden: een centrumzone, een 'intermediaire' zone en twee perifere gebieden (Van Hout e.a. 1999). De Vlaamse leerkrachten zijn opgegroeid en nog steeds woonachtig in Antwerpen/Brabant, Limburg, Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen. Hun Nederlandse collega's zijn geboren en getogen in Groningen/Drenthe (regio Noord), Utrecht/Gelderland (regio Midden), de Randstad (regio West) en Limburg (regio Zuid). Per regio werden twee of meer steden geselecteerd. Daarbij werd o.a. rekening gehouden met factoren als dialectbasis, bevolkingsdichtheid en verzorgingsfunctie (Van Hout e.a. 1999). De Antwerpenaren/Brabanders geven les in Lier of Heist-op-den-Berg, de Limburgers in Tongeren of Bilzen, de Oost-Vlamingen in Oudenaarde of Zottegem en de West-Vlamingen in Ieper of Poperinge. De leerkrachten uit Groningen/Drenthe werken op scholen in Assen, Veendam of Winschoten, die uit Midden-Nederland in Tiel, Veenendaal, Culemborg, Elst of Ede, de docenten uit de Randstad geven les in Alphen a/d Rijn of Gouda en de Limburgers in Sittard, Geleen of Roermond.

2.2 Dataverzameling

Van de 160 leerkrachten Nederlands werd in de loop van 1999 een interview afgenomen dat rekening hield met een aantal sociolinguïstische parameters. Dit interview bestond uit verschillende taken, zoals het voorlezen van woorden, het benoemen van plaatjes en de beschrijving van een route in een doolhof. De interviews werden afgesloten met een gesprek van minstens een kwartier. Doel van dit gesprek was om van elke leerkracht zoveel mogelijk spontane spraak te verzamelen. Het is de spontane spraak verzameld in dit gesprek, die als basis zal dienen voor ons onderzoek. De dataverzameling was niet specifiek gericht op de studie van vocaalreductie of op de studie van welbepaalde woorden. Bedoeling was vooral om de informanten zo spontaan mogelijke spraak te ontlokken. Daarom probeerden de interviewers zelf zo weinig mogelijk te zeggen. Ze namen alleen het woord als dat echt nodig was, dat wil zeggen: als de leerkracht uitgepraat was. De interviewers beschikten over een vragenlijst waaruit ze inspiratie konden putten om het gesprek gaande te houden, maar het was geenszins de bedoeling om bij elke proefpersoon de hele vragenlijst af te werken. Er werd geprobeerd om zoveel mogelijk in te haken op de onderwerpen die de leerkrachten zelf ter sprake brachten. Onderwerpen die geregeld aan bod kwamen, waren bijvoorbeeld literatuur, theater, vakantie(plannen), (onderwijs)actualiteit en hobby's. Als interviewer fungeerden twee projectmedewerkers met een vergelijkbaar profiel. Beiden hadden een taalkundige opleiding genoten, waren ongeveer even oud en spraken tijdens de interviews Standaardnederlands. De gesprekken werden gevoerd in een rustig lokaal waar alleen de leerkracht en de interviewer aanwezig waren. De opnamen werden gemaakt met behulp van een Tascam DA-P1 draagbare dat-recorder en AKG-C420 headsets met een condensormicrofoon.

vbo/mavo. Met een eerstegraadsbevoegdheid kan een leraar ook terecht in de bovenbouw van havo/vwo. Tweedegraadsopleidingen worden georganiseerd door hogescholen, eerstegraadsopleidingen kunnen zowel aan een hogeschool als aan een universiteit worden gevolgd.

2.3 Dataverwerking

Beschrijving van de stimuli

In deze verkennende studie worden in eerste instantie drie woorden onderzocht: *manier*, *moment* en *probeert*(t). Deze woorden hebben een vergelijkbare structuur: ze bestaan uit twee syllaben, de eerste syllabe eindigt op een vocaal en de klemtoon ligt op de tweede syllabe. In de inleiding is gebleken dat het aantal syllaben en het type syllabe (open/gesloten) een rol kan spelen bij het al dan niet voorkomen van reductie. Om die twee factoren onder controle te houden, wordt gefocust op open syllaben uit bisyllabische woorden. In totaal leverden de interviews 813 stimuli op: 236 keer *manier*, 291 keer *moment* en 286 keer *probeert* resp. *probeert*(t). De CELEX-frequenties van deze woorden zijn vrij tot zeer hoog: 14107 (*manier*), 11452 (*moment*) en 2179 (*probeert*(t)).¹⁶ Paragraaf 3 ('Resultaten') wordt afgesloten met de reductiepercentages van een vierde woord, namelijk *docent*. Dit woord komt minder frequent voor in het corpus (81 realisaties, CELEX-frequentie 222) en behoort ook tot een officiële taalsfeer dan *manier*, *moment* en *probeert*(t). De vergelijking van het drietal *manier/moment/probeert*(t) enerzijds met *docent* anderzijds kan een eerste indruk opleveren van het eventuele verband tussen woordfrequentie en de mate van vocaalreductie (hoe frequenter het woord voorkomt, hoe meer kans op reductie, cf. 1.3). Alle geluidsopnamen werden gedigitaliseerd en gedownsampld tot 16 kHz (16 bits). Vervolgens werden de stimuli uit de opname gesegmenteerd en als afzonderlijke geluidsfiles opgeslagen.

Beoordeling van de stimuli

De stimuli werden beoordeeld door drie personen. De beoordelaars werkten individueel en in hun eigen tempo. Ze kregen de stimuli in een verschillende (willekeurige) volgorde te horen. Hierbij maakten ze gebruik van een internetapplicatie, ontwikkeld door Theo Veenker (Universiteit Utrecht).¹⁷ Desgewenst konden ze een woord ook opnieuw beluisteren. De beoordelaars hadden de keuze tussen de volgende mogelijkheden:

1. lang	5. sjwa
2. lang/kort	6. sjwa/zero
3. kort	7. zero
4. kort/sjwa	8. onverstaanbaar

Er waren dus vier hoofdcategorieën (lang, kort, sjwa, zero) en drie tussencategorieën (lang/kort, kort/sjwa, sjwa/zero). Als voorbereiding op de scoring werden prototypische voorbeelden geselecteerd en beluisterd voor de vier hoofdcategorieën. Stimuli die niet precies op een van die prototypes vielen, werden in een tussencategorie gerangschikt. In een tussencategorie als 'lang/kort' werden dus bijvoorbeeld klanken geclassificeerd die kort

¹⁶ De frequentieaanduidingen in CELEX zijn gebaseerd op een INL-corpus van ruim 42 miljoen woorden, bestaande uit 930 volledige fictie- en non-fictieboeken (ca. 30% fictie, 70% non-fictie), gepubliceerd tussen 1970 en 1988 (Baayen e.a. 1995).

¹⁷ De internetapplicatie waarmee de stimuli werden beoordeeld, heet *wwstim*. Informatie over deze toepassing is te vinden via <http://www.let.uu.nl/users/~Theo.Veenker/personal/projects/wwstim/doc/nl>.

waren maar de kwaliteit hadden van een lange klank, of die lang waren maar de klankkleur hadden van een korte vocaal. Dit type stimuli gewoon 'lang' of 'kort' noemen zou onrecht hebben gedaan aan de data. Omdat bij de segmentering van het materiaal al was gebleken dat woorden vaak moeilijker verstaanbaar worden als ze uit hun oorspronkelijke context worden geknipt, werd ook in de keuzemogelijkheid 'onverstaanbaar' voorzien. De scores werden automatisch bijgehouden en in een gegevenstabel opgeslagen, die meteen als basis kon dienen voor de statistische verwerking. Belangrijk is nog dat de beoordelaars alledrie afkomstig zijn uit de provincie Antwerpen, en dus een vergelijkbare dialectachtergrond hebben. Wellicht zou het interessant zijn om het experiment te herhalen, maar dan met beoordelaars uit verschillende regio's van het Nederlandse taalgebied.

Datareductie

Alleen stimuli waarover de drie beoordelaars het eens waren, werden verder verwerkt. Onder 'het met elkaar eens zijn' wordt hier verstaan: drie identieke scores (bv. 5-5-5, 1-1-1) en scores waarbij één beoordelaar maximaal één punt afwijkt van de twee anderen (bv. 3-3-4, 5-6-6).¹⁸ Scores van het laatste type werden herleid tot de score die twee keer voorkwam, dus $3-3-4 > 3$ en $5-6-6 > 6$. De onverstaanbare en de niet-unanieme gevallen (bv. 1-2-3, 2-2-4, 3-5-5) zijn niet verwerkt.¹⁹ Na de datareductie hielden we nog 549 realisaties over.

2.4 Hypothesen

Op basis van de literatuur kunnen een aantal hypothesen worden geformuleerd. Realisaties die naar alle waarschijnlijkheid in groten getale zullen voorkomen, zijn korte vocalen en sjwavormen. De korte vocalen zullen zeker te vinden zijn in Vlaanderen, waar de taalnormeerders ze met grote regelmaat opmerk(t)en. Uit het onderzoek van Martin (1968) en Stroop (1974) bleek dat er in Nederland meer verdoefte vormen voorkomen dan in Noord-België. Een andere hypothese luidt dan ook dat de Nederlandse informanten waarschijnlijk meer sjwavormen zullen produceren dan hun Vlaamse collega's. Verder mag worden verwacht dat de woorden die het frequentst voorkomen in het Nederlands ook iets vaker gereduceerd zullen worden. Over de volledige reductie van vocalen is er nog te weinig bekend om concrete hypothesen te kunnen formuleren. Op basis van de (niet-systeematische) observaties van Ernestus (2000) kunnen we wel vermoeden dat er in spontane spraak nogal wat sterk gereduceerde vormen zullen voorkomen.

- 18 De kappascores waren 0.32, 0.33 en 0.42 (kappascores geven de mate van overeenkomst tussen de beoordelaars aan). Bij een labelingsopdracht met acht opties (cf. 2.3) wijst dit op een vrij aardige overeenstemming. De scores van de drie beoordelaars waren volledig identiek in 276 (33,9%) van de gevallen, unaniem onverstaanbare scores niet meegerekend. Bij 273 items (33,6%) week maximaal één beoordelaar precies één punt af van de twee andere luisteraars (bv. score 1-1-2, 3-4-4). In 172 gevallen (21,2%) was de afwijking groter dan één punt (bv. score 1-2-3, 2-4-4). Zo'n 92 stimuli (11,3%) waren voor één of meer beoordelaars onverstaanbaar.
- 19 Eén van de reviewers was nieuwsgierig naar de mate van overeenstemming tussen de *rangschikking* van de gegevens bij de respectieve beoordelaars. Ook hier blijkt de eensgezindheid vrij groot te zijn: Kendall's tau levert de waarden 0.63, 0.64 en 0.71 op. In het vervolg van dit artikel laten we de rangordening van en de onderlinge afstand tussen de stimuli echter buiten beschouwing en concentreren ons op de stimuli die een (semi-)identieke score kregen.

3 Resultaten

Deze paragraaf is als volgt opgebouwd. Eerst wordt nagegaan welke types van reductie voorkomen in het Standaardnederlands. Dan wordt onderzocht of Vlaanderen en Nederland hetzelfde patroon vertonen. Ten slotte wordt gekeken of bij alle onderzochte woorden even veel reductie optreedt.

Het globale beeld is duidelijk (Tabel 1): in tweederde van de gevallen kiezen de leerkrachten voor een korte vocaal. Ook de andere varianten komen voor, maar veel minder frequent dan de korte vocaal.

Score	Totaal	
	n	%
lang	8	1,5
lang/kort	46	8,4
kort	373	67,9
kort/sjwa	26	4,7
sjwa	38	6,9
sjwa/zero	10	1,8
zero	48	8,7
Totaal	549	

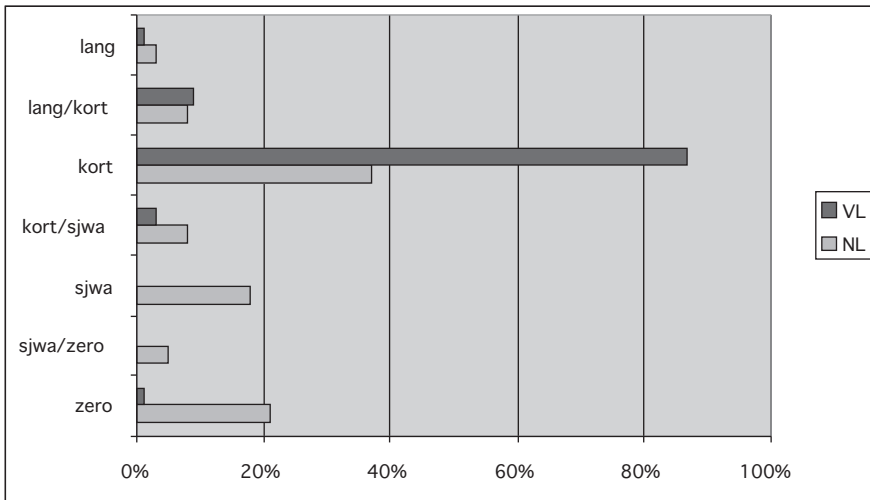
Tabel 1: *Verdeling van de diverse reductietypes bij manier, moment en probeer(t) (overzicht)*

Vlaanderen en Nederland blijken echter niet hetzelfde patroon te vertonen (Pearson $\chi^2 = 199,89$, $DF=6$, $p < 0.01$). In beide delen van het taalgebied is de korte realisatie het populairst (Tabel 2). In Vlaanderen is het overwicht van de korte vocalen echter veel groter dan in Nederland: 86,8% versus 36,7%. Anders geformuleerd: in Vlaanderen wordt bijna systematisch voor de korte realisatie gekozen, terwijl er in Nederland veel meer variatie optreedt. In Nederland is het hele spectrum vertegenwoordigd, variërend van lang tot kort, en van sjwa tot volledig gereduceerd.

Score	Vlaanderen		Nederland	
	n	%	n	%
lang	2	0,6	6	2,9
lang/kort	30	8,8	16	7,7
kort	297	86,8	76	36,7
kort/sjwa	9	2,6	17	8,2
sjwa	0	0,0	38	18,4
sjwa/zero	0	0,0	10	4,8
zero	4	1,2	44	21,3
Totaal	342	100,0	207	100,0

Tabel 2: *Verdeling van de diverse reductietypes bij manier, moment en probeer(t), uitgesplitst voor Nederland en Vlaanderen*

In figuur 1 worden deze resultaten grafisch voorgesteld.

Figuur 1: *Verdeling van de diverse reductietypes bij manier, moment en probeer(t), in Vlaanderen en Nederland*

In Bijlage 1 zijn de resultaten uitgesplitst volgens regio.²⁰ Uiteraard hebben deze cijfers slechts een indicatieve waarde (de aantallen zijn relatief klein), maar toch leveren ze enkele interessante observaties op. Zelfs in Belgisch-Limburg, een regio waar in de dialecten toch geregeld verdoffing optreedt, werd geen enkele sjwavorm geproduceerd. De percentages voor Oost-Vlaanderen blijken enigszins te verschillen van die van de andere Vlaamse regio's. Verhoudingsgewijs wordt wat minder vaak voor 'kort' en wat vaker voor 'lang/kort' gekozen.

Vervolgens wordt onderzocht of de mate van reductie verschilt van woord tot woord. Overheerst bij allemaal de korte realisatie, of zijn er ook woorden waar een andere variant het populairst is? De onderzochte woorden blijken inderdaad een verschillend reductiepatroon te vertonen (Pearson $\chi^2 = 247.52$, $DF=12$, $p < 0.01$). De uitspraak met korte vocaal haalt steeds de bovenhand, maar alleen bij *probeer(t)* gaat het om een overweldigende meerderheid. Bij *manier* en *moment* heeft de korte vorm duidelijk meer concurrentie. De resultaten zijn samengevat in Tabel 3. Bij *manier* en *probeer(t)* situeren de scores zich in één welbepaald deel van het variatiespectrum. Bij *probeer(t)* komen vrijwel alleen volle vormen voor, bij *manier* vooral 'centrale' scores, i.e. 'kort' en 'sjwa'. Anders liggen de zaken bij *moment*. Enerzijds zijn er een groot aantal korte realisaties, maar anderzijds wordt de vocaal in bijna een derde van de gevallen volledig gereduceerd.

²⁰ De variabelen *leeftijd* en *seks*e leverden nauwelijks significante verschillen op. Het enige verschil dat significant was op .01-niveau, was dat tussen mannen en vrouwen in Vlaanderen (Pearson $\chi^2 = 18.473$, $DF = 4$, $p < 0.01$). De vrouwen produceerden wat meer tussenvormen van het type lang/kort, de mannen gebruikten wat vaker de klassieke korte variant. De variabelen *leeftijd* en *seks*e worden verder buiten beschouwing gelaten.

Score	<i>manier</i>		<i>moment</i>		<i>probeer(t)</i>	
	n	%	n	%	n	%
lang	0	0,0	3	2,1	5	2,2
lang/kort	4	2,2	15	10,4	27	12,1
kort	107	58,8	78	54,2	188	84,3
kort/sjwa	23	12,6	0	0,0	3	1,4
sjwa	38	20,9	0	0,0	0	0,0
sjwa/zero	4	2,2	6	4,2	0	0,0
zero	6	3,3	42	29,2	0	0,0
Totaal	182		144		223	

Tabel 3: Verdeling van de diverse reductietypes voor elk woord afzonderlijk

Tabel 2 liet al zien dat er opmerkelijke verschillen zijn tussen Vlaanderen en Nederland. Maar hoezeer het reductiepatroon in beide delen van het taalgebied van elkaar kan verschillen, wordt pas duidelijk in Tabel 4²¹, waar de scores uitgesplitst zijn volgens *land* en *woord* (Nederland: Pearson $\chi^2 = 216.7$, DF=12, $p < 0.01$; Vlaanderen: Pearson $\chi^2 = 22.3$, DF=8, $p < 0.01$). *Manier* wordt door de Vlamingen bijna systematisch met een korte vocaal uitgesproken, terwijl de meeste Nederlanders een min of meer verdopte vorm gebruiken. Bij *moment* is het verschil nog opvallender. In Vlaanderen wordt opnieuw massaal gekozen voor de korte variant, terwijl in Nederland in bijna de helft van de gevallen een volledig gereduceerde vocaal wordt gebruikt. Bij *probeer(t)* is er echter nauwelijks een verschil tussen beide delen van het Nederlandse taalgebied: een duidelijke meerderheid spreekt dat woord uit met een korte vocaal.

Score	<i>manier</i>				<i>moment</i>				<i>probeer(t)</i>			
	VL		NL		VL		NL		VL		NL	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
lang	0	0,0	0	(0,0)	0	(0,0)	3	(3,6)	2	1,2	3	(5,5)
lang/kort	4	3,5	0	(0,0)	6	(9,8)	9	(10,8)	20	11,9	7	(12,7)
kort	102	90,3	5	(7,3)	52	(85,3)	26	(31,3)	143	85,1	45	(81,8)
kort/sjwa	6	5,3	17	(24,6)	0	(0,0)	0	(0,0)	3	1,8	0	(0,0)
sjwa	0	0,0	38	(55,1)	0	(0,0)	0	(0,0)	0	0,0	0	(0,0)
sjwa/zero	0	0,0	4	(5,8)	0	(0,0)	6	(7,2)	0	0,0	0	(0,0)
zero	1	0,9	5	(7,3)	3	(4,9)	39	(47,0)	0	0,0	0	(0,0)
Totaal	113		69		61		83		168		55	

Tabel 4: Verdeling van de diverse reductietypes voor elk woord afzonderlijk, uitgesplitst voor Vlaanderen en Nederland

In Nederland lijkt er een verband te bestaan tussen het reductiepatroon en de CELEX-frequentie. De CELEX-frequenties van deze woorden zijn (in opklimmende volgorde): 2179 (*probeer(t)*), 11452 (*moment*) en 14107 (*manier*). Het minst frequente woord van de drie (*probeer(t)*) heeft over het algemeen een korte vocaal. De woorden met de hoogste frequentie (*manier*, *moment*) worden in meer dan de helft van de gevallen verdoft of gereduceerd tot een zervorm. In Vlaanderen lijkt er niet echt een verband te zijn met de CELEX-frequentie. Zowel bij *probeer(t)*, *moment* als *manier* is er een overweldigend overwicht aan korte vocalen.

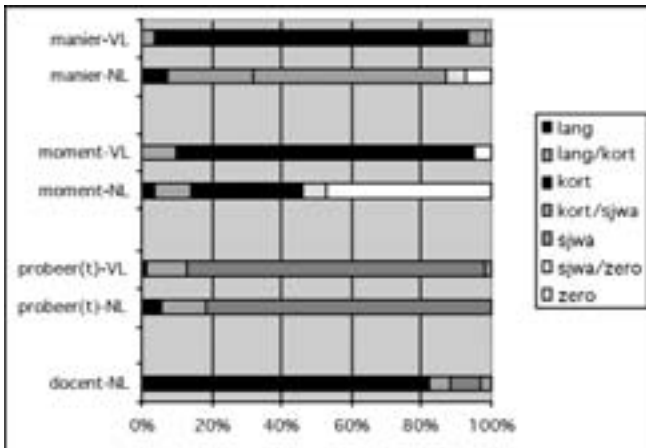
²¹ Percentages zijn eigenlijk pas zinvol als de onderzoeker over minstens 100 observaties beschikt. Daarom worden in dit artikel de percentages tussen haakjes weergegeven als voor een kolom geldt dat $n < 100$.

Voor Vlaanderen lijkt de tendens dus overduidelijk: de realisatie met korte vocaal overheerst. In Nederland blijkt er een opvallend verschil te zijn tussen het reductiepatroon bij *manier* en *moment* enerzijds (hoge CELEX-frequentie) en *probeer(t)* anderzijds (lagere CELEX-frequentie). Om nog meer zicht te krijgen op invloed van de factor woordfrequentie werd bij wijze van toemaatje ook het reductiepatroon bij het woord *docent* onderzocht. Dit woord komt nog minder vaak voor in het Nederlands dan *probeer(t)* (CELEX-frequentie: 222). Bovendien behoort *docent* ook tot een wat officiëlere taalsfeer. Er waren in dit geval voor Nederland 34 bruikbare stimuli beschikbaar. Tabel 5 laat zien in hoeverre er bij dit woord reductie optreedt. De overgrote meerderheid van de informanten blijkt een lange vocaal te gebruiken. Niemand realiseert *docent* met sjwa of laat de vocaal volledig weg. In Vlaanderen werd het woord *docent* maar één keer gebruikt.²² Volledig naar verwachting werd het daar met een korte vocaal uitgesproken.

Score	NL	
	n	%
lang	28	(82,4)
lang/kort	2	(5,9)
kort	3	(8,8)
kort/sjwa	1	(2,9)
sjwa	0	(0,0)
sjwa/zero	0	(0,0)
zero	0	(0,0)
Totaal	34	100,0

Tabel 5: Verdeling van de diverse reductietypes bij *docent* in Nederland

In figuur 2 worden de gegevens uit tabel 4 en 5 nog eens grafisch samengevat.

Figuur 2: Verdeling van de reductietypes voor elke woord afzonderlijk, uitgesplitst voor Vlaanderen en Nederland.

22 In Vlaanderen verwijst de benaming *docent* naar iemand die lesgeeft aan een hogeschool of universiteit. In Nederland wordt ook in de context van het voortgezet (VL: secundair) onderwijs van *docenten* gesproken. Dat verklaart waarom de Nederlandse leraren het woord wel gebruikten, maar hun Vlaamse collega's niet. Die ene Vlaamse leerkracht die wel een keer *docent* gebruikte, deed dat overigens bij de beschrijving van een Nederlandse vervolgstudie.

4 Discussie

In de eerste plaats vroegen we ons af hoe frequent de diverse types van vocaalreductie voorkomen in het Nederlandse taalgebied. De populairste realisatie bleek die te zijn met korte vocaal (type *m[ɔ]ment*). De taalnormeers die opmerkten dat onbeklemtoonde vocalen in open syllaben in Vlaanderen frequent worden verkort, hadden het dus bij het rechte eind. Het advies om ze te vervangen door hun lange pendanten lijkt tot nu toe niet echt effect te hebben gesorteerd. Ook in Nederland komen korte vocalen voor, maar duidelijk minder frequent dan in Vlaanderen. Wie dacht dat de Nederlanders volop lange vocalen zouden gebruiken – de variant die gepropageerd wordt in de Vlaamse uitspraakgidsen – heeft het mis. De uitspraak met lange of semi-lange vocaal komt ook in Nederland relatief weinig voor. Hiermee is duidelijk dat vocaalverkorting zeker geen marginaal verschijnsel is, maar een ruime verspreiding kent, zeker in Vlaanderen.

Vervolgens werd de invloed van de factor *land* onderzocht. Sjwavormen bleken alleen maar voor te komen in Nederland. Daarmee werd bevestigd dat Nederlanders meer verdopte vormen gebruiken dan Vlamingen (Martin 1968, Stroop 1974). Opmerkelijk is wel dat zelfs in Belgisch-Limburg, een regio waar in de dialecten volop verdoft wordt, geen sjwavormen werden aangetroffen. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat de verdopte variant in Vlaanderen duidelijk tot het niveau van het dialect behoort. De sjwavormen zijn er altijd scherp veroordeeld door taalnormeers, en zelfs in meer populaire radio- en televisieprogramma's zijn ze zelden of nooit te horen. In een gesprek met een onbekende onderzoekster, werkzaam bij het departement Germaanse Talen van een universiteit, die bovendien heeft uitgelegd dat het gaat om een onderzoek naar de uitspraak van het Standaardnederlands, hebben de Limburgse proefpersonen waarschijnlijk nog eens extra hun best gedaan om deze duidelijk gestigmatiseerde vormen te vermijden.²³ Bij heel wat leerkrachten Nederlands leeft immers de overtuiging dat ze het gewoon aan hun status verplicht zijn om (ten minste in wat formelere situaties) Standaardnederlands te spreken. Dat er in Oost-Vlaanderen wat minder 'korte' en wat meer 'lang/korte' vocalen voorkwamen, zou eventueel ook verband kunnen houden met de dialectachtergrond van de sprekers. In Oost-Vlaanderen is de kwantiteitscorrelatie bij de vocalen immers opgeheven (cf. Goossens 1968:13, Hoebeke 1974:130ff., Taeldeman 1978:39-42, Taeldeman 2000:100ff., Teirlinck 1924:3, passim). Deze verkennende studie leverde echter te weinig stimuli per regio op om op dit punt definitieve uitspraken te kunnen doen.

Een andere factor die in deze bijdrage werd onderzocht, was de invloed van de *woordfre-*

23 Verzwijgen dat het ging om een onderzoek naar de uitspraak van het Standaardnederlands was onmogelijk. Om praktische redenen werden de informanten gecontacteerd via hun scholen. Alle leerkrachten Nederlands van een school kregen tegelijkertijd een beschrijving van het project en een uitnodiging tot deelname in hun postvakje. Het was dus vanaf het begin duidelijk dat ze in hun hoedanigheid van leraar Nederlands werden gecontacteerd, en niet in hun functie van leraar tout court. Bovendien hebben de interviewers herhaaldelijk ervaren dat proefpersonen over het algemeen slechts met één type van taalonderzoek vertrouwd zijn, namelijk dialectonderzoek. Als de interviewers niet expliciet hadden gezegd dat het de bedoeling was om Standaardnederlands te verzamelen, dan had het project in veel gevallen een bonte verzameling dialectfragmenten opgeleverd, eenvoudig omdat heel wat informanten ervan uitgaan dat taalvariatieonderzoek in de eerste plaats op dialecten gericht is.

quentie. In Nederland lijkt er een verband te bestaan tussen de mate van reductie en de CELEX-frequentie. Hoe hoger de frequentie, hoe vaker er gereduceerde vormen voorkomen. Bij de woorden met de hoogste frequentie (*manier*, *moment*) is er zelfs in ruim de helft van de gevallen geen volle vocaal meer te horen. In Vlaanderen lijkt de invloed van deze factor minder groot: de Vlaamse proefpersonen gebruiken bijna altijd de korte variant, ongeacht de frequentie van het woord. Vervolgonderzoek aan de hand van een ruimere set van woorden zal moeten uitwijzen of dit een algemene tendens is. Een ander probleem is eerder methodologisch van aard. Het is namelijk niet zeker of een hoge CELEX-frequentie per definitie impliceert dat het betreffende woord ook in gesproken taal frequent voorkomt. De CELEX-frequenties zijn immers gebaseerd op tellingen in een corpus van schriftelijk Nederlands (zie voetnoot 16). Bovendien laat ons eigen materiaal zien dat de woordfrequentie in Vlaanderen en Nederland in een aantal gevallen nogal van elkaar verschilt. Zo komt *probeer(t)* veel vaker voor bij de Vlamingen en wordt *docent* alleen gebruikt door de Nederlandse informanten. Maar aangezien we op dit moment (nog) niet over frequentiegegevens beschikken die wel gebaseerd zijn op een uitgebreid recent corpus van gesproken standaardtaal, afkomstig uit Vlaanderen en Nederland, blijft CELEX voorlopig de beste bron met betrekking tot woordfrequentie in het Nederlands.²⁴ Binnenkort zullen we onze resultaten echter kunnen verfijnen op basis van de frequentiegegevens uit het *Corpus Gesproken Nederlands*.²⁵

Een variabele die hier nog niet systematisch werd onderzocht, maar die in vervolgonderzoek zeker bestudeerd moet worden, is het al dan niet voorkomen in een (semi-)vaste *uitdrukking*. Tijdens het verwerken van het materiaal rees namelijk het vermoeden dat substantieven uit uitdrukkingen als *op een gegeven moment* en *op één of andere manier* wel eens meer kans zouden kunnen maken om gereduceerd te worden dan 'zelfstandig' gebruikte woorden. In PP's als *op een gegeven moment* en *op één of andere manier* wordt het substantief door een stereotiepe bepaling begeleid, waardoor de hele uitdrukking een niet-specifieke referentie krijgt. Zulke uitdrukkingen worden wellicht meer als een fonische eenheid uitgesproken (en dus sterker gereduceerd) dan wanneer *moment* en *manier* als zelfstandige referentiële eenheden optreden. Vanuit psycholinguïstisch perspectief kunnen uitdrukkingen als *op een gegeven moment* en *op één of andere manier* beschouwd worden als geautomatiseerde vormen, een soort routines waarin het articulatorische detail vervaagd is. Als de NP daarentegen, behalve de determineerder, geen enkele bepaling bevat (bv. *op dat moment*, *op zo'n manier*), of als er wel een bepaling is, maar dan één met een specifieke betekenis (bv. *op het meest geschikte moment*),²⁶ wint het kernnomen fonetisch

24 Dat de woordfrequentie in gesproken en geschreven taalgebruik wel degelijk kan verschillen, werd ook opgemerkt door Uit den Boogaart (1975:25). Het enige ons bekende inventaris van spreektaalfrequenties is te vinden in De Jong (1979), een uitgave van de Spreektaalcommissie van de interuniversitaire Werkgroep Frequentie-onderzoek van het Nederlands, opgericht in 1968. Het gesproken materiaal van De Jong (1979) is echter niet helemaal vergelijkbaar met het onze. Basis voor dit onderzoek vormden formele en informele gesprekken met geboren en getogen Amsterdammers, geregistreerd in 1975 en 1976. Een beschrijving van dit Amsterdamse spreektaalcorpus, dat in totaal uit 120 000 woorden bestond, is ook te vinden in Heikens (1978).

25 Het *Corpus Gesproken Nederlands* is een samenwerkingsproject van verschillende Vlaamse en Nederlandse universiteiten. Doel is om een verzameling aan te leggen van circa 10 miljoen woorden gesproken Standaardnederlands. Tweederde van de spraak zal afkomstig zijn uit Nederland, eenderde uit Vlaanderen. Informatie over dit project is te vinden via <http://lands.let.kun.nl/cgn/home.htm>.

aan belang, juist omdat het dan een van de kerngegevens van de expressie is. Het zal duidelijk zijn dat de twee hier laatstgenoemde gevallen op één of op twee manieren van de stereotiepe uitdrukkingen kunnen verschillen: ze bevatten in elk geval geen stereotiepe bepaling en kunnen bovendien ook buiten PP's voorkomen.

De hypothese dat substantieven uit vaste uitdrukkingen als *op een gegeven moment* vaker reductie ondergaan, wordt alvast bevestigd als we de voorbepalingen bij *moment* en *manier* nader onderzoeken.²⁷ Het Nederlandse materiaal bevat in totaal 83 uitdrukkingen met *moment* en 69 met *manier*.²⁸ Om met dit relatief beperkte materiaal toch een werkbaar instrument op te bouwen, worden de realisaties ingedeeld in twee groepen: vormen waarbij de vocaal gereduceerd is tot sjwa of minder en vormen die minimaal tussen sjwa en korte vocaal instaan (licht verdopte korte vocaal). De realisaties worden ingedeeld in de volgende categorieën:

- A = geen voorbepaling (behalve determineerder) (bv. *op dat moment*)
- B = niet-stereotiepe voorbepaling (bv. *op het meest geschikte moment*)
- C = stereotiepe voorbepaling (bv. *op een gegeven moment*)

Uit Tabel 6 blijkt inderdaad dat in uitdrukkingen met stereotiepe voorbepaling (cat. C) veel meer sterk gereduceerde vormen voorkomen dan in de twee andere categorieën. Vervolgonderzoek aan de hand van een ruimer aantal woorden en uitdrukkingen zal moeten uitwijzen in hoeverre dit een algemeen verschijnsel is. Het verschil tussen de categorie zonder voorbepaling (cat. A) en de categorie met niet-stereotiepe voorbepaling (cat. B) lijkt eerder gering (resp. 46% en 41% sterk gereduceerde vormen).

	Volle vocaal	Sjwa tot zero	Totaal
A	35	30	65
B	19	13	32
C	6	49	55

Tabel 6: *Reductie bij moment en manier in uitdrukkingen zonder voorbepaling (cat. A), met niet-stereotiepe voorbepaling (cat. B) en met stereotiepe voorbepaling (cat. C) in Nederland*

In de literatuur worden de vormen met sterke reductie niet of nauwelijks besproken. Dat ze tot nu toe zo weinig aandacht hebben gekregen, komt wellicht omdat ze typisch zijn voor spontane spraak. Omdat er aan het werken met spontane spraak zoveel haken en ogen vastzitten, is er nog niet zo veel onderzoek gepubliceerd over deze taalvorm en de verschijnselen die erin voorkomen. Wel kunnen we onze resultaten in verband brengen met de studie van Ernestus (2000), die in haar corpus eveneens sterke reducties aantroef.

- 26 Vanwege het geringe aantal gevallen wordt met het laatste verschil helemaal geen rekening gehouden. Het beschikbare materiaal levert overigens geen indicatie op dat er een belangrijk verschil in realisatie bestaat tussen de gevallen met + en – PP-status.
- 27 Het effect van al dan niet stereotiepe nabepalingen wordt in dit verkennende onderzoekje buiten beschouwing gelaten. Het aantal uitdrukkingen met een nabepaling was in ons corpus namelijk erg laag: slechts een 20-tal realisaties.
- 28 Het Vlaamse materiaal bevat weinig of geen sterk gereduceerde vormen (sjwa, zero). Daarom wordt de hypothese hier alleen getoetst aan de hand van het Nederlandse materiaal.

Dat taalnormeerders in hun gidsen over het algemeen geen apart hoofdstukje wijden aan zerovormen als *'ment* komt waarschijnlijk omdat ze ervan uitgaan dat iedereen wel weet dat zulke sterk gereduceerde vormen niet tot de standaardtaal behoren. Nochtans laten onze resultaten zien dat ze in het Standaardnederlands van leerkrachten niet ongewoon zijn, zeker in vaste uitdrukkingen.

Nog een andere factor die bevorderlijk zou kunnen zijn voor reductie, is de fonetische omgeving. De onbeklemtoonde vocaal uit de woorden die – althans in Nederland – sterke reductie vertonen (*moment*, *manier*), wordt voorafgegaan en gevolgd door consonanten die sterk op elkaar lijken. Bij *manier* gaat het om twee consonanten met het kenmerk [+nasaal], bij *moment* gaat het zelfs om een en dezelfde klank, namelijk [m]. Bij *probeert* en *docent* – woorden die door de Nederlandse informanten opvallend minder vaak gereduceerd worden – is de vocaal daarentegen omringd door twee consonanten die weinig of geen gelijkenis vertonen ([r] en [b] resp. [d] en [s]). Bij *probeert* en *docent* zou syncope van de onbeklemtoonde vocaal bovendien resulteren in een klankverbinding die zeer ongewoon is voor een Nederlandse anlaut (*prb-* resp. *ds-*) (zie ook Martin 1968:177-178). Of de fonetische omgeving inderdaad een belangrijke conditionerende factor is, zal nader onderzocht moeten worden.

5 Besluit

In dit artikel werd verslag uitgebracht van een onderzoek naar reductie van vocalen in de onbeklemtoonde open syllabe van enkele bisyllabische woorden. Er werden drie belangrijke types van reductie onderscheiden: de zogenaamde 'vocaalverkorting', verdoffing van een volle vocaal tot sjwa en syncope, d.w.z. het volledig wegvallen van de vocaal. De korte vocalen bleken het ruimst verspreid. In Vlaanderen werd zelfs bijna systematisch een korte klinker gebruikt. Verdoffing bleek zoals verwacht eerder een Nederlands verschijnsel te zijn. Volledig gereduceerde vormen werden voornamelijk aangetroffen in Nederland. In Vlaanderen vertoonden alle woorden hetzelfde patroon, namelijk een groot overwicht aan korte vocalen. In Nederland bleek een hogere CELEX-frequentie samen te hangen met een sterkere reductie. Uiteraard zullen deze vaststellingen nog geverifieerd moeten worden aan de hand van meer en andere woorden.

Deze verkennende studie levert heel wat stof tot nadenken op. Het is duidelijk dat vocaalreductie ruimer moet worden gezien dan alleen maar reductie tot sjwa. Zeker in Nederland is er een waaier van variatiemogelijkheden. Intrigerend is verder dat in Nederland niet alle woorden hetzelfde reductiepatroon vertonen. Sterke reductie lijkt daar op het eerste gezicht samen te hangen met hoge CELEX-frequenties. In Vlaanderen lijkt de factor frequentie niet echt voor verschillen te zorgen. Probleem is echter dat woorden die frequent voorkomen in Nederland niet per se populair zijn in Vlaanderen en vice versa, en dat de CELEX-frequenties berekend zijn op basis van een corpus van schriftelijke taal. Om deze factor grondig te bestuderen zou idealiter gewerkt moeten worden met aparte frequentiegegevens voor Vlaanderen en Nederland, gebaseerd op een corpus van gesproken Standaardnederlands, afkomstig uit alle regio's van het Nederlandse taalgebied. Het *Corpus Gesproken Nederlands*, dat zijn voltooiing nadert, biedt hier zeker interessante mogelijkheden. In vervolgonderzoek zullen uiteraard ook woorden met drie of meer lettergre-

pen een plaats moeten krijgen, en zal ook nagegaan moeten worden in hoeverre de respectieve vocalen even vaak en/of sterk gereduceerd worden. Ook zal vooraf gekeken moeten worden in hoeverre de gereduceerde woorden afkomstig zijn uit semi-vaste uitdrukkingen. In elk geval is uit deze verkennende studie gebleken dat spontaan Standaardnederlands een ware schat aan reductieverschijnselen herbergt, die het zeker verdient om nader te worden bestudeerd.

● Bibliografie

- Baayen, R., R. Piepenbrock & L. Gulikers (1995).** *The CELEX Lexical Database Consortium (CD-ROM). Linguistic Data*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 2nd release.
- Bakel, J. van (1976).** *Fonologie van het Nederlands - synchroon en diachroon*. Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema.
- Bergem, D. van (1995).** *Acoustic and lexical Vowel Reduction*. Amsterdam: IFOTT. Proefschrift Universiteit van Amsterdam [= *Studies in language and language use* 16].
- Blancquaert, E. (1936/1986).** Noord- en Zuidnederlandsche schakeeringen in de beschaafd-Nederlandsche uitspraak. *Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1936, 597-612. Ook in: P. Gillaerts (red.) (1986). *Verscheidenheid in eenheid*. Leuven/Amersfoort: Acco, 117-129.
- Blancquaert, E. (1957).** *Praktische uitspraakleer van de Nederlandse taal*. Antwerpen: De Sikkell, 5de uitg.
- Bolkestein, G. e.a. (1939).** Rapport der commissie ter bevordering van een meerverzorgd mondeling taalgebruik. *Levende Talen*, nr.104, 84-99.
- Boogaart, P.C. Uit den (red.) (1975).** *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*. Utrecht: Oosthoek, Scheltema & Holkema.
- Booij, G.E. (1995).** *The Phonology of Dutch*. Oxford: Clarendon Press.
- Bree, C. van (1977).** *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands. Klank- en vormleer met een beknopte grammatica van het Gotisch*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Caron, W.J.H. (1952).** De reductievocaal in het verleden. Inaugurale rede. In: W.J.H. Caron, *Klank en teken*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1972, 128-146.
- Debrabandere, F. (1999).** *Kortrijks woordenboek*. Brugge: Van de Wiele [= *Verhandelingen uitgegeven door de Leiegouw* 13].
- Demanet, F. (1939).** *Zuiver spreken. Een handboek voor onderwijzers, een leerboek voor normaal- en middelbaar onderwijs*. Lier: Van In & co.
- Devos, M. & J. Taeldeman (1974).** Vokaalverkorting in het Westvlaams. *Taal en Tongval* 26, 5-45.
- Doorne, A. Van (1939).** De Franse woorden in het dialect van Wingene. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 13, 297-360.
- Druine, N., E. Haak, N. Lagerweij, W. Wielemans & L. Dewulf (1995).** *Verwantschap en verscheidenheid. Het Secundair Onderwijs in Vlaanderen. Het Voortgezet Onderwijs in Nederland. Een vergelijking*. Den Haag: Sdu Uitgevers [= *Voorzeten van de Nederlandse Taalunie* 47].

- Ernestus, M. (2000).** *Voice Assimilation and Segment Reduction in Casual Dutch. A Corpus-Based Study of the Phonology-Phonetics Interface.* Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam. Utrecht: Landelijke Onderzoeksschool Taalkunde.
- Geeraerts, D. (2001).** Een zondagspak? Het Nederlands in Vlaanderen: gedrag, beleid, attitudes. *Ons Erfdeel* 44, 337-343.
- Goossens, J. (1968).** Proeve van een typologische kaart van de Zuidnederlandse vocaal-systemen. *Taal & Tongval* 20, 9-16.
- Goossens, J. (1972).** *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie.* Tongeren: George Michiels [= overdruk uit de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, deel 44, 1970]
- Groot, A.W. de (1932).** De fonologie van het Nederlands. *De Nieuwe Taalgids* 26, 10-19.
- Haeringen, C.B. van (1957).** Herverfransing. *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, nieuwe reeks, deel 20, nr.5. Herdr. in *Grammarie. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd.* Utrecht: H&S Publishers, 1979, 247-279.
- Haeringen, C.B. van (1958).** De plaats van ie, oe en uu in het Nederlandse klinkerstelsel. In: *Album Edgard Blancquaert.* Tongeren: George Michiels, 159-164.
- Haver, J. Van (1972).** *De uitspraak van het Nederlands. Een beknopte handleiding.* Leuven: Acco, 2de uitg.
- Heemskerk, J. & W. Zonneveld (2000).** *Uitspraakwoordenboek.* Utrecht: Het Spectrum.
- Heeroma, K. (1949).** Klemverschuiving bij samengestelde woorden. *De Nieuwe Taalgids* 42, 65-72.
- Heeroma, K. (1959).** De plaats van ie, oe en uu in het Nederlandse klinkersysteem. *De Nieuwe Taalgids* 52, 297-304.
- Heeroma, K. (1960).** De ie als plus-foneem van de reductievocaal. *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 77, 187-202.
- Heikens, H. (1978).** Het sociolinguïstisch opgebouwd corpus Amsterdamse spreektaal. *Taal en Tongval* 30, 36-49.
- Hermkens, H.M. (1969).** *Fonetiek en fonologie.* 's-Hertogenbosch: L.C.G. Malmberg, 2de dr.
- Hoebeke, M. (1974).** De vokalisering van /l/ in enkele Zuidoostvlaamse dialecten. Voorbeelden van non-uniqueness. *Taal en Tongval* 26, 129-152.
- Hout, R. van, G. De Schutter, E. De Crom, W. Huynck, H. Kloots & H. Van de Velde (1999).** De uitspraak van het Standaard-Nederlands: variatie en varianten in Vlaanderen en Nederland. In: E. Huls & B. Weltens (red.), *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie.* Delft: Eburon, 183-196.
- Hulst, H. van der (1984).** *Syllable Structure and Stress in Dutch.* Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications.
- Jong, E.D. de (red.) (1979).** *Spreektaal. Woordfrequenties in gesproken Nederlands.* Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema.
- Kager, R. (1989).** *A Metrical Theory of Stress and Destressing in English and Dutch.* Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht. Dordrecht: ICG Printing.
- Keymeulen, L. & J. Taeldeman (1985).** Tussen fonologie en morfologie: de vokaalverkorting in een Brabants dialect. *Taal en Tongval* 37, 124-164.
- Koopmans-van Beinum, F.J. (1982).** Akoestische en perceptieve aspecten van klinkercontrastreductie en de rol van de fonologie. *Spektator* 11, 284-294.

- Laan, G. (1997).** The contribution of intonation, segmental durations, and spectral features to the perception of a spontaneous and a read speaking style. *Speech Communication* 22, 43-65.
- Laver, J. (1995).** *Principles of Phonetics*. Cambridge: University Press, 1st ed., repr.
- Linthorst, P. & G. Leerkamp (1969).** *De zuivere uitspraak van het Nederlands*. Uitg. verzorgd door G. Leerkamp, G.E. Linthorst & M. Galle. Groningen: Wolters-Noordhoff, 9de dr.
- Loon, J. Van (1986).** *Historische fonologie van het Nederlands*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Maele, G. Van (1972).** *Handleiding bij de uitspraakleer*. M.m.v. G. Vermeersch. Lier: Van In.
- Martin, W. (1968).** De verdoffing van gedekte en ongedekte e in niet-hoofdtonige positie bij Romaanse leenwoorden in het Nederlands. *De Nieuwe Taalgids* 56, 162-181.
- Mertens, P. & F. Vercammen (1998).** *Fonilex Manual*. *Fonilex: a pronunciation database of Dutch in Flanders*, versie 1.0b, <http://bach.arts.kuleuven.ac.be/fonilex>.
- Moulton, W. (1962).** The vowels of Dutch: phonetic and distributional classes. In: *Studia Gratulatoria dedicated to Albert Willem de Groot*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 294-312 [= *Lingua* 11].
- Mussche, A. (1962).** *Handleiding voor de praktijk van het Algemeen Beschaafd. Voor normaal en middelbaar onderwijs*. Brussel: A. De Boeck.
- Nooteboom, S.G. (1972).** *Production and Perception of Vowel Duration*. Proefschrift Universiteit Utrecht. Eindhoven: Centrex [= *Philips Research Reports Supplements* 5].
- Oostendorp, M. van (2000).** *Phonological Projection. A Theory of Feature Content and Prosodic Structure*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Predota, S. (1980).** On Vowel Reduction in Dutch. In: W. Zonneveld e.a. (ed.), *Studies in Dutch Phonology*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 123-138 [= *Dutch Studies* 4].
- Reulen, J.J.M. & P.H.W. Rosmalen (1985).** *Het voortgezet onderwijs in Nederland. Ontwikkelingen, structuren en regelingen*. Tilburg: Fer Remmers.
- Rischel, J. (1992).** Formal linguistics and real speech. *Speech Communication* 11, 379-392.
- Roelandts, K. (1961).** Verkorting van lange vokaal. *Taal en Tongval* 13, 111-120.
- Roey, P. Van & L. Frateur (1981).** *Mijn woord, uw woord*. Antwerpen/Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 6de dr.
- Scharpé, L. (1912).** *Nederlandsche uitspraakleer*. Lier: Van In.
- Scherps, G. (1979).** *Nederlandse uitspraakleer*. Leuven: Acco. [= *Contrastive Analysis Series* 7].
- Schutter, G. De (1975).** De plaats van de ə in een fonologische beschrijving van het Nederlands. *Leuvense Bijdragen* 64, 173-202.
- Schutter, G. De (2000).** Verkorting in de dialecten van het noordwesten van de provincie Antwerpen. Over de interactie tussen fonologie en morfologie. In: J. Taeldeman & M. van Oostendorp (red.), *De fonologie van de Nederlandse dialecten en fonologische theorievorming* [= *Taal en Tongval*, themanummer 13], 70-95.
- Smakman, D. & R. van Bezooijen (1997).** Een verkenning van populaire ideeën over de standaardtaal in Nederland. In: R. van Bezooijen, J. Stroop & J. Taeldeman (red.), *Standaardisering in Noord en Zuid* [= *Taal en Tongval*, themanummer 10], 126-139.
- Smedts, W. & W. Van Belle (1993).** *Taalboek Nederlands*. Kapellen: De Nederlandsche Boekhandel, Pelckmans.
- Stellinga, G. (1971).** Een fossiel in actie. Een Nederlandse wet op het voortgezet onderwijs. *Ons Erfdeel* 14, nr.3, 27-44.

- Stroop, J. (1974).** Iets over de uitspraak van de protonische vokaal in Romaanse leenwoorden. *De Nieuwe Taalgids* 67, 314-330.
- Stutvoet-van Hoeven, E. (2002).** Lezersbrief 'Slechte uitspraak'. *Onze Taal* 71, 16.
- Taeldeman, J. (1978).** *De vokaalstructuur van de "Oostvlaamse" dialecten*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij [= Bijdragen en Mededelingen der dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam].
- Taeldeman, J. (2000).** Diepe structurende factoren onder het Oost-Vlaamse klankopervlak. In: J. Taeldeman & M. van Oostendorp (red.), *De fonologie van de Nederlandse dialecten en fonologische theorievorming* [= *Taal en Tongval*, themanummer 13], 96-109.
- Teirlinck, I. (1924).** *Klank- en vormleer van het Zuid-Oostvlaandersch dialect*. Gent: W. Siffer.
- Vanacker, V.F. & G. De Schutter (1967).** Zuidnederlandse dialecten op de band. *Taal & Tongval* 19, 35-51.
- Velde, H. Van de & M. Houtermans (1999).** Vlamingen en Nederlanders over de uitspraak van nieuwslezers. In: E. Huls & B. Weltens (red.), *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Eburon, 451-462.
- Velde, H. Van de (1996).** *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993)*. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Veldkamp, K. (1911).** *De techniek van het spreken. Leer- en oefenboek ten gebruike bij het onderwijs in stemvorming, uitspraak en voordracht*. Groningen: J.B. Wolters.
- Veldkamp, K. (1973).** *De techniek van het spreken. Handboek voor oefening van adem, stem en uitspraak*, bewerkt door A.G. Zijdeveld-Menalda. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Verachtert, E. (1911).** *Theoretische en praktische uitspraakleer der Nederlandsche taal*. Brugge: J. Houdmont-Carbonez.
- Wal, M. van der (1994).** *Geschiedenis van het Nederlands*. In samenwerking met C. van Bree. Utrecht: Het Spectrum, 2de, bijgew. dr.

Bijlage

Score	Antw./Brab.		O.-Vlaand.		W.-Vlaand.		Belg.-Limb.	
	n	%	n	%	n	%	n	%
lang	0	0,0	1	(1,5)	1	(1,0)	0	(0,0)
lang/kort	3	3,0	15	(22,1)	7	(7,3)	5	(6,5)
kort	96	95,1	50	(73,5)	84	(87,5)	67	(87,0)
kort/sjwa	0	0,0	0	(0,0)	4	(4,2)	5	(6,5)
sjwa	0	0,0	0	(0,0)	0	(0,0)	0	(0,0)
sjwa/zero	0	0,0	0	(0,0)	0	(0,0)	0	(0,0)
zero	2	2,0	2	(2,9)	0	(0,0)	0	(0,0)
Totaal	101	(100,0)	68	(100,0)	96	(100,0)	77	(100,0)

Tabel 7: *Verdeling van de diverse reductietypes in Vlaanderen bij manier, moment, en probeer, uitgesplitst volgens regio*

Score	Randstad		Utrecht/Geld		Gron/Dren		Ned.-Limb.	
	n	%	n	%	n	%	n	%
lang	2	(3,4)	2	(4,3)	0	(0,0)	2	(3,8)
lang/kort	6	(10,2)	5	(10,6)	2	(4,2)	3	(5,7)
kort	25	(42,4)	14	(29,8)	20	(41,7)	17	(32,1)
kort/sjwa	2	(3,4)	8	(17,0)	2	(4,2)	5	(9,4)
sjwa	10	(17,0)	8	(17,0)	9	(18,8)	11	(20,8)
sjwa/zero	3	(5,1)	2	(4,3)	1	(2,1)	4	(7,6)
zero	11	(18,6)	8	(17,0)	14	(29,2)	11	(20,8)
Totaal	59	(100,0)	47	(100,0)	48	(100,0)	53	(100,0)

Tabel 8: *Verdeling van de diverse reductietypes in Nederland bij manier, moment en probeer, uitgesplitst volgens regio*

Digitaal

De Elektronische ANS

1 Inleiding

Bij de presentatie eind 1997 van de tweede druk van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS) sprak Greetje van den Bergh namens de Nederlandse Taalunie de verwachting uit, dat er wel niet opnieuw een gedrukte versie zou verschijnen. De toekomst, zo zei ze, was aan de elektronisering. Dat liet de redactie van de ANS zich geen twee keer zeggen: in 1998 verscheen van Coppens en Haeseryn het artikel 'Elektronisering van de ANS', en in 1999 volgde de Nijmeegse scriptie van De Vriend, waarin een aantal desiderata en mogelijkheden tegen elkaar werden afgezet, en goed werd gekeken naar relevante buitenlandse voorbeelden, met name de GRAMMIS van het Institut für Deutsche Sprache [hypermedia.ids.mannheim.de/grammis] en de *Internet Grammar of English* (IGE) van University College London [www.ucl.ac.uk/internet-grammar].

Hoofddoel bij de elektronisering is geweest de toegankelijkheid te verhogen - door hypertextverwijzingen, "zodat de gebruiker gemakkelijk door de teksten heen kan springen en naar behoefte een andere orde in het materiaal kan aanbrengen"; door extra zoekmogelijkheden in te bouwen; en door koppelingen aan te brengen naar andere taaldatabestanden.

En na vier jaar noeste arbeid is dan nu sinds Kerst 2002 de E-ANS operationeel op het internet. Dit is een mijlpaal, want als je maar een computer met internet-verbinding hebt, kun je er nu overal ter wereld mee aan de slag, een grammaticale kwestie uitzoeken, en afdrukken

wat je nodig hebt voor onderwijs of onderzoek. Dit is met name aantrekkelijk voor studenten en andere geïnteresseerden in de Nederlandse taal en grammatica, die mogelijk geen geld hebben om de ANS te kopen, of misschien liever op het internet kijken dan in een boek, en nu dus dit standaardwerk onder muisbereik hebben.

Hieronder bespreek ik inrichting en kwaliteit van de E-ANS, primair in vergelijking met de tweede druk uit 1997. Daarbij ga ik ook in op de verwachtingen die ik aan het begin van de rit in 1998 in *Neerlandica Extra Muros* heb geformuleerd - kort gezegd, dat elektronisering zou leiden tot verdere aanscherping van de systematiek van het regelsysteem; tot de ontwikkeling van een grammaticaal zoekstelsel en verbetering van de toegankelijkheid; tot koppeling van de ANS aan andere taaldatabanken, en daardoor tot betere toetsingsmogelijkheden; en tenslotte ook tot een virtueel platform voor taalkundigen van het Nederlands.

Tot besluit ga ik kort in op de vraag hoe het hierna nu verder moet met het onderzoek van de Nederlandse grammatica.

2 De website van de ANS

Op het beginscherm van de ANS-website [www.kun.nl/e-ans] is algemene informatie te vinden over de ontstaansgeschiedenis, de doelstelling en doelgroepen, de opbouw, inrichting en gebruikte terminologie van deze grammatica. Ook staan hier correcties op de tweede druk, en een uitvoerige lijst recensies van de gedrukte ANS.

Daarnaast vinden we hier een inleiding op de elektronische ANS. Onder het doorklikbare hoofd *Een Elektronische ANS in XML-formaat* wordt uitleg gegeven over de technische specificaties van deze eerste versie (1.0) van de E-ANS, en onder *Inrichting van de Elektronische ANS* wordt kort aangegeven wat waar te vinden is. De E-ANS is het best te gebruiken met Internet Explorer; met Netscape is niet alles even goed toegankelijk.

3 Inhoudsopgave

Op het openingsscherm van de E-ANS [oase.uci.kun.nl/~ans/] zijn bovenaan zes koppen te vinden, die toegang bieden tot respectievelijk [Beginscherm], [Inhoud], [Registers], [Zoeken], [Literatuur] en [Nieuws], en die tijdens de rit steeds opklikbaar blijven.

De Inhoudsopgave staat apart bijeen als één geheel, en volgt de bestaande indeling in vier hoofddelen en dertig hoofdstukken. Alle bestaande inhoudspagina's uit de gedrukte ANS zijn hier samengevoegd tot één document, dat met zijn 907KB ofwel 44 bladzijden druks behoorlijk wat computercapaciteit vergt. De hoofdstuktitels en -nummers zijn gelijk gebleven, alleen staan de nummers nu rechts naast de titel, tussen vierkante haken en in digitale notatie - [03/03/02/04/01/01] dus in plaats van 3.3.2.4.1.1. De Inleiding is nog steeds hoofdstuk 0, en het slothoofdstuk over Aspectualiteit nummer 30. De Appendix met Aardrijkskundige namen heeft nu ook een hoofdstuknummer gekregen, en wel 31, maar staat toch nog steeds tussen hfst. 13 en 14, en niet na hfst. 30.

De belangrijkste vernieuwing is hier, dat zowel de hoofdstuktitel als het bijbehorende nummer nu doorklikbaar zijn en zo toegang geven tot de betreffende tekst erachter. De tekst van de gedrukte ANS is hierbij overeenkomstig de oude hoofdstukkenstructuur opgedeeld in opklikbare stukken. Daarbij zijn de paginanummers vervallen, maar verder houdt de E-ANS de bestaande lineaire tekststructuur aan.

4 Tekst

Vanaf de Inhoudsopgave kom je in twee stappen bij de tekst – eerst van bijvoorbeeld de hoofdstuktitel 'Voorzetsel' [nr. 09] naar de nadere inhoudsopgave van dit hoofdstuk, en dan van daaruit door naar het onderdeel 'Combinaties van twee voorzetsels' [09/03/04]. Doordat intussen de verschillende koppen boven aan het scherm toegankelijk blijven, kun je tegelijk traceren waar in de ANS er nog meer iets over voorzetsels gezegd wordt. Via het grammaticaal register krijg je dan 78 vindplaatsen, en via de zoekfunctie nog eens 139. In de tekst van dit hoofdstuk worden daarnaast nog eens 43 kruisverwijzingen aangeboden, met rode pijltjes in de tekst die direct toegang geven tot het betreffende (sub-)hoofdstuk.

Ben je eenmaal binnen in hoofdstuk 9 *Voorzetsels*, en wil je van de 'Inleiding' [09.01] door naar de 'Indeling in types' [09.02], dan moet je echter eerst weer terug naar de inhoudsopgave van hoofdstuk 9. Dit is een omweg, die beslist bekort moet worden, liefst door dwarsverbindingen aan te brengen tussen de verschillende hoofdstukonderdelen, zodat je dertien subhoofdstukken lang kunt doorklikken in een *loop* over de Nederlandse voorzetsels.

5 Literatuur

In de oude ANS stond de Literatuuropgave alleen alfabetisch aan het eind van het boek, met daarnaast nog een beknopte titelopgave aan het eind van elk hoofdstuk. In de E-ANS wordt de Literatuur nu twee keer aangeboden: één keer alfabetisch, en één keer systematisch. Vanuit de systematische lijst kom je in de alfabetische door te klikken op de auteursnaam. Vergeleken bij de tweede druk zijn geen nieuwe titels toegevoegd.

Aan het eind van elk tekstblok staat nu een boek-ikoon, dat toegang biedt tot de systematische literatuurlijst, maar dan wel telkens de hele lijst [765KB ofwel 62 bladzijden], te begin-

nen bij hfst. [01]. Voor de voorzetsels moet je dan weer omlaagscrollen tot je bij de literatuur van hfst. [09] bent aangeland. Een directe link van hoofdstuk naar bijbehorende literatuur zou beter zijn.

Tot zover dus weinig nieuws. Tekst, inhoud en literatuur zijn onveranderd, en dit is dus inderdaad de elektronische versie van de tweede druk van de ANS. De echte grote vernieuwing die de E-ANS biedt, zit in de nu volgende onderdelen, de registers en de zoekfunctie. En om te zien wat je daar als grammaticus aan kunt hebben, ga ik hieronder na hoe goed die toegangssystemen werken.

6 Twee registers

Het register van de gedrukte ANS bevatte zowel grammaticale onderwerpen als behandelde woorden. De E-ANS daarentegen heeft twee aparte registers, een op grammaticale onderwerpen en een op behandelde woorden.

Elk lemma in de beide registers geeft toegang, niet meer tot de paginanummers, maar tot de relevante hoofdstuknummers. Probleem is wel dat een subhoofdstuk soms een bladzijf drie, vier kan doorlopen. Dit maakt verwijzingen een stuk minder precies dan vroeger via het paginnummer, en je moet binnen een hoofdstuk soms flink zoeken om te vinden waar je op uit was.

6.1 Woordregister

Het uit elkaar halen van grammaticale termen en woorden heeft allerlei beslissingen met zich meegebracht waardoor het woordregister uiteindelijk heel wat meer biedt dan alleen maar woorden.

Om een voorbeeld te geven: *zouden* is een woord en moest dus naar het woordregister. Maar wat dan te doen met de vijf grammaticale kwesties die er aan vastzitten, en die via het oude gedrukte register toegankelijk waren onder dit lemma? Het gaat hier om (i) *zouden* met infinitief (futurum praeteriti); (ii) met *heb-*

ben (futurum exactum praeteriti); (iii) als uitdrukking van onzekerheidsmodaliteit; (iv) als voorzichtige omschrijving; en (v) zonder infinitief. De oplossing die de E-ANS biedt, is dat deze vijf grammaticale kwesties samen met *zouden* zijn overgeheveld naar het nieuwe woordregister. In dit woordregister zijn dus toch ook grammaticale onderwerpen te vinden. Daarnaast bevat het woordregister nog de behandelde voor- en achtervoegsels, zoals *-ster*, en verder constructietypes (bijv. *aan + het + infinitief*) en woordvormingsprocédés.

Als geheel bestaat het woordregister uit één lange lijst van woorden en affixen, alfabetisch geordend van *a* tot en met *zwijgen*. Die lijst komt telkens in z'n geheel op het scherm [alle 1598KB ofwel 133 pagina's druks], en dan moet je vanaf de *a* weer helemaal omlaagscrollen tot waar je wezen moet. Dit is omslachtig, en het zou veel tijd schelen als de lijst werd opgebroken in 26 kleinere stukken van A tot en met Z.

6.2 Register op onderwerp

Het nieuwe register op grammaticale onderwerpen begint nu met het begrip *aan elkaar schrijven*, en gaat dan verder met *aaneenschakelend*, *aaneenschakeling*, *aanhangselvraag*, *aanloop*, etc. Bij deze alfabetische ordening telt de spatie mee, vandaar dus dat *aan elkaar* voor *aaneen* staat.

Vanuit elk lemma kun je doorklikken naar het relevante hoofdstuk, maar als je van daaruit weer terugklikt, krijg je opnieuw het hele register op je scherm. En omdat dit een groot document is [1389KB ofwel 106 blz. druks], kost dat veel tijd en computercapaciteit.

Onder de letter C zien we dat maar liefst veertien ingangen zijn weggevallen: *cardinale*, *causaliteit*, *circumpositie*, *commuun*, *comparatie(f)*, *concessief voegwoord*, *concessieve bepaling*, *concessieve bijzin*, *conditioneel voegwoord*, *conditionele bijzin*, *conjunctie*, *consecutieve bepaling*, *consonant* en *conversie*. De ingangen *cardinale*, *commuun*, *concessief* en *consonant* blijken ook onvindbaar via de

zoekfunctie. Het ziet er dus naar uit dat deze vier begrippen volledig uit de E-ANS weggevalen zijn. Ook onder de letter T is flink wat verdwenen - begrippen als *taalvariatie*, *absoluut telwoord*, *tempora*, *tempus* en *tijd*, *transitief werkwoord*, *gebruik tussenwerpsel* en *tweede deel v/e voornaamwoordelijk bijwoord*. Vreemd is ook dat de ingangen 't fokschaap, 't kofschip en tante Betje niet meer hier onder de T staan, maar helemaal apart vooraan, nog voor de A.

Kijken we binnen de lemma's, dan zien we dat de sub-entries onder bijvoorbeeld *congruentie* niet meer alfabetisch geordend zijn. Ook onder de ingang *zin* is alles door elkaar geschud: *enkelvoudige* en *samengestelde* komen nu voor *afhankelijke*; *actieve* wordt gevolgd door *zelfstandige*; dan komt *onvolledige*, dan *gekloofde*; en weggevalen zijn *elliptische* en *eigenlijke*. Het is niet duidelijk waarom dit zo is.

Mijn zorg richt zich op het verlies aan informatie dat hier lijkt te zijn opgetreden. Van de ingang *regionaal*, die in het register van de gedrukte ANS goed was voor 110 interessante vindplaatsen, is hier nog maar één enkele verwijzing overgebleven, en wel die naar het Inleidende hoofdstuk. De vraag is dus: waar is de rest gebleven en hoe wordt dit verlies aan grammaticale informatie opgevangen? Ik kom hier beneden op terug.

Een meer algemeen punt is dat de E-ANS – net trouwens als de gedrukte ANS – niet beschikt over een grammaticaal glossarium. Zonder zo'n begrippenapparaat met definities moet je dus al wel weten wat je zoekt en hoe je dat moet zoeken voordat je begint. De redactie beoogt dit te verhelpen door middel van een koppeling naar de *Termenbank*, die nu al wel opklikbaar is, mits je beschikt over Internet Explorer 5.0 of hoger. Maar het is de vraag of dit voldoende zal zijn. Zou het niet beter zijn om dit, bijvoorbeeld in de vorm van een uit de tekst te distilleren verzameling definities, in te bouwen in het register en het zoekstelsel, in plaats dat het als een los extra wordt toegevoegd?

7 Geheel nieuw: de grammaticale zoekfunctie

De belangrijkste vernieuwing die de E-ANS biedt, is de zoekmachine, die toegang biedt tot drie aparte domeinen, die we hieronder elk apart zullen bekijken.

7.1 Zoekdomein 1: Voorbeeldwoorden

Dit zoekdomein richt zich alleen op de behandelde woorden. Voor een suffix als *-ster* hoef je hier niet te kijken, want net als in de gedrukte ANS zijn affixen alleen toegankelijk via de inhoudsopgave en het woordregister. Over de behandelde woorden echter kun je hier allerlei interessante dingen te weten komen. Het woord *aan* bijvoorbeeld komt 14 keer voor bij de voorbeeldwoorden. Daarnaast vind je het ook nog 179 keer in de voorbeeldzinnen, en 683 keer in de lopende tekst. Voeg daarbij nog eens 9 keer *aan* via het woordregister, en dan heb je bij elkaar dus 885 vindplaatsen voor dit voorzetsel. Insgelijks vind je voor *zouden*, naast de vijf vindplaatsen die we boven al aantreffen in het woordregister, nog eens 83 andere vindplaatsen, te weten 63 in de lopende tekst en 20 in de voorbeeldzinnen. Een student die een scriptie wil schrijven over de grammatica van *aan* of van *zouden*, weet dus wat haar te doen staat. Het uitzicht dat de E-ANS hier biedt, is dat straks van elk individueel woord de volledige grammatica geschreven kan worden. Wel zou het m.i. handig zijn om alle voorbeeldwoorden te coderen voor woordsoort, zodat we per categorie kunnen natrekken welke items er precies behandeld zijn, want dat kan nu niet.

7.2 Zoekdomein 2: Voorbeeldzinnen

Dit tweede zoekdomein biedt toegang tot de in de E-ANS behandelde voorbeeldzinnen. De gevonden voorbeelden worden telkens getoond met 15 tegelijk. Het is niet zo, dat je in dit zoekdomein een bepaalde constructie kunt intikken en dan een lijstje met alle relevante voorbeeldzinnen te zien krijgt. Als je hier bijvoorbeeld *balansschikking* intikt, vind je dus niks. Wie

meer wil, kan beter gebruik maken van de inhoudsopgave, het grammaticaal register en het zoekdomein 'lopende tekst'. Als nu eens alle voorbeeldzinnen per hoofdstuk doorlopend genummerd werden, dan kon je bijvoorbeeld in hoofdstuk 9 alle 364 zinnen opklikken waarmee het Nederlandse voorzetselgebruik wordt geïllustreerd. Belangrijker echter dan een nummer vind ik dat aan de voorbeeldzinnen in de E-ANS een grammaticale codering zou moeten worden toegevoegd, zodat we dit domein ook kunnen doorzoeken op woordsoort, grammatische functie en constructietype. Helemaal mooi zou het zijn als daarbij dezelfde coderingsstandaard als van het Corpus Gesproken Nederlands (CGN) aangehouden zou worden, zodat we het voorbeeldmateriaal van deze twee bestanden straks kunnen vergelijken en eventuele witte plekken identificeren.

Heel goed is daarentegen dat dit zoekdomein toegang biedt tot de labels bij de voorbeeldzinnen. Bij het label *regionaal* vind je zo 112 documenten in de lopende tekst, plus 14 voorbeeldzinnen en 1 voorbeeldwoord. Door klikken brengt je dan bijvoorbeeld bij paragraaf 5.5.10 en het voorbeeld 'met de handen in de zak'. Met deze 127 vindplaatsen is het hierboven in paragraaf 6.2 gesignaleerde verlies aan informatie ten opzichte van de gedrukte ANS dus geheel ongedaan gemaakt. Nog sterker geldt dit voor het label *twijfelachtig*. In de gedrukte ANS bood deze ingang toegang tot een kleine tachtig plaatsen verspreid door het hele boek. Daarvan zijn er in het grammaticaal register van de E-ANS slechts zeven overgebleven, maar dit verlies aan informatie wordt gelukkig volledig gecompenseerd doordat de zoekmachine nu toegang biedt tot 83 keer *twijfelachtig* in de lopende tekst, plus 26 keer in de voorbeeldzinnen, in totaal 109 vindplaatsen, flink wat meer dus dan in het register van de gedrukte ANS.

De echte grote vooruitgang zit hier bij het label *uitgesloten*. In de gedrukte ANS verwees deze register-ingang naar slechts twee of drie vindplaatsen. De E-ANS heeft hier vele malen

meer te bieden. Zo vind je via dit zoekwoord in de lopende tekst niet minder dan 309 documenten, en daarnaast nog eens 55 voorbeeldzinnen, waaronder bijvoorbeeld **Hier zet men koffie en over de Leie* [27.5.1.], tezamen dus 364 vindplaatsen. Dit is pure winst, want alles wat de ANS *uitgesloten* noemt, in tekst en voorbeeldmateriaal, kan nu zo even bij elkaar gezet worden, terwijl je dit in de gedrukte versie bladzij voor bladzij bij elkaar moest zien te sprokkelen. Daarmee zijn we nu in staat om te toetsen of dit ook inderdaad de onveranderlijke, harde kern van de Nederlandse grammatica is. Meer in het algemeen kunnen we nu systematisch onderzoek ondernemen naar de juistheid van andere ANS-labels, zoals *informeel*, *gesproken* en *schrijftaal*. Juist op dit punt heeft de ANS tolerans een indrukwekkende descriptieve traditie opgebouwd, waarin regels en normen zowel als een enorm scala aan variatie, uitzonderingen en bijzonderheden behandeld worden, en de E-ANS brengt ons hier dus een flinke stap verder.

7.3 Zoekdomein 3: Lopende tekst

Via dit zoekdomein kom je uit bij de hoofdstuktitels. Pas na doorklikken kom je bij de voorbeelden zelf.

Als je hier *vooropplaatsing* intikt, vind je 16 documenten in de lopende tekst, de meeste in hfst. 21, maar ook nog een paar andere, te weten in hfst. 9, 18 en 24. En dat is winst, want deze laatste staan niet vermeld in het register. Onder *balansschikking* vind je 17 vindplaatsen in de lopende tekst. Ook dit is winst, want in het grammaticaal register levert *balansschikking* slechts twee vindplaatsen op.

Als je wilt zoeken naar adjectief-flexie, en je tikt *-e* in, dan vind je in dit zoekdomein niets. Evenzo als je zoekt op bijvoorbeeld *adjectiefflectie*, *adjectief op -e*, en *(in)flexie*. Maar als je zoekt onder *adjectief*, vind je opeens 203 documenten, die dan telkens per 15 getoond worden. En als je zoekt onder *verbogen/onverbogen adjectief*, vind je ook weer 203 documenten. Bij nadere beschouwing blijken echter alleen de eerste

drie daarvan werkelijk relevant te zijn. Dit is een gebrek aan precisie dat wel vaker voorkomt. Zoeken onder *concessieve bijzin* levert bijvoorbeeld 149 ingangen op, waarvan er slechts een paar echt relevant zijn; de meeste gaan over *bijzin* in het algemeen. Hetzelfde is het geval bij zoekwoorden als ‘concessief voegwoord’ en ‘concessieve bepaling’.

8 Beoordeling

De meerwaarde van de nieuwe E-ANS zit hem vooral in de sterk verbeterde toegankelijkheid. De E-ANS is gemakkelijk en snel te vinden via Google, en met zijn inhoudsopgave, twee registers en drie zoekdomeinen biedt hij meer toegangssystemen dan de gedrukte versie, al ontbreekt er nog een zoekfunctie op morfeemniveau. De paden die in de tekst zijn uitgezet, bieden meer in detail toegang tot de grammaticale beschrijving, en dit vergemakkelijkt allerlei nieuwe lijnen van onderzoek.

Een belangrijk praktisch punt is echter wel, dat je – om maximaal profijt te trekken van de E-ANS – beslist altijd alle verschillende zoeksystemen moet gebruiken om erachter te komen wat deze grammatica precies te bieden heeft. Hier valt m.i. een flinke verbetering te bereiken door de zoekfunctie, die nu alleen op de tekst en de voorbeelden werkt, ook toegang te geven tot de beide registers, de inhoudsopgave en de literatuur.

De nieuwe E-ANS is een belangrijke basisvoorziening, die mooi aansluit bij het geheel aan taaltechnologische voorzieningen waarmee de internet-neerlandistiek momenteel als een olievlek aan het uitdijen is. De E-ANS heeft al koppelingen naar de Tilburgse *Modern Grammar of Dutch* (MGD) en het Utrechtse project *SynCom*. Het zou goed zijn ook koppelingen aan te brengen naar het *Corpus Gesproken Nederlands* (CGN) [lands.let.kun.nl/cgn/home.htm], en naar het programma voor online-fonetiek PRAAT [www.fon.hum.uva.nl/praat]. En wat de Literatuur betreft, is een koppeling gewenst

naar de website met de honderd belangrijkste taalkundige artikelen van de twintigste eeuw [www.dnbl.org/taalkunde/artikelen], waar er heel wat bij zitten die in de ANS node worden gemist.

De E-ANS biedt een feedback-form waarmee gebruikers per e-mail hun reacties en commentaar aan de redactie kunnen sturen. Het zal mij benieuwen of de respons die de redactie binnenkrijgt, veel zal verschillen van wat er op de *Onze Taal*-website te vinden is, als je zoekt onder ‘Algemene Nederlandse Spraakkunst’.

Overzie ik nu het geheel, dan blijft er dus nog flink wat te wensen over. De verschillende kritische suggesties die ik hier heb gedaan, zullen naar ik hoop leiden tot een verbeterde versie (2.0), waarin nog meer paden en binnenweggetjes worden uitgezet door dit labyrint. Met dat al is mijn eindoordeel toch positief. Het is een grote stap voorwaarts dat we nu deze geëlektroniseerde ANS hebben, en ik ben vol ontzag voor het monnikenwerk dat deze digitalisering gekost moet hebben.

9 En verder

De ANS is nu dus geëlektroniseerd, maar inhoudelijk is er, zoals we zagen, niets veranderd. Er zijn geen nieuwe taalkundige inzichten of ontdekkingen verwerkt, en er is geen nadere toetsing of herziening ondernomen van het grammaticale regelsysteem. Dat wil zeggen: in feite maken we dus met deze standaardgrammatica nu al sinds 1997 pas op de plaats. Dit terwijl het taalkundig onderzoek niet stil staat en er ook meer dan genoeg te doen is. Het is van groot belang niet alleen dat de E-ANS nu verder verbeterd wordt, maar vooral ook dat hij gebruikt wordt voor verder onderzoek van de regels van het Nederlands. In dit verband wijs ik op de *Longman Grammar of Spoken and Written English* (1999), die met zijn zeer uitvoerige, op grootschalig corpus-onderzoek gebaseerde analyses van frequentie en acceptatie van constructies en patronen een nieuwe standaard heeft

gedefinieerd voor grammaticale beschrijving, waar wij voor het Nederlands voorlopig alleen nog maar van kunnen dromen. Maar juist nu dit in zicht begint te komen – bijvoorbeeld door koppeling van de E-ANS aan het Corpus Gesproken Nederlands – heeft de Nederlandse Taalunie besloten in de komende beleidsperiode geen verdere grammatica-projecten te entameren. Dus terwijl we al vijf jaar stilstaan, gaan we nu ook de komende vijf jaar nog eens pas op de plaats maken. Dit is volstrekt onverantwoord, en ik onderschrijf dan ook volledig de stellingname van de verzamelde hoogleraren Nederlandse taalkunde, die in hun pleidooi van april 2002 voor een KNAW-instituut voor de Nederlandse taal de grote urgentie hebben benadrukt van een behoorlijke wetenschappelijke infrastructuur voor de grammaticale beschrijving van het Nederlands.

Reinier Salverda

University College London
r.salverda@ucl.ac.uk

Bibliografie

- Biber, Douglas et al. (eds.) (1999).** *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Coppen, Peter-Arno & Walter Haeseryn (1998).** Elektronisering van de ANS. *Nederlandse taalkunde* 3, 291-297 [www.nederlandistik.fu-berlin/digitaal/digitaal-03.htm]
- Neijt, Anneke et al. (2002, ongepubl.).** *Naar een Instituut voor de Nederlandse taal*. Notitie van de hoogleraren Nederlandse taalkunde voor de KNAW.
- Salverda, Reinier (1998).** De nieuwe ANS. *Neerlandica Extra Muros* 36, 1-10.
- Vriend, Folkert de (1999).** *Naar een elektronische ANS. Vooronderzoek naar ergonomische aspecten en implementatie*. Doktoraalscriptie KU Nijmegen.

Forum

Nooit het laatste woord

EEN INTERVIEW MET HENK VERKUYL

Op 13 juni 2003 hield prof.dr. H.J. Verkuyl zijn afscheidsrede, getiteld 'Woorden, woorden, woorden'. Hoewel deze titel maant tot voorzichtigheid, lijkt een interview met de jonge emeritus wel op zijn plaats. Henk Verkuyl is immers als voorzitter van de redactieraad niet alleen de 'godfather' van dit tijdschrift, hij heeft bij de radicale gedaanteverandering die de taalkunde in Nederland onderging in de tweede helft van de vorige eeuw vooraan gestaan – als student en medewerker aan de Universiteit van Amsterdam, als lector en hoogleraar aan de Universiteit Utrecht. Norbert Corver, Mieke Trommelen en Fred Weerman spraken met hem: 'Daar ben ik altijd gevoelig voor: dat wij nooit het laatste woord hebben'.*

Toen je bent gaan studeren heb je gekozen voor Nederlands. Waarom ben je tot die keuze gekomen?

Omdat ik de taalkunde in wilde ben ik Nederlands gaan studeren: ik vond grammatica zo mooi. Dat kwam door een leraar op de kweekschool, waar ik vanaf het gymnasium naartoe ben gegaan. Die leraar was fantastisch in grammatica en kon daar heel goed over vertellen. Ik vond die zinsontleding hartstikke leuk en wilde toch het onderwijs niet in.

Had hij het ook over betekenis?

Dat weet ik niet helemaal precies meer, het was het gecombineerde pakket. Alles zat erop en eraan, maar vooral zinsbouw, ontleden, en het begrijpen van ambiguïteiten werden besproken. Daardoor ben ik Nederlands gaan studeren. Ik was ook een tijdje van plan om psychologie te gaan doen, de functioneleer met name, maar toen heb ik uiteindelijk toch Nederlands gedaan omdat ik de taalkant toch iets interessanter

vond. De meeste studenten gingen natuurlijk studeren vanwege de literatuur. Ik kwam uit het dorp van Adriaan Roland Holst, dus ik kende een heleboel gedichten uit mijn hoofd, en ik had ook wel een sterke literaire belangstelling voor Ter Braak, Marsman, Du Perron en Vestdijk en de Tachtigers. Toch heb ik altijd mijn kaarten gezet op de taalkunde. De foneticus Ab van Katwijk, inmiddels overleden, Wouter Voskuilen, maar met name Remmert Kraak, waren mijn leermeesters.

Kun je vertellen waar je doctoraalscriptie over ging?

Over aspect. Dat was toen dus al aspect! Samen met Jan Luif werd ik door Kraak op een onderzoek gezet naar aanleiding van een artikel dat Henk Schultink over *her* had geschreven. Wij gingen zoeken naar de perfectiverende werking van *her*, en kwamen terecht in het Middenlands. We hebben toen van prefixen als *be-*, *ver-*, *ont-* een grote database gemaakt en op basis daarvan heb ik die scriptie geschreven. Voor een deel was het een historische scriptie, maar er zat ook veel Reichenbach in, en Bull. Ik was inmiddels betoverd geraakt door de mathematische logica. Ik had dat als bijvak, dus ik vond het heel leuk om dat te gaan toepassen, onder de vermanende woorden van Reichling dat ik niet te veel formules in mijn scriptie moest stoppen.

'Ik heb altijd een soort eerbied opgebracht voor vroegere inzichten'

Je hebt les gehad van Reichling, is hij degene die jou naar de semantiek heeft getrokken?

Nee, niet in de eerste plaats, dit ondanks zijn colleges over semantiek. Mijn semantische belang-

stelling is toch vooral door de logica ontstaan, door werk van Russell, Carnap en Quine, en anderen. Tarski kwam wel eens in Amsterdam, en ook Bar-Hillel. Frits Staal en Else Barth hebben me eigenlijk beslissend die belangstelling voor logica en betekenis bijgebracht, hoewel ik nu Staal in commentaar op zijn stukken af en toe moet vermanen dat hij teveel op de Chomsky-aanse toer is en dat hij toch ook een beetje op het lexicon moet letten als relevant voor hoe zinnen in elkaar zitten. Maar mijn semantische belangstelling komt dus eigenlijk voort uit die filosofisch-logische traditie, waar Chomsky natuurlijk zelf ook in zit. Bij de ingang van Chomsky's kamer hing toen ik er was niet voor niets een groot portret van Bertrand Russell.

Je bent eigenlijk via de syntaxis naar de semantiek gegaan, nadat je belangstelling door de traditionele taalkunde was aangewakkerd. Zijn er aspecten van die traditionele benadering in jouw aandachtsgebied gebleven?

Wat ik daaraan heb overgehouden is belangstelling voor de theorievorming in vroegere stadia, de geschiedenis van de taalkunde. Het waren niet de achterlijkste mensen die in de negentiende eeuw met elkaar in debat waren. Als je hun werk goed leest dan zie je dat er heel goede ideeën in zitten. Daar heb ik mijn latere idee ook op gegrond dat Te Winkel op het gebied van tempus eigenlijk veel meer in huis had dan Reichenbach, terwijl ze met hetzelfde type denkbeeld in de weer zijn, namelijk een systeem met indexpunten. Geschiedenis van de traditionele grammatica vond ik altijd al leuk. Je ziet dat er een lange lijn loopt van inzichten die je zelfs bijna steeds terug kunt brengen tot Aristoteles. Daar ben ik altijd gevoelig voor: dat wij nooit het laatste woord hebben, dat er al heel veel eerder is gezegd dat de moeite waard is en niet zomaar weggedaan moet worden. Ik heb altijd een soort erfbied opgebracht voor vroegere inzichten. Vandaar ook dat boekje *De schouders waarop wij staan* uit 1996.

In die vroegere jaren heb je ook aan de wieg gestaan van de generatieve taalkunde in Nederland. Uit je opmerkingen van zojuist kun je opmaken dat je een ambivalente houding ten opzichte van die generatieve taalkunde hebt. Kun je schetsen hoe je positie tegenover die Chomskyaanse taalkunde zich ontwikkeld heeft?

Ik voel mij volop een generatief taalkundige. Alleen, als je het vergelijkt met het Christendom, dan ben ik een behoorlijk liberale Christen, en niet een orthodoxe. Ik hou niet van orthodoxie, daar ben ik veel te recalcitrant voor. En ondanks mijn bewondering voor Chomsky heb ik wel kritiek op bepaalde aannames van hem. Die zijn ingegeven door zijn strikt bewijstheoretische houding. Dit perspectief waarin men zich primair richt op de vormkant, is ook deel van de traditie waarover we het hadden. Maar in diezelfde traditie is altijd erg veel ruimte opengelaten voor de modeltheorie waarin de relatie tussen taal en domein van toepassing systematisch bestudeerd kan worden. Grosso modo wordt de modeltheorie wel enigszins toegelaten in het officiële minimalistische kader, maar het gebeurt sluipend en als ik het goed heb tegen de zin van de Grote Meester in. Ik vind het jammer dat het onbekommerd naast elkaar voortbestaan van twee vruchtbaar gebleken invalshoeken in het generatieve kader erg lastig is gebleken doordat Chomsky zo streng optrad tegen het modeltheoretische perspectief, terwijl dat nu juist tot zulke successen heeft geleid in de formele semantiek.

Wat zijn dan de normen en waarden van de generatieve taalkunde die je wel aanspreken? Waarom vond je het een vooruitgang ten opzichte van de traditionele grammatica?

De generatieve grammatica was natuurlijk prachtig vanwege het regelbegrip en de structuur, de modellering ervan. Tot en met *Aspects* was ik volop in de running. We hebben de pech

gehad in Nederland dat we zo ver van het MIT, het hoofdkwartier, zaten. Daardoor moest je eigenlijk drijven op je eigen voorkeur en je eigen inschatting van bepaalde kwesties die speelden. Iemand als Jackendoff liep eigenlijk langs dezelfde Gruberiaans-localistische lijn als ik, maar omdat hij dichter bij Chomsky zat kon hij duidelijker de voor- en nadelen zien van wat er speelde. Hij is toen aan de interpretatieve kant gebleven, maar hij heeft wel gewoon zijn localistische programma verder afgewikkeld. Er is in dat domein niet echt veel verschil tussen zijn benadering en die van mij, behalve dan dat hij in zijn conceptuele semantiek wat informeler werkte en dus ook veel meer in discussie is gebleven met de syntaxis van Chomsky. Het verschil is ook: hij stopt meer wereldkennis in zijn woorden, terwijl ik daarin nogal zuinig ben omdat ik meer in kwantificatie geïnteresseerd ben. Wim Klooster en Pieter Seuren waren de echte generatieve semantici van die tijd. In mijn proefschrift staat al te lezen: wat ik nu doe met aspect, met die categoriale knopen, kan ik ook heel goed met features, dat maakt niet zoveel uit, maar laat ik het nou maar gewoon zo doen, want dat heeft ook wel iets leuks en je kunt polycategoriaal meer structuur aanbrenge(n) in de plaatsing van informatie in zo'n woordgroepstructuur. Dus ik heb een pragmatische lijn gevolgd, en pas later heb ik begrepen dat ik door de aard van het verschijnsel dat mij boeide, namelijk de temporele structuur, toch meer aan de semantische kant moest gaan zitten, en wel omdat ik veel meer te maken had met structuren in de werkelijkheid die afgebeeld worden op dat wat wij als informatie coderen in zinnen. Of andersom: De directe relatie tussen temporele structuur en bepaalde informatie-eenheden in zinnen kan ik beter beschrijven via die directe lijn van interpretatie dan via de omweg van syntaxis, want met verplaatsingen in de syntaxis kon ik bijvoorbeeld niets, zeker niet in die tijd: ik zat tenslotte te kijken in de interne organisatie van een NP en in die van een werkwoord. Je zag ook dat de hele syntaxis

daar niet op gericht was. Het heeft tot de jaren negentig, eind tachtig geduurd – Tenny was één van de eersten op het MIT – voordat men oog kreeg voor die aspectuele verschijnselen. Dat heeft dus een hele tijd geduurd, en al die tijd heb ik kunnen gebruiken om dat verschijnsel te bestuderen aan de hand van mijn generatieve basis en mijn modeltheoretische inslag, waarbij ik natuurlijk, door gebrek aan instrumentarium aangereikt door de generatieve syntaxis veel meer categoriaal en logisch-semantisch ben gaan denken omdat daar een veel natuurlijker syntactisch hulpmiddel is, namelijk functie-applicatie.

‘Semantiek vormt voor mij ook een onderdeel van de grammatica om dingen op te schonen’

Door veel taalkundigen zal het mentalisme genoemd worden als centraal in de generatieve normen en waarden. Het valt ons op dat je niet komt met het verhaal over het aangeboren taalvermogen, maar eigenlijk een nogal utilitaristisch standpunt inneemt. De meer formele benadering van de generatieve taalkunde kwam je wel goed uit.

Ik vind dat generatieve grammatica een onderdeel vormt van een bredere ontwikkeling, en die bredere ontwikkeling is dus de mathematisch-filosofische logica als geestelijke stroming in de westerse kennistheorie, vanaf de negentiende eeuw. Russell en andere belangrijke filosofen maakten daar deel van uit, en daar is ook de generatieve grammatica een deel van. Als zodanig zijn er binnen die brede traditie alternatieven voor bepaalde aspecten. Zo heb ik het altijd gezien. Dus ik acht de categoriale grammatica — zij heeft een paar nadelen, de ingewikkeldheid van die formules bijvoorbeeld — wezenlijk van hetzelfde laken een pak. Het is overigens vervelend dat je het woord *cognitief* bijna niet kunt gebruiken zonder te denken dat je tot de club cognitieve grammatici behoort, en daar behoort ik absoluut niet toe. Ik moet daar

niets van hebben. Ik ken wel een belangrijke rol toe aan de cognitie, en daar komen taalvermogen en mentalisme uiteraard bij kijken. Ik vind dat de syntaxis daar een heel belangrijke rol speelt, als autonoom systeem, maar ik vind dat dat niet het hele verhaal kan zijn. Ik vind dat er ook interpretatieve principes zijn op grond van onze ervaring in de omgang met de werkelijkheid zoals we die beleven. Vanuit de cognitieve optiek ben ik geïnteresseerd in wat behoort tot de linguïstische informatie en wat behoort tot de niet-linguïstische informatie, kennis van de wereld die we op een of andere zintuiglijke wijze krijgen. Ik vind dat de syntaxis iets te veel het gevaar loopt dat men vanzelfsprekend allerlei informatie vindt behoren tot ons linguïstische systeem die in feite behoort tot andere cognitieve systemen. Ik ben wat dat betreft aan de zuinige kant. Semantiek vormt voor mij ook een onderdeel van de grammatica om dingen op te schonen. Door teveel als syntactische informatie te beschouwen vind ik dat je het systeem overbelast. Je moet er wat uitgooien, en je moet rekening houden met cognitieve principes die een rol spelen in de manier waarop wij informatie verwerken.

Wat dat betreft vond ik dat laatste boek van Jackendoff erg goed, *Foundations of Language*, in tegenstelling tot eerdere pogingen van hem om dat probleem te pakken te krijgen. In *Foundations* bestrijdt hij op een heel evenwichtige manier het syntactocentrische in de Chomsky-aanse traditie. Volgens hem is het natuurlijk van belang dat er een syntactisch systeem is, maar veel meer dan Chomsky dat vindt, werken bij hem ook andere computationele systemen mee. Je moet dus geïnteresseerd zijn in de manier waarop de *trade-off* tussen die twee systemen een plaats krijgt.

Maar wat heb je nou tegen cognitieve taalkunde?

Ten eerste hebben ze het label 'cognitief' gestolen, en door dat vervelende Amerikaanse gedoe dat ze allemaal hun eigen winkeltje beginnen.

Wat ik niet fraai vind is dat ze door die naamkeuze de cruciale rol die Chomsky heeft gespeeld in het ontstaan van de cognitieve wetenschappen (soms bewust) proberen te verdoezelen. Door een soort tegenstelling te scheppen waardoor andere taalkundigen niet-cognitief zouden kunnen zijn. Ten tweede spreekt het functionele me niet echt aan. Ik wil functionaliteit wel erkennen als een ordenend principe, maar zo laat mogelijk, als het niet anders kan. Wat dat betreft ben ik toch wel aan de vormkant, ik wil wel functionaliteit maar dan als een zwakgebod, bij wijze van spreken. De onderzoeksstrategie van Chomsky vind ik wat dat betreft superieur, met al zijn nadelen.

Is semantiek universeel volgens jou?

Dat is moeilijk om zo te zeggen. Wat je zou kunnen zeggen is dat de relatie tussen taal en domeinen, doordat wij cognitief op dezelfde wijze in elkaar zitten, een zekere invariantie heeft als je personen gaat vergelijken. Dus je moet aannemen dat ik met mijn cognitieve apparatuur via vertaling kan praten met iemand uit Rusland die ook zo is uitgerust als ik, en dat we de mogelijkheid hebben om over bepaalde domeinen te praten en om dat zo in te richten dat we het idee hebben dat we het eigenlijk over hetzelfde hebben. Dat is natuurlijk wel even schikken en plooiën, maar in principe kun je die toestand wel bereiken, waarin we redelijk gelijke waarden geven aan de interpretatiefuncties. Daarmee zeg ik dat een deel van de ontologische invariantie los is van taal. Die invariantie is er doordat wij als biologische wezens zo en zo in elkaar zitten. Taal speelt daar op een of andere manier op in en brengt ons in contact met niet-talige kennis die door onze biologische hardware wel een zekere universele organisatie zal hebben. Wat dat betreft hoef je ook niet bang te zijn voor Whorf als je vanuit de taalkant vertrekt. Als je een soort taakverdelingsperspectief inneemt, dan is de semantiek heel bescheiden de bediende van de

syntaxis, want de semantiek kan dan zeggen: ‘Kijk, hier in deze taal hebben we een bepaalde zinsbouw waarmee een bepaald cognitief patroon kan worden geassocieerd, nu gaan we eens kijken hoe dat in de syntaxis van die verschillende talen tot uitdrukking komt, en of bepaalde verschijnselen verklaard kunnen worden, als je een semantische constante neemt voor die talen’. Ik doel hier natuurlijk concreet op aspectinformatie die in de ene taal geheel via de syntaxis wordt gecodeerd en in andere talen via de morfologie of via gemengde strategieën.

‘Nederlandse taalkunde, als onderneming, moet je niet opgeven ter wille van de algemene taalwetenschap’

In hoeverre vind je jezelf nou een neerlandicus?

De lijn van de traditionele grammatica heb ik niet voortgezet, wat Wim Klooster bijvoorbeeld wel gedaan heeft in zijn recente boek, de alleslijn zeg maar. Ik heb bijvoorbeeld niet bijgedragen aan de discussie over de soorten adverbiale bepalingen in het Nederlands, wel de semantiek van een paar ervan, dat wel. Het onderscheid tussen relationerend en situerend bij temporele adverbialen is van mij afkomstig, maar dat is in feite een semantisch onderscheid. Dat adverbiale bepalingen die hun voorzetsel niet hoeven te geven stelt tegenover adverbiale bepalingen die dat wel moeten doen omdat de laatste een complexe relatie uitdrukken en te weinig referentiële kracht hebben. Het is een interessant onderscheid, maar meer heb ik eigenlijk niet bijgedragen aan die ANS-traditie of het zou het performatieve *van* moeten zijn. Ik heb mij meer op de lexicologie en de lexicografie georiënteerd. Ik heb een Nederlandse lijn ontwikkeld, over het lexicon. Door mijn geheime leven in een uithoek van de taalkunde, het puzzelen, had ik uiteraard wel wat extra aandacht voor de vraag hoe woordenboeken in elkaar zitten. Aan het eind van de jaren zeventig werden Wim Klooster, Riemer Reinsma, Frans Daems en ik

gevraagd om een woordenboek te maken, dus toen zijn we er echt ingedoken, dat vond ik ook wel leuk. Het is mislukt doordat Bestek '81 kwam. De uitgeverijen verkochten geen encyclopedie meer want de economie ging toen heel slecht. Ze hebben het project stopgezet toen het draaiboek al klaar was; we waren al bezig. Ik heb er in de jaren tachtig wel af en toe een artikel of een lezing aan gewijd, en in de jaren negentig ben ik er echt ingedoken, toen ik Van Dale 12 moest bespreken. Dat heeft me echt aan het denken gezet. Ik vind het heel leuk om over woordenboeken na te denken, het is heel fascinerend, vooral door de recente literatuur over conceptvorming. Mijn afscheidsrede gaat ook over woorden, over lexicale semantiek.

Zie je nog een taak voor de neerlandicus, of moet je nu algemene taalwetenschapper zijn?

Nederlandse taalkunde, als onderneming, moet je niet opgeven ter wille van de algemene taalwetenschap. Niet omdat de parochies zo sterk zijn, maar de Nederlandse taalkunde als discipline heeft een taak, in de lexicografie bijvoorbeeld, een belangrijke sector. Zij heeft ook als taak het beheren van het grammaticale erfgoed. Dat zijn de taken die je niet vanuit een algemene taalwetenschappelijke kant moet en kunt uitvoeren. Je moet ook voldoende bekommernis hebben om een bepaalde traditie in de landstaal door te zetten. Dit houdt in dat de neerlandici ‘double-duty’ doen; ze moeten namelijk in het Engels publiceren en in het Nederlands, want in Nederland moet je als neerlandicus toch zichtbaar zijn. Dat heeft mij altijd wel achtervolgd. Mijn carrière was waarschijnlijk anders verlopen als ik niet bij Nederlands had gezeten. Ik vind daarom vanuit mijn positie bij Nederlands ook een tijdschrift als *Nederlandse Taalkunde* toch een heel belangrijk platform. De kwaliteitsbewaking daarvan is zo scherp dat een goedgekeurd artikel ruimschoots voldoet aan internationale maatstaven. Het blad is ook opgezet vanuit die gedachte. Mis-

schien is het toch wel goed dat nog eens te zeggen, ook tegen de universitaire bestuurders.

Zie jij een legitimatie van het voortbestaan van de Nederlandse taalkunde in meer externe factoren, bijvoorbeeld het onderwijs? Wat is de plek van het vakgebied taalkunde in Nederland? Denk je dat je via de Nederlandse taalkunde daar een betere marketing voor hebt dan via de algemene taalwetenschap?

Nou kijk, er is een rücksichtslos scenario, en er is een wat langere langere-termijnsce­nario. Ik weet eigenlijk niet voor welk ik het meest voel. Rüksichtslos is om te zeggen: taalkunde hoort eigenlijk niet in de letterenfaculteit, het is een formele wetenschap, dus die hoort ergens anders, bijvoorbeeld bij de bèta's of de cognitiewetenschappen. Dan weet je zeker dat het aantal beoefenaren terugloopt en het type student dat je bereikt, wat verandert, wat je hier in Utrecht ziet in gemeenschappelijke programma's met studenten Cognitief Artificiële Intelligentie. Dat betekent dat je binnen een aantal generaties niet meer echte grammatica's hebt, behalve dan nog die welke in het kader van 'zo was het vroeger' worden naverteld. Ik weet niet wat de prijs is die we daarvoor zouden betalen, of het Nederlands zelf dan verdwijnt of niet, en of iemand er iets van zou merken dat er geen taalkunde meer in de letterenfaculteit zou zijn. Ik weet het niet. Het heeft eerlijk gezegd een aantrekkelijke kant, want het betekent eigenlijk erkenning voor ons soort wetenschap door de bèta/hardegammahoek. Aan de andere kant vind ik dat je het toch niet helemaal kunt overlaten aan mensen buiten letteren. Om maar iets te noemen, het hele woordenboekenwezen geef je daarmee uit handen. Dat betekent dus dat je die mensen uit die hoek vervreemdt van de taalkunde, terwijl het op dit ogenblik juist zo is dat in toenemende mate de taalkunde een rol begint te spelen in die lexicografie. Dat vind ik een mooie ontwikkeling, waarvoor adequate kennis nodig is die je opdoet aan de universiteit. Dus je zorgt dat daar een studie voor is die

in het Nederlands gaat over het Nederlands, waardoor mensen na een goede opleiding goede dingen kunnen maken. En er is nog iets: het is nog steeds wel zo dat mensen die letteren gaan studeren een beter taalkundig observatievermogen hebben dan anderen die via de bèta- of gammahoek binnenkomen. Het is ook erg jammer om die mogelijkheid om goed met taal om te gaan te verspelen.

Het middelbaar onderwijs is in dat opzicht een ander verhaal, omdat het onderwijs natuurlijk in heel verkeerde handen terecht is gekomen. Het is een schande dat taalkunde uit het middelbaar onderwijs verdwenen is door een coup van een aantal dwazen. Als dat hersteld zou worden, dan zou je natuurlijk weer een natuurlijke aansluiting kunnen krijgen, en dan zou het te hopen zijn dat dat wat nu taalbeheersing en taalkunde heet, veel meer vereend optrekt en goed met elkaar samenwerkt op het gebied van woord, zin en tekst. Dat zou een veel natuurlijker eenheid opleveren dan nu het geval is. Als je die strategie zou volgen, verruim je het begrip taalkunde tot taalbeheersing én taalkunde, en dan is het wel degelijk zinnig om daar een Nederlandse invulling aan te geven.

Wat is de tendens volgens jou op dit moment? Bete­kent dit een ingrijpende koerscorrectie?

Ik weet niet wat ik kan verwachten. Het hangt af van de hoopvolheid waarmee je de wereld bekijkt. Soms denk ik dat een deel van de taalwetenschap misschien die overstap zal moeten maken en terecht komen in de cognitieve kant, in een andere faculteit, maar ik vind dat heel lastig, ik word verscheurd wat dat betreft. Als dat gebeurt dan isoleer je natuurlijk toch weer een deel en dan blijven de minkukels bij wijze van spreken bij Nederlands hangen, althans dat zal dan vanuit de andere hoek worden gezegd. En financieel zal het ook op die manier worden afgerekend. Dat moet je voorkomen.

‘Wat ik ook een hele gunstige ontwikkeling vind is het huidige aio-systeem’

Dat brengt ons bij de infrastructuur van de taalkunde. Niet alleen inhoudelijk, ook organisatorisch gezien heb je een nogal revolutionaire tijd meegeemaakt. Er is het nodige veranderd, en daar ben je steeds bij betrokken geweest. Kun je daar terugblikkend nog wat over zeggen?

Onlangs, in Parijs, sprak ik iemand die zei: “Ja, dat Nederland is zo’n taalkundig paradijs, daar komt zoveel taalkunde uit voort”. Dat moet je natuurlijk niet laten horen aan de minister, want die slaat dan aan het bezuinigen, maar het is wel een gegeven, en dat is toch ontstaan in de jaren zestig en zeventig.

Hoe komt het dat de taalkundigen heel duidelijk voorop liepen in de faculteit der letteren?

Dat is ontstaan door de generatie van Toon Cohen, Henk Schultink. Die twee zijn heel cruciaal geweest, Pim Levelt zat er toen ook al bij, en Hans Smits van NWO (Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek). Hans Smits had op de agenda staan dat wij ons moesten modelleren op een andere wijze dan gebruikelijk was in de letteren. Er is toen een grote schoonmaak geweest doordat men de Stichting Taalwetenschap oprichtte. Een aantal mensen wilde dat er een landelijk platform kwam waar men de gemeenschappelijke belangen kon bundelen. Er is even discussie geweest over de wijze waarop, en toen hebben Simon Dik en ik nog een blauwdruk gemaakt, die werd weggemaaid door Toon Cohen en Sieb Nooteboom want die wilden vanuit hun IPO-ervaring (IPO: het Instituut voor Perceptie Onderzoek in Eindhoven) veel meer een bèta-achtig model implementeren, gewoon een kleine club die heel streng is en van daaruit ga je je uitbreiden. Okay, dat was een heftig debat en toen vonden ze mij zo lastig dat ze mij voorzitter maakten van de Werkgemeenschap Syntaxis. Toen moest

ik wel meedoen en dat heb ik dus ook gedaan. Achteraf vind ik dat ze gelijk hadden met die strategie van klein beginnen en dan een code vastleggen en van daaruit de uitbreiding vorm geven, ook al heeft het ook nadelen. Het alternatief is, zoals de historici deden, gewoon een kaartenbak en daar zet je iedereen in, en dan duurt het een tijd voordat echt kwaliteit boven kan komen, want men spaart elkaar. Bij de taalkundigen werd gewoon de code geïntroduceerd van hardop zeggen wat je van iets vindt, en wat je van de kwaliteit vindt, en dat was een verademing voor heel veel mensen. Felle discussies en toch redelijk bevriend blijven met elkaar. Dat was de opdracht, en dat is heel goed gelukt, al zeggen letterkundigen altijd dat wij ruziemakers zijn, maar het is gek genoeg de oude club van Uhlenbeck en Ebeling en later ook Kortlandt die die ruzies heeft doorgezet binnen de taalkunde. Het waren dus ruzies van de machthebbers van voor de omwenteling. Zij konden zich onttrekken aan het systeem en via de KNAW konden zij die ruzies blijven voortzetten, tot schade van de taalkunde overigens.

Maar dan hebben we het over ontwikkelingen rond NWO, maar de infrastructuur is natuurlijk ook ontstaan door de oprichting van een landelijke onderzoeksschool op het gebied van de taalwetenschap.

Ik vind het een rijk bezit dat wij zoiets als LOT (Landelijke Onderzoeksschool Taalwetenschap) hebben, een organisatie die het mogelijk maakt om geld in kennis om te zetten. Dat is een vrucht van ontwikkelingen waar we het zo-even over hadden en die zijn ingezet begin jaren zeventig. Wat ik ook een hele gunstige ontwikkeling vind is het huidige aio-systeem, het promovendusstelsel, omdat dat toch wel een prettige manier is van werken met elkaar. De verschooning is de prijs die je ervoor betaalt, maar dat is helemaal niet zo’n hoge prijs, want die oude situatie met die alleen werkende individuen was ook niet goed. Het duurde einde-

loos lang voor iemand gepromoveerd was, meestal ten koste van een huwelijk, of zo. Ook de concurrentiepositie is daardoor verbeterd, want als je veel promovendi hebt, zien Colleges van Bestuur dat ook wel. Als dan die promoties verzilverd worden doordat de promovendi goed terecht komen, dan is dat is natuurlijk ook wel heel aardig.

Er is wel gezegd dat die proefschriften van aio's van mindere kwaliteit zouden zijn dan de proefschriften van de generatie ervoor. De levenswerkproefschriften versus de aio-proefschriften van de laatste tien jaar.

Daar geloof ik niets van. Je moet naar de toppers kijken en naar de gemiddelden. Ik denk dat er tegenwoordig ook toppers zijn van hetzelfde kaliber als toen. En van de gemiddelden, instinctief zou ik zeggen: "Nee, er is niet zo'n groot verschil." Ik vind het een moeilijke vraag.

Okay, maar dan is er dus wel een verschil, want de gemiddelden van nu zijn gemiddeld omdat ze zo ontzettend doodgecoached zijn. Die gemiddelden van toen moesten het toch meer op eigen krachten doen.

Ja, dus de individuele prestatie was groter. Voor degene die het toen deed, was het veel moeilijker. Maar de kwaliteit van de proefschriften is vergelijkbaar.

Je schrijft veel mee, als promotor, meer dan vroeger.

Dat is waar, althans in sommige gevallen, maar is dat ook erg? Je helpt iemand door die persoon in de praktijk van het schrijven in jouw keuken te laten kijken.

Als je dat niet deed, dan zouden die proefschriften er wellicht slechter uitkomen.

Ja, maar dat is omdat je in vier jaar niet kunt doen wat iemand in zes jaar doet.

Kan de aio die uitstroomt goed op eigen benen staan volgens jou? Kan hij bijvoorbeeld een goed postdoc-project op eigen kracht doen, en dan zelf een aio op sleeptouw meenemen?

Ik ben geneigd te denken dat dat niet helemaal het geval is. Dan zou je toch nog even een tijdje een super-supervisor moeten hebben, die het even bekijkt; je bent toch onervaren. Maar dat komt ook doordat die mensen van vroeger vaak een betrekking hadden, en daaraan ontleenden ze de ervaringen om zelfstandig te opereren en te werken. Dat is natuurlijk toch wel waardoor het ook niet oneervol is om van de nu uitgestroomde aio's te zeggen dat ze nog wat begeleiding nodig hebben, want ze zijn heel eenzijdig opgevoed. Al die tijd hebben ze geen of heel weinig colleges gegeven. Ze hebben overigens wel meer ervaring met teamwerk, het laten lezen en becommentariëren en hun weg vinden.

Dus grosso modo ben je over het aio-systeem tevreden.

Ja, die mensen zijn over het algemeen ook veel jonger dan die van vroeger, dus dat ze nog een extra leertijdje nodig hebben, dat vind ik helemaal niet zo gek. Die komen wel goed terecht. Dat deel van het onderwijs vind ik prima.

'Wij werden opgevoed met het idee: als je iets niet weet, ben je een stommerd'

We hebben het nu gehad over het aio-onderwijs, maar nu over het onderwijs in de periode daarvoor. Laten we maar zeggen het ouderwetse doctoraal, of nu de BaMa (Bachelor-Master). Want dat laatste is toch ook een ingrijpende verandering. Hoe kijk je daar tegenaan?

In de loop van de tijd hebben we de verkorting van 6 naar 5 naar 4 jaar doorgemaakt. De eeuwige student is verdwenen. De rendementen zijn enorm verbeterd ten opzichte van het ver-

leden. Ik zit op dit moment studentennota's na te kijken en die zijn toch verdomd goed, qua stijl en manier van uitdrukken, dat zit heel goed in elkaar. Tot mijn verbazing. Dus blijkbaar zit er wel in hun vooropleiding op de middelbare school iets dat redelijk vertrouwenwekkend is. In de langere studietijd vroeger was het mogelijk om studenten heel veel taalkunde te geven. Studenten werden dan in het diepe gegooid door ze te laten aansluiten bij bestaande werkgroepen, en na een paar keer konden ze dan toch wel gewoon meekomen. Jarenlang – ik spreek nu over de beginjaren tachtig – werkte dat systeem heel leuk. Studenten leken toen meer voor de kennis te gaan. De verkorting van de studieperiode is gepaard gegaan met een zekere verschooning, omdat er veel meer pakketjes moesten worden afgeleverd die puntenresultaten opleverden. Dat vind ik een gruwelijke ontwikkeling, dat studenten hun puntenaantal willen afwerken, veel meer dan dat ze inzicht willen verwerven in dat waar het om gaat. Wij werden opgevoed met het idee: als je iets niet weet, ben je een stommerd. Dan moet je maar zorgen dat je het weet, het is aan jou om dat te weten. Ergens in de jaren tachtig-negentig is die omslag gekomen dat je voor studenten stond te praten die zich absoluut niet schaamden als ze niet wisten wie Bertrand Russell was, of niet wisten dat de tachtigjarige oorlog dan en dan was. En er dan ook niet naar vroegen, maar dat het gewoon lieten zitten. Daar heb ik erg aan moeten wennen, maar goed, dan denk ik: “Ja, ik word ouder en dan krijg je dat soort gedachten. Dat soort gedachten zijn niet goed voor de ouder wordende mens, dus laat ik nu maar aannemen dat het zo hoort”. Toch vind ik het toch nog altijd heel jammer dat de studie zo is ingericht dat het om punten gaat. Misschien is dat typisch iets van een letterenfaculteit, want bij medicijnen, waar je voortdurend op het laboratorium moet zijn, ligt dat misschien heel anders, maar in onze sector van de universiteit is het voor de punten gaan wat doorgeslagen vind ik.

En de BaMa?

Tja, daar kan ik wel mee leven, maar ik heb wantrouwen ten aanzien van de bedoelingen ervan. Ik ben heel wantrouwend geworden ten opzichte van mijn hogergeplaatsten omdat die voortdurend de kans voorbij laten gaan om iets goed op te bouwen vanuit de ervaring, vanuit de expertise die beschikbaar is. Als zij zouden zeggen: “Okay, dit zijn de kaders en jullie kunnen dus hierin mensen opleiden”, ons dan daarna met rust zouden laten en ons een paar jaar zouden geven om dat gewoon goed te doen, zonder ons te overvallen met bezuinigingen of met restricties, ja, dan zou er echt iets tot stand kunnen komen vanuit de inhoud. Zolang dat niet gebeurt, mis je weer de zoveelste kans om het onderwijs echt goed te krijgen. Er zitten heel goede kanten aan de BaMa, maar dan moet je ook zorgen dat het onderwijs geïntensiveerd kán worden, dat er voldoende middelen zijn om dat goed te doen, dat er voldoende personeel is. Dan zou het ook prima kunnen gaan. Met zo'n filosofie kun je ook als linguïstiek heel goed overleven, als je tenminste mooie programma's weet te maken.

‘De taalkunde moet echt een onderdeel gaan vormen van een groter geheel’

De toekomst: Hoe zie jij de semantiek en de taalkunde zich de komende tien, twintig jaar ontwikkelen?

Ik sluit me aan bij wat Jackendoff daarover opmerkt. Die zei dat het verontrustend is dat de taalkunde zich zo buitenspel heeft gezet in het koor van de wetenschappen. Op de een of andere manier zijn we er niet in geslaagd het publiek mee te krijgen. Goddank zitten we in ruime zin natuurlijk wel in het hersenonderzoek, via de cognitie, maar je merkt bijvoorbeeld bij studenten Kunstmatige Intelligentie dat zij niet de natuurlijke neiging hebben om de taalkunde op te zoeken als een geruststellende interessante wetenschap waar ze het van moe-

ten hebben. De huidige richting die is ingeslagen naar de cognitieve wetenschappen en naar het hersenonderzoek en de vraag hoe het komt dat wij taal hanteren zoals we dat doen – wat gebeurt er als we spreken en wat gebeurt er als we luisteren, hoe doen we dat, hoe verwerken we die informatie, hoe gaan wij om met taalvariatie – dat vind ik een zinnige richting. Vooral vanuit het perspectief van Chomsky in de jaren '50. Die stelde dat soort vragen en ik denk dat het daardoor een tijd lang heel goed gegaan is. Ik denk alleen dat de taalwetenschap zich onnodig buitenspel heeft gezet door de taalkundige oorlogen die gevoerd zijn in Amerika en door het slechte contact met de psychologie vanaf eind jaren zestig. De psychologen hebben zich een tijdlang afgewend, en dat is heel schadelijk geweest voor het gevoel van een gezamenlijke onderneming. Pas in de laatste tijd keert dat weer wat terug, dus wat dat betreft zie ik wel hoopvolle lijnen getrokken worden.

Wat betreft de semantiek denk ik dat we door de ontwikkelingen van de computationele technieken heel veel nieuwe inzichten zullen krijgen over allerlei processen die plaatsvinden, dus die kant van de taalkunde vind ik eigenlijk ook wel heel geruststellend: verbeterd corpusonderzoek, gesproken en geschreven, computationele technieken toegepast ook op de morfologie, de fonologie en fonetiek. Dat zijn belangrijke ontwikkelingen door de toegenomen mogelijkheden om heel precies de relatie tussen vorm en betekenis in kaart te brengen, maar belangrijk is te zien dat dit soort zaken ook kunnen worden aangestuurd door niet-taalkundige disciplines binnen de cognitieve wetenschappen, zoals informatica, artificiële intelligentie en dergelijke. De taalkunde moet echt een onderdeel gaan vormen van een groter geheel waarin een conceptueel-semantisch perspectief veilig is gesteld.

De neerlandistiek, waar we het al over gehad hebben, heeft natuurlijk een maatschappelijke component die nodig is om mensen op

te leiden zodat bijvoorbeeld de lexicografie en lexicologie kunnen worden onderhouden. Hopelijk gaat zich dat ook weer uitstrekken tot het opleiden in het geven van onderwijs, maar ook dat is meer een sociale onderneming dan een strikt inhoudelijk gestuurde.

Wat kunnen we van jou persoonlijk in de toekomst nog verwachten, op taalkundig gebied, of op gebieden waarvoor je tot nu toe nooit tijd gehad hebt?

Op het gebied van de wetenschap ga ik allerlei dingen afmaken die er nog liggen. Dat zijn er nogal wat, eerlijk gezegd. Ik ga misschien nog wat cursussen geven, waaronder in het buitenland, en ik wil nog een boek maken over aspect. En verder heb ik nog de begeleiding van promovendi en zit ik in diverse wetenschappelijke commissies. En ik ben natuurlijk voorzitter van de redactieraad van *Nederlandse Taalkunde* (hahaha...). O ja, en ik ga elk half jaar een taalkundig stukje over het puzzelwezen schrijven. Mijn eerste bijdrage was een stukje over Georgische puzzels. Het schrijven was voor mijzelf heel leuk, voor taalkundigen is het namelijk een weinig gestelde maar toch wel interessante vraag: "Hoe puzzelen niet-Nederlanders eigenlijk, vooral als ze voor ons echt vreemde talen spreken?" Ik ben nu aan het uitzoeken hoe Chinezen dat doen. Met dat soort vrolijke dingen ga ik me dus ook bezighouden. En als Seneca ga ik in de Ardèche af en toe een beetje ploegen.

Wat is jouw grootste gemiste kans?

Moeilijke vraag. Wat ik het naartoe heb gevonden was de periode van het decanaat in 1982-1984, omdat dat veel te vroeg kwam, namelijk in een periode waarin ik wetenschappelijk erg actief was en allerlei plannen had. Dat moest ik toen een tijd stoppen, vooral door het grote tijdsbeslag van de TVC-operatie (TVC: Taakverdeling en Concentratie). Ik had het liever later gehad. Door die vertraging heb ik kansen

gemist in het verder verspreiden en ontwikkelen van mijn aspectuele theorie. Dat is een paar jaar later wel goed gekomen maar later dan strikt nodig was.

Oh ja, de grootste kans die ik voorbij heb laten gaan was dat ik niet opgestaan ben en het vertrek verlaten heb toen de toenmalige voorzitter van het College van Bestuur tegenover mij zat en zich uiterst onbeschoft gedroeg. Ik was net decaan en tijdens een gezamenlijk bilateraal overleg tussen College en Faculteit begon hij de krant te lezen. Mijn instinct was natuur-

lijk: "Weg! Dit neem ik niet." Maar toen heb ik even stilzwijgend oogcontact gehad met mijn directeur, en daardoor ging ik twijfelen en ben ik uiteindelijk blijven zitten omdat ik de kosten hoger inschatte dan de baten. Dat is het ergste wat mij in Utrecht is overkomen.

* De interviewers danken Stefan Weigand voor het schriftelijk toegankelijk maken van het materiaal.

Boekbesprekingen

A.M. Duinhoven. *Analyse en synthese in het Nederlands.* Assen: Van Gorcum, 2001. 243 blz. ISBN 90 232 3707 2 € 25,00

De centrale stelling van Duinhovens boek is, dat aan de syntactische structuur van elke taal de oppositie ten grondslag ligt tussen analyse en synthese. Analyse is het uiteenplaatsen van taalelementen in aparte woorden, die stuk voor stuk worden gepresenteerd in een zinsconstructies. Synthese is het samenvatten van taalelementen in één geheel, waarin ze vast met elkaar verbonden zijn. Volgens Duinhoven zijn dit de twee grote, tegengestelde krachten in taal en taalgeschiedenis. Dit universele principe geldt ook voor de syntaxis van het Nederlands, 'van de meest globale structuren tot in de kleinste details'.

Voor Duinhoven gaat het bij analyse en synthese niet om typologische classificatie, maar om dynamische structureringsprincipes van taal, die beide tegelijk kunnen opereren in een en dezelfde taal. In het taalsysteem kunnen daardoor alternatieve structurele opties naast elkaar komen te staan, en dit vormt dan weer een aangrijpingspunt voor taalverandering.

Een goed voorbeeld hiervan is te vinden bij Lambert ten Kate, die in zijn *Aenleidingh* (1723) wijst op het verschil tussen *Het bedrijf eenes onverschrokken helds* (verheven stijl, met genitief-flexie in lidwoord en substantief – duidelijk een synthetische constructie) en *Het werk van een gemeen timmerman* (gemeenzame taal, met vervanging van de genitief-flexie door het perifrastische *van* – een geval van analyse). In Ten Kates tijd bestonden deze twee naast elkaar, maar de synthetische constructie met naamvallen heeft het in de verdere geschiedenis van het Nederlands duidelijk afgelegd tegen de analytische. Ze is echter niet volstrekt verdwenen en komt in Bijbels Nederlands ook nu nog voor, bijvoorbeeld *In het*

huis mijns vaders.

In het Nederlands van nu vinden we bijgevolg 'een ingewikkelde vermenging van oude en nieuwe elementen', en daarom zit er in de taalkundige studie van dit Nederlands noodzakelijk ook een diachrone component. Voor Duinhoven dus geen opsplitsing van de taalwetenschap in synchroon tegenover diachroon, maar juist een combinatie van beide, in een systematisch onderzoek van de Nederlandse syntaxis in heden en verleden.

Duinhovens boek is bedoeld als inleiding in de taalkunde. Het telt in totaal 66 korte hoofdstukjes en valt uiteen in twee hoofddelen. In deel I *Grondslagen* (blz. 13-80) worden de algemene aspecten (hfst. 1-12) van zijn aanpak behandeld, en ook de complicerende factoren (hfst. 13-24) die zich daarbij kunnen voordoen. Dit deel van zijn boek vormt het sluitstuk van een lange reeks eerder verschenen en vaak prikkelende artikelen, waarin hij zijn licht heeft laten schijnen over allerlei constructies – de imperatief, het passief, modaliteit, de hulpwerkwoorden, woordvolgorde en samentrekking – in het oudere en hedendaagse Nederlands. In die artikelen heeft hij nieuwe theoretische inzichten ontwikkeld, die hier nu voor het eerst samenvattend bij elkaar worden gezet. Aantrekkelijk is daarbij dat Duinhoven kiest voor een inclusieve benadering – dat wil zeggen, niet alleen structuur en geschiedenis, maar ook analyse en synthese, grammatica en informatiestructuur, topic/comment en syntaxis.

In deel 2 *Structuren* (blz. 81-238) volgt eerst een inleiding over de delen van de zin (hfst. 25-36). Daarna komen allerlei uiteenlopende zinsconstructies aan bod – illustratieve constructies als *Er wordt gefloten, Dit lettertype leest prettig* en *Wij zijn wezen kijken* (hfst. 37-48); volgordeverschijnselen als *Kind lief, Bomen snoeien* en *Warm dat het*

is! (hfst. 49-60); en ten slotte samentrekkingen als *In- en uitgang, Jan plant bomen en Piet struiken* en *Plotseling struikelde Jan en viel* (hfst. 61-66).

Hoofddoel hierbij is om aan de hand van een ruim aantal voorbeelden te laten zien hoe beide principes – analyse en synthese – uitwerken in de Nederlandse syntaxis. De mate waarin die beide principes voorkomen, is niet een kwantitatieve kwestie; zij vraagt om zorgvuldig en vaak subtiel onderzoek van specifieke syntactische constructies. Telkens weer gaat het erom uit te maken hoe de keuze tussen analyse en synthese is uitgevallen. Zo bijvoorbeeld bij het begrip ‘tangconstructie’ dat ‘voor de Nederlandse syntaxis van groot belang’ is. Dit onderwerp komt aan de orde in niet minder dan 12 van de 66 hoofdstukken, speciaal in hfst. 22-24.

Bij zijn grammaticale analyses hanteert Duinhoven de klassieke Latijnse terminologie. *Anna hoort de kinderen spelen* in hoofdstuk 40 is dus een ‘accusatief cum infinitief’. En in hoofdstuk 42 en 43 treden *Dit lettertype leest prettig* en *De boot dreigt te zinken* op als Nederlandse mediumconstructies met schijnbaar persoonlijke werkwoorden. Voor menigeen zal dit even slikken zijn, maar wie door die terminologie heen kijkt (die trouwens heel helder wordt uitgelegd), vindt hier zeer interessante analyses van deze constructies.

Hier dringt zich een vergelijking op met het werk van Paardekooper. Hoe volstrekt verschillend ook de gezichtspunten zijn van waaruit beiden het taalonderzoek aanvatten – bij Paardekooper formeel, synchroon, distributioneel en met streng gedefinieerde, Nederlandse terminologie; bij Duinhoven juist semantisch, historisch, dynamisch-structureel en met gebruik van het traditionele grammaticale begrippenapparaat – bij beiden leidt dit tot nieuwe vondsten en waardevolle inzichten in de syntaxis van het Nederlands.

Zo komt in hoofdstuk 46 de irreële imperatief aan de orde, en Duinhoven beschrijft hoe deze pas honderd jaar oude constructie is ontstaan uit de voorwaardelijke samengestelde zin

Had je me gebeld, dan was ik gekomen, en wel via de subjectloze schijnbare imperatief *Had me gebeld en ik had je 't boek gestuurd* tot de eigentijdse elliptische en dwingend-imperatieve hoofdzin *Had gebeld!* We zien hier hoe een synthetische bijzin via syntactische herinterpretatie overgaat in een analytische imperatief. Dit hoofdstuk is echter wel erg kort (drie bladzijden) en geeft niet meer dan de hoofdlijnen van dit proces. Wie meer wil weten, wordt terecht doorverwezen naar het mooie artikel dat Duinhoven indertijd over dit onderwerp heeft gepubliceerd in *TNTL* 111. De tekst in zijn boek blijft daar beslist onder, en het is voor mij dus de vraag waarom Duinhoven hier nu een Inleiding van heeft gemaakt, in plaats van zijn artikelen om te werken tot een doortimmerde taalkundige verhandeling.

Het boek wordt afgesloten met een register van behandelde onderwerpen. Er is geen aparte bibliografie. Naar literatuur wordt verwezen in voetnoten, het meest wel naar Duinhovens eigen *Middel nederlandse syntaxis* (1988). Daarnaast wordt mondjesmaat nog wat ander werk genoemd, maar veel is het niet. In hoofdstuk 2 zet Duinhoven eigenlijk de hele taalwetenschap, van de Junggrammatiker tot en met de Generatieve Grammatica, in de hoek. Dit is wel erg kort door de bocht. Er lopen immers genoeg linguïsten rond, zoals bijvoorbeeld Weijnen, De Rooij, Van der Horst en Gerritsen, die ook belangrijke bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis hebben geleverd. Maar die blijven ongenoemd.

Deze kritische opmerkingen nemen echter niet weg dat Duinhoven met *Analyse en synthese in het Nederlands* een knappe inleiding heeft geleverd op het gebied van de Nederlandse zinsbouw, vanaf het Middel Nederlands tot nu.

Reinier Salverda

University College London
r.salverda@ucl.ac.uk

Signalementen

Het geschreven Twents in de Middeleeuwen

In april 2002 promoveerde Gerhardus Antonius Seyger aan de Rijksuniversiteit Groningen op een variabelenlinguïstisch onderzoek op oorkonden uit een aantal Twentse steden, geschreven in de periode 1336 tot en met 1500. Het gaat hier om een interessant onderzoek, omdat er over de taalgeschiedenis van deze streek nog weinig geschreven was. De auteur wil met zijn onderzoek meer licht werpen op de positie van het Middeltwents in de oorkonden ten opzichte van het Middelnederlands en het Middelnederduits en daarvan vooral het Westfaals. Een gangbare gedachte is namelijk dat de middeleeuwse schrijftaal van Twente behoort tot een overgangsgebied in het Middelnederlands-Middelnederduitse taalcontinuüm.

Het onderzoek gaat eerst in op de samenstelling van het corpus, waarbij een streng selectie criterium werd gehanteerd: alleen teksten die in Twente zelf zijn opgesteld door schrijvers uit de regio en die bovendien bestemd waren voor personen binnen Twente, kwamen in aanmerking voor het onderzoek. Vervolgens krijgen we een uitgebreid overzicht van de klank- en vormleer, de syntaxis en het lexicon van het Middeltwents op basis van de oorkonden. De conclusie luidt dat de schrijftaal van het middeleeuwse Twente zo verrassend veel elementen van de Middelnederlandse dialecten bezit (er zijn meer invloeden van het Middelnederlands dan van het Middelnederduits) dat de Twentse schrijftaal al vanaf de Middeleeuwen beschouwd moet worden als een Nederlandse schrijftaal. Die wettelijke invloed op de Middeltwentse schrijftaal kwam onder meer van de bisschop van Utrecht aan wie Twente toebehoorde. Verder, en dat maakt het onderzoek van Seyger des te interessanter, oefende het Middeltwents aanzienlijke

invloed uit op het taalgebruik in het Duitse gebied en daarmee neemt hij stelling tegenover de aanhangers van de zogenaamde Westfaalse expansie, die invloed vanuit Duitsland op het Nederlandse gebied veronderstellen. Belangrijk is ten slotte dat het Middelnederlands veel minder invloed heeft gehad op de spreektaal, zodat het gesproken Twents van nu meer overeenkomsten heeft met de huidige Nederduitse dan met de Westnederlandse dialecten.

Het zou mooi zijn als in de Twentse contreien een uitgever bereid gevonden zou worden om een fraaie handelseditie van dit werk uit te brengen.

Bibliografische gegevens:

G.A.S. Seyger, *Twente tussen west, zuid en oost (1336-1500). Variabelenlinguïstisch onderzoek op oorkonden uit de steden Almelo, Enschede, Oldenzaal en Ootmarsum en voorts van ambtman en rentmeester in Twenthe*. Enschede, 2002. 392 blz. ISBN 90 367 1594 6.

Jan Nijen Twilhaar

Overzees Nederlands

In het bundeltje *Overzees Nederlands* hebben J.B. Berns en J. van Marle vijf lezingen samengebracht die werden gehouden op het symposium van de afdeling Dialectologie van het Meertens Instituut op 26 november 1993. Het boek wordt geopend door Jaap van Marle met een kort overzichtartikel: *Het Nederlands overzee: onbemind dus onbekend*. Hans den Besten geeft een uitvoerige beschouwing van het verkleinwoord in het Afrikaans: *De diminutief in het Afrikaans: Kloeke, Scholtz en Ponelis opnieuw beschouwd*. Cefas van Rossum gaat in zijn bijdrage *Het Negerhollands*,

Negerzeeuws, Negervlaams? in op het Negerhollands, waarbij de auteur laat zien welke Zeeuwse en Westvlaamse elementen daarin te herkennen zijn. Daarna volgt een bijdrage van Jaap van Marle en Caroline Smits: *De ontwikkeling van het Amerikaans-Nederlands: een schets*. Het laatste artikel is van J.B. Berns en gaat over het *Zeeuws in Brazilië: Zeeuwen in Brazilië: Zeeuws tussen identiteit en integratie*.

Bibliografische gegevens:

J.B. Berns en J. van Marle, *Overzees Nederlands*. Amsterdam, Meertens Instituut, 2000. 102 blz. ISBN 90 70389 63 0. NLG 29,50.

Jan Nijen Twilhaar

Onze Nederlandse spreektaal

Iedereen weet dat er eigenlijk twee soorten Nederlands bestaan: de geschreven en de gesproken vorm. Sinds enige tijd hebben we er naast de *ANS*, de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, een *ONS* bij: *Onze Nederlandse Spreektaal*. In dit uitgebreide naslagwerk wordt in 122 hoofdstukken, verdeeld over zeven delen, de nu geldende uitspraak, de woordsoorten, zinsdelen en grammatica van het 'werkelijke' Nederlands uitvoerig besproken. We komen dan ook niet-normatieve uitweidingen tegen over de constructie *De reizigers worden verzocht in Amersfoort over te stappen*, de verwijzing met *hij* naar *het jongetje*, enzovoort, maar zo dik als het boek is, er zitten nogal wat hiaten in. Tenzij ik niet goed heb gekeken (het is soms niet duidelijk waar je een bepaald onderwerp moet zoeken in de enorme berg aan informatie die in dit boek is samengebracht en waarvoor de auteur een nogal ongebruikelijke indeling hanteert), wordt er niet ingegaan op in mijn ogen cruciale veranderingen in het Nederlands, die zich al geruime tijd in het gesproken Nederlands manifesteren, zoals de vorm *hun* als subject, het gebruik van *wat* in plaats van *dat* (Het boek *wat* op tafel ligt) en het gebruik van *als* bij de vergrotende trap.

Bibliografische gegevens:

Jelle de Vries, *Onze Nederlandse spreektaal*. Den Haag, Sdu, 2001. 564 blz. ISBN 90 12 09038 5. NLG 69,90.

Jan Nijen Twilhaar

Woordenboek Limburgse dialecten I, 11 en II, 12

Onlangs verschenen er twee delen van dit fraaie systematische woordenboek. Deel I, 11 werd geschreven door H. Cromptvoets en gaat over de agrarische terminologie. Het bevat de woorden voor rundvee, melk en boter, en veeteelt algemeen. Deel II, 12 werd geschreven door H.H.A. van den Wijngaard en gaat over de niet-agrarische terminologieën. Dit deel bevat de woorden voor houtzager, timmerman, meubelmaker, rad- en wagenmaker, kuiper, klompenmaker en mandenmaker. De delen van dit woordenboek bevatten veel afbeelden, foto's en prachtige taalgeografische taalkaarten.

Bibliografische gegevens:

H. Cromptvoets, *Woordenboek van de Limburgse dialecten*. I: Agrarische terminologie, aflevering 11: rundvee, melk en boter, veeteelt algemeen. Assen, Van Gorcum, 2001. XVI + 212 blz. ISBN 90 232 3653 X. NLG 60,00.

H.H.A. van den Wijngaard, *Woordenboek van de Limburgse dialecten*. II: Niet-agrarische terminologieën, aflevering 12: houtzager, timmerman, meubelmaker, rad- en wagenmaker, kuiper, klompenmaker, mandenmaker. Assen, Van Gorcum, 2001. XXXII + 212 blz. ISBN 90 232 3732 3. € 38,57.

Jan Nijen Twilhaar

Sallands, Twents en Achterhoeks

In de intussen bekend geworden SDU-reeks (Taal in stad en land), onder hoofdredactie van de ondernemende Noline van der Sijs, is intussen het deel verschenen dat op het Sallands, Twents

en Achterhoeks betrekking heeft. Het is geschreven door Jan Nijen Twilhaar, die zelf uit het beschreven gebied, namelijk uit Hellendoorn, afkomstig is.

In de korte inleiding (1) stelt de auteur dat hij van tijd tot tijd over de landsgrenzen heen wil kijken. Dat blijkt al meteen uit de korte typering van het taallandschap (2). Hierin plaatst de auteur de behandelde dialecten in het grote geheel van het Nederlands en het Westgermaans. Daarna volgen de beschrijvende hoofdstukken: de klanken en hun spelling (3), woorden en woorddelen (4) en verschijnselen op zinsniveau (5). Hoofdstuk 6 gaat over taalattitude, taalverandering en taalplezier. Het laatste heeft betrekking op de bijnaamgeving in het Hellendoorns. Hoofdstuk 7 bevat een korte woordenlijst van het Hellendoorns terwijl hoofdstuk 8 gewijd is aan de streekliteratuur en de schrijvers ervan. Een overzicht van geraadpleegde literatuur (9) besluit het boek.

In het morfologische hoofdstuk 4 wordt bij ieder onderwerp ter illustratie een gedicht van de Hellendoornse dichteres Johanna van Buren (1881-1962) gegeven. Dit hoofdstuk is het omvangrijkst. Ter sprake komen: de verkleinwoordvorming, de meervoudsvorming, de geslachten van het zelfstandig naamwoord, deumlaut en de vervoeging van de werkwoorden. Het Hellendoorns neemt in zoverre een centrale plaats in dat een bepaald verschijnsel eerst en uitvoerig voor dit dialect wordt beschreven en dat daarna Sallands, Twents en Achterhoeks worden vergeleken. De hoofdstukken 3 en 5 blijven (nagenoeg) tot het Hellendoorns beperkt. In laatstgenoemd hoofdstuk wordt ter illustratie een fragment uit de Reynaerd gegeven. Het gaat over slechts één verschijnsel, de volgorde van het type *hef 'm de vrouwe ezeen?* (met het object vóór het subject).

Bibliografische gegevens:

Jan Nijen Twilhaar, *Sallands, Twents en Achterhoeks*. Den Haag: Sdu, 2003. 144 blz. ISBN 90 12 09020 2. € 12,50.

Historische taalkunde

Onder redactie van Eward Vanhoutte verscheen de bundel *Talig Erfgoed. De zuidelijke Nederlanden in de 14de eeuw*. In de artikelen die hierin zijn opgenomen, wordt het onderzoek beschreven verricht in het kader van een in 2001 door de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde opgezet project dat zich, in navolging van het monumentale Corpus Gysseling, dat de dertiende eeuw omvat, bezighoudt met de veertiende-eeuwse ambtelijke taal. De auteurs die aan de bundel hebben meegewerkt belichten de verschillende aspecten van het werk dat de samenstelling van een corpus historische teksten meebrengt.

Van de hand van A. Quak en J.M. van der Horst verscheen het interessante en overzichtelijke boekje *Inleiding Oudnederlands*. Het beoogt een eerste kennismaking te zijn met de overgeleverde teksten en de taal uit de periode van het Oudnederlands. In hoofdstuk 1 wordt onder meer ingegaan op de vraag wat we onder Oudnederlands moeten verstaan. Hoofdstuk 2 biedt een overzicht van het Oudnederlandse materiaal. In de hoofdstukken 3-5 komen respectievelijk de spelling en klankleer, de vormleer en de syntaxis aan de orde. Het zesde hoofdstuk geeft een aantal tekstfragmenten. Vervolgens krijgen we een uitgebreide literatuurlijst, een overzicht van gebruikte afkortingen en een alfabetische woordenlijst bij de fragmenten met een vertaling erbij in het modern Nederlands.

Bibliografische gegevens:

Edward Vanhoutte (red.), *Talig Erfgoed. De zuidelijke Nederlanden in de 14de eeuw*. Gent: KANTL, 2002. 119 blz. ISBN 90 72474 46 5. € 9,00.

A. Quak & J.M. van der Horst, *Inleiding Oudnederlands*. Leuven: Universitaire Pers, 2002. 111 blz. ISBN 90 5867 207 7. € 11,00.

Jan Nijen Twilhaar

Uit de tijdschriften

De rubriek Uit de tijdschriften geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften besproken: *Anéla*, *Driemaandelijke Bladen*, *Gramma/TTT*, *Leuvense Bijdragen*, *Naamkunde*, *Neerlandia*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Spiegel*, *Taal en Tongval*, *Taalkundig Bulletin*, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, *vakTaal*, *VDW-berichten*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar
Oerdijk 35
7433 AG Schalkhaar
tel.: 0570-608080
e-mail: jnt@xs4all.nl

Neerlandia – Nederlands van Nu

107 (2003), nr. 2

Deze aflevering bevat onder meer een artikel van het Comité Buitenlands Cultureel Beleid over *Taal en cultuur in de grondwet van de Europese Unie*. Frans Debrabandere onderzocht de etymologie van *Ontbijtkoek* of *peperkoek*. Ook leverde hij een bijdrage over *Schalkse woorden en namen*. Peter Debrabandere geeft zijn zevende *Schooltaaltip*, die deze keer gaat over *van huiswerk tot scriptie*. Joseph Leliard verdiepte zich in *Het schrijven van breukgetallen*. Siegfried Theissen neemt in *Schrijft Knack Belgisch?* (11) opnieuw het taalgebruik van het tijdschrift *Knack* onder de loep.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Neerlandica Extra Muros

41 (2003), nr. 2

Het tweede nummer van deze jaargang begint met een bijdrage van Josien Lalleman over

tweedetaalverwerving en jeugdliteratuur:
Waarom een volwassene niet moet ontkinderlijken.

Ons Erfdeel

46 (2003), nr. 2

In deze aflevering staat onder meer een bespreking van Jan W. de Vries, die drie boeken over taalverandering onder de loep neemt.

Onze Taal

72 (2003), nr. 4

Deze aflevering heeft als thema 'Kindertaal'. De eerste bijdrage is van Marco Haverkort en gaat over de genetische basis van het menselijk taalvermogen: *Taal zit je in het bloed*. Maaïke Verrips legt uit hoe kinderen hun moedertaal leren in *Leraar zonder leraar*. In "Waarom? Daarom dat ik dat zeg!" laten Jacqueline Evers-Vermeul en Ted Sanders zien hoe kinderen teksten leren bouwen. De bijdrage van Paula Fikkert is een

inventarisatie van taalvondsen van kinderen die door volwassenen wel als fout worden gekarakteriseerd: "Papa, mag het donker aan?". In "Wij spellen niemand de les" gaat Kees van der Zwan in op de taal van *Kabouter Plop* en K3. Ton den Boon gaat in zijn artikel "Een sinaasappel is oranje" na hoe kinderen woordjes leren met een kinderwoordenboek. Verder is er een nieuwe rubriek *Taalkunde voor kinderen*, waarin Marc van Oostendorp allerlei onderwerpen over taal belicht. In deze aflevering gaat het over de manier waarop mensen praten.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 5

De vijfde aflevering van deze jaargang begint met een bijdrage van Bart Bossers, waarin de auteur zich afvraagt of het einde in zicht is van onderwijs in eigen taal. Ninke Stukker en Frank Jansen gaan in op de directe manier waarop we in direct mail worden aangesproken. René Appel bespreekt het bloemrijke taalgebruik van de schrijver Hafid Bouazza. Mark Traa legt in zijn bijdrage uit waarom mensen tegen planten en dieren praten. Jaap de Rooij werpt een kritische blik op de normen van de taaladviseur. In haar rubriek *Etymologica* wijdt Noline van der Sijs een beschouwing aan de korte *ei* en de lange *ij*. Christine Swankhuisen legt uit hoe taalgebruik ons gedrag kan beïnvloeden. De bijdrage van Lia van Elk en Peter-Arno Coppen gaat over de opmars van werkwoordpartikels.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Taal en Tongval

54 (2002), nr. 1

De eerste aflevering van deze jaargang wordt geopend door Jo Verhoeven en Christophe Van Bael met een artikel over *Akoestische kenmerken van de Nederlandse klinkers in drie Vlaamse regio's*.

De bijdrage van Reinhild Vandekerckhove gaat over diminitievorming vroeger en nu: *Vervlaking op de West-Vlaamse dialectkaart*. Eef Dijkhof, Maaïke Mulder en Piet van Reenen geven een aanvulling op de ambtelijke teksten van het *Corpus Gysseling* in *Een vidimus van 1292 en enkele verwante teksten als aanvulling op het Corpus Gysseling*. Hetzelfde doet Luc Van Durme in zijn artikel *Twee dertiende-eeuwse Middel nederlandse documenten uit het archief van Onze-Lieve-Vrouwehospitaal van Oudenaarde*. De laatste bijdrage is van Frans Debrabandere en gaat over *Vroegmidde nederlandse greieren*.

Verder zijn in de rubriek *Boekbesprekingen* zeven boekrecensies opgenomen.

Themanummer 14 (2001)

Dit themanummer gaat over de variabiliteit van de *-(e)n* in het Nederlands en bevat de volgende bijdragen: Luk Draye, Hugo Ryckeboer en Jan Stroop: *De variabiliteit van de -(e)n in het Nederlands*; Chris De Wulf en Johan Taeldeman: *Apocope en insertie van -n na sjwa in de zuidelijke Nederlandse dialecten: conditionering en geografie*; Ton Goeman: *Morfologische Conditie op n-behoud en n-deletie in dialecten van Nederland*; Hans Van de Velde en Roeland van Hout: *Sprekertypologie met betrekking tot de realisering van de slot-n in het Standaard-Nederlands*; Georges De Schutter: *Nasaal of sjwa of allebei. De realisaties van het nasale meervoudssuffix bij substantieven in de Nederlandse dialecten*; Sera de Vriendt: *De slot-n in het Brussels, of de stabiliteit van een onnatuurlijke context*.

vakTaal

15 (2002), nr. 2

Deze aflevering begint met een interview dat Susanne van der Kleij en Marc van Oostendorp hadden met Fred Weerman, hoogleraar Nederlandse taalkunde. Verder is er onder meer een bijdrage van Marc van Oostendorp over *Ringbaums dilemma en de popularisering van de taalkunde*.

Ontvangen boeken

Albert-Balázsi & A. Agnes Sneller (red.). *Hongaarse bijdragen tot de neerlandistiek.* Budapest, Protestantse Universiteit, 2002. 237 blz.

Basiswoordenboek Frans. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 622 blz. ISBN 90 7120 691 2. € 11,00.

Belle, William Van. *Zwijgen is niet altijd toestemmen. De rol van inferenties bij het interpreteren en argumenteren.* Leuven/Leusden: Acco, 2003. 174 blz. ISBN 90 334 5074 7. € 22,00.

Borsel, John Van. *Kinderen met spraakproductieproblemen. Fonologische procesanalyse met oefeningen.* Leuven/Leusden: Acco, 2003. 84 blz. ISBN 90 334 5290 1. € 20,00.

Fennell, J.L.I., Maarten Tengbergen & Irina Michajlova. *Russisch voor zelfstudie.* Inclusief 2 audio-cd's met luisteroefeningen. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 300 blz. ISBN 90 274 8083 4. € 24,95.

Mazeland, Harrie. *Inleiding in de conversatieanalyse.* Bussum: Coutinho, 2003. 290 blz. ISBN 90 6283 290 3. € 27,50.

Otten, D. *Veldnamen en oude boerderijnamen in de gemeenste Epe.* Kampen: IJsselacademie, 2002. 180 blz. ISBN 90 6697 148 7. € 16,00 (voor donateurs € 3,60).

Scholtmeijer, Harrie. *Water werk woorden. Vier vaktalen uit het westen van Overijssel.* Kampen: IJsselacademie, 2002. 160 blz. ISBN 90 6697 144 4. € 15,00 (voor donateurs € 12,75).

Veth, P.J. *Uit Oost en West. Verklaring van 1000 woorden uit Nederlands-Indië.* Bezorgd door Nico-line van der Sijs. Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2003. 285 blz. ISBN 90 204 0237 4. € 22,50.

Vlaams-Nederlands woordenboek. Antwerpen/Utrecht: Standaard Uitgeverij/Het Spectrum, 2003. 399 blz. ISBN 90 712 0662 9. € 16,95.

Willemys, Roland & Wim Daniëls. *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden.* Antwerpen/Utrecht: Standaard Uitgeverij/Het Spectrum, 2003. 396 blz. ISBN 90 712 0643 2. € 26,95.